झीगु व्याकरण

तुयुबहादुर महर्जन

नेपालभाषा गुथि
किपू

झीगु ब्याकरण

तुयुबहादुर महर्जन

नेपालभाषा गुथि
ञिप्

झीगु ब्याकरण

तुयुबहादुर महर्जन

सफूया ब्याक्क वां च्वमियाके

पिकाक:

नेपालभाषा गुथि

किपू

न्हापांगु संस्करण

द्व:छि

ने० सं० १११०, मोहनी

मू: १६।–

थाःकू:

एकता प्रेस

न्येत पाचो,यें।

धलःपौ

भाय्लचं

(Grammar)

छुं नं भाषाया आखः, खँग्वः, खँपुया रूप, दयेकीगु धाँचा, थःथवय् दइगु स्वापू अले थ्वयात पाय्छि जुइक भाषाय् गथे याना: छ्यलेगु धकाः स्यनीगु शास्त्रयात व्याकरण धाइ । व्याकरणयात नेवाः-भासं 'भाय्लचं' धाइ ।

भाय्लचंया मू स्वंगु कचा दु:-

१) सःग्वः कचा Phoneme

२) खँग्वः कचा Morpheme

३) खँपु कचा Syntax

१) वर्ण कचाः– थुके माआखः, बाआखः, बागः आखः, मिलाफुति, सिह्लःफुति, लिफुति, चिना आखः इत्यादिया बारे ब्वनेगु याइ ।

२) खँग्वः कचाः– थुके खँग्वःया ताजि, खँग्वःया रूप, खँग्वः दयेकेगु ज्या, खँग्वः गय् वल, गनं वल, उकेया अर्थ छु इत्यादिया विषय-लय् अध्ययन याइ ।

३) खँपु कचाः– थुके खँपु धयागु छु, खँपु गय् याना: दयेकेगु, खँपुइ दुने खँग्वःयात गय् याना: ञ्वः छुइगु, छगू खँपुया मेगु खँपुनाप छु गथे स्वापू दइ इत्यादिया बारे ब्वनेगु ज्या याइ ।

माआखः

(Vowel)

मेगु आखःया ग्वाहालि मकाःसे थःथमं याउँक न्वंवाये फुगु आखःयात 'माआखः'धाइ। माआखःयात संस्कृत भाषां 'स्वर' धाइ। अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ए, ऐ, ओ, औ इत्यादियात माआख धाइ। छाय्‌धाःसा 'अ' अथवा 'आ' धायेबले मेगु आखःया ग्वाहालि म्वाः। थःथमं हे याउँक न्वंवाये फु। अलेन्ह्याक्व धया च्वंसां 'अ' या 'अ' नातुं जुया च्वनी। तर 'क' अथवा 'का' अथेहे 'त' अथवा 'ता' धाये-बले 'अ' अथवा 'आ' यागु ग्वाहालि मदयेक मगाः। भतीचा ताहाकलं धाये धुनेवं 'क' अथवा 'का' यागु सः तनाः 'अ' अथवा 'आ' यागु सः वइ। तर 'अ' अथवा 'आ' धायेबले सुयागुं ग्वाहालि मदयेक हे याउँक न्वंवाये फु। उकिं अ, आ, इ, ई, उ, ऊ इत्यादियात माआखः धाःगु खः।

ह्लापांनिसें ब्वनाः वनाः च्वंगु कथं नेपालभाषाय् झिनिगः माआखः दु। व थथे खः– अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ए, ऐ, ओ, औ, अं, अः।

माआखः न्वंवायेबले ई (time) काइगु ल्याखं निब्व थले ज्यू। छगू, न्वंवायेबले भतीचा जक ई काइगु। मेगु ताहाक ई (time) काइगु। भतीचा जक ई काइगुयात चीहामाआखः धाइ।

थ्व थथे दु– अ, आ, इ, उ, ए, ओ ।

अले मेगु, न्वंवायेबले ताउ ई काइगु । थ्वयात ताहा: माआख: धाइ । थ्व थथे ख: – ई, ऊ, ऐ, औ, अं, अ: ।

नेपालभाषाया स्वभाव कथं स्वयेबले थ्व ब्वथला उलि पाय्छि मजू । गथे 'अं' धयागु ताहा: रूप ख:सा थुकेया चीहा: रूप छु ? 'आ' धयागु गथे जुया: चीहा: जुल ? अले थ्वया ताहा: रूप छु ?

उकिं नेपालभाषाया थ:गु हे कथंया माआख: दु नेपालभाषाय् मूमाआख: न्याग: जक दु धाइ – अ, आ, इ, उ, ए । गनं 'ओ' नापं तया: खुग: दयेका: त:गु दु । 'ओ' या पलेसा 'व' माखलं ज्या का:गुलि न्याग: मा:आखलं चायेका व्छ:गु ख: । मेगु माआख: धयागु थुकेया हे ताहा: रूप ख: । गथे 'अ' या ताहा: रूप: 'अ:' । 'आ' या ताहा: रूप आ: । 'इ' या ताहा: रूप 'ई', अले 'उ' या ताहा: रूप 'ऊ' ख: ।

आ: ल्यं दनि 'ऐ' व 'औ' । थ्व ऐ धयागु अ+इ=ऐ; अ+उ=औ ख: ।

च्वय् च्वंगु माआख:या इवलय् दकले ल्यूने पाखे च्वंगु 'अं' छग: नं दनि । थ्व ह्रासं थ्व:गु दीर्घ ख: । थ्वया चीहा: रूप 'अँ' जक ख: । उकिं 'अँ' धयागु ह्रासं थ्व:गु चीहा: रूप ख: । अले 'अ' धयागु ह्रासं थ्व:गु ताहा:रूप ख: । थुकथं च्वय् च्वंगु माआख: ह्रासं थ्वइगु ल्याखं चीहा: ताहा: धका: ब्वथले जिल – चीहा: इव: – अँ, आँ, इँ, उँ, एँ, ऐँ, ओँ, औँ । ताहा: इव: – अं, आं, इं, उं, एं, ऐं, ओं, औं ।

माआख: इव:या दकले ल्युने च्वंगु 'अ:' नं ताहा: ख: । थ्वया चीहा: रूप 'अ' जक ख: । थुकथं लिफुति (विसर्ग) दुगु 'अ' ताहा: रूप, अले लिफुति मदुगु 'अ' चीहा: रूप ख: । लिफुति धयागु

अ-बानय् व आ- बानय् जक वइगु जुया: 'अ' या ताहा: रूप 'अ:' जुइ। अले 'आ' या ताहा: रूप 'आ:' जुइ। उकिं नेपालभाषाय् 'आ' धयागु ताहा: मजूसे चीहा: जुइ।

थ्वया बिस्कं नेवा:तसें न्ह्वंवाना: वया: च्वंगु मेगु निग: माआख: नं दनि। व ख: - 'अय्' व 'आय्'। थ्व निग: आख: नं मदयेक मगा: खय्, छय्, फय्, लय् इत्यादि च्वयेत थ्व 'अय्' मा:। अथें हे काय्, खाय्, छाय्, ताय्, थाय्, नाय्, बाय्, माय् इत्यादि च्वयेत थ्व 'आय्' मा:। थ्व 'अय्' व 'आय्' यात छग: आखलं च्वयेगु मदया: निग: आखलं चायेका: त:गु ख:। वास्तवय् थ्व नं नेपालभाषाया माआख: हे ख:।

बाआखः

(Consonant)

माआखःया ग्वाह्मालि कयाः जक न्ववाये फइगु आखःयात 'बाआखः' धाइ । थ्वयात संस्कृतभाषां 'व्यञ्जन' धाइ । गथे क, ख, ग, घ, ङ, च, छ, ज, झ, ञ इत्यादि । थ्व आखःयात बाआखः धाइ । थ्व आखःत न्ववायेबले माआखःया ग्वाह्मालि मदयेकं न्ववाये फइ मखु । 'क' धायेबले थुके 'क' बागः व 'अ' छगः ल्वाकज्यानाः जक 'क' छगः जूगु खः । अथे हे 'ख' धायेबले ख्+अ=ख; 'ग' धायेबले ग्+अ=ग । अथे हे क्+आ=का; ख्+आ=खा; ग्+आ=गा, क्+इ=कि, ख्+इ=खि इत्यादि ।

आःतक बाआखः धकाः छ्यलाः वयाः च्वंगु सुइखुगः आखः दु । व थथे खः – क, ख, ग, घ, ङ, च, छ, ज, झ, ञ, ट, ठ, ड, ढ, ण, त, थ, द, ध, न, प, फ, ब, भ, म, य, र, ल, व, स, ष, श, ह, क्ष, त्र, ज्ञ ।

नेपालभाषायात थुलिमछि फुक्कं म्वाः । थन क्वय् च्वया कथंया जक बाआखः दयेवं गाः । व थथे दु – क, ख, ग, घ, ङ, च, छ, ज, झ, त, थ, द, ध, न, न्ह, प, फ, ब, भ, म, म्ह, य, र, र्ह, ल, ल्ह, व, व्ह, स, ह ।

ल्यंदुगु ञ, ट, ठ, ड, ढ, ण, ष, श, क्ष, त्र, ज्ञ नेपालभाषायात म्वाः । तर 'त्र' छगः अनुकरणात्मक खँग्वः व मेमेगु नाम खँग्वः

छ्यलेथाय् धासा: मदयेक मगा: । च्वय् न्ह्यथंगु आखः त नेपालभाषा-यात म्वा:गु खःसा मेगु भाय्यागु खँग्वःत तत्सम कथ नाला: कया: च्वल धा:सा व हे आखः च्वयेगु चलन दु । गथे – ञ – सञ्चालन, ट – टपरी, ठ – ठकुरी, ड – डम्फु, ढ – ढाक्रे, ण – चण्डाल, ष – षष्ठी श – शुक्रवार, क्ष – क्षमा, त्र – त्रिशुली, ज्ञ – ज्ञानमाला ।

थ्व आखः त नेपालभाषायात छाय् म्वा:गु धा:सा थ्व आखःत नेवातय्गु म्ये च्वकाग् मदु, न्वंवायेगु मया: । उकिं थ्वयात म्वा: धा:गु खः ।

मिलाफुति व सिन्हःफुति

सुनानं छु न्वंवाइबले दवव सः म्हुतु जक पिहां वलं मयाः। गुलि–गुलि ह्नासं थ्वयाः सः पिहां वः। थथे ह्नासं थ्वया पिहां वइगु सः यात 'ह्नासंथ्वःसः' (Nasal sound) धाइ। गथे – सँ दुगु छ्यं; कं दुगु स्वां; तँञ्छ दुगु फँ। थुके सँ, तँञ्छ, फँ छता धांचा, छ्यं, कं, स्वां मेगु हे धांचा। सँ, तँञ्छ, फँ न्वंवायेबले चीहाकलं ह्नासं थ्वय्‌का न्वंवायेवं गाः। तर छ्यं, कं, स्वां ताहाकय्‌क ह्नासं थ्वय्‌काः न्वंवायेमाः। उकिं थुकें छु सी दत धाःसा ह्नासं थ्वइगु सः निता दु।

१) अनुनासिक २) अनुस्वार

१) **अनुनासिकः–** थ्वयात नेवाः भासं 'ह्नाय्‌लिउ' धकाः नां छुनाः तःगु दु।[1] थ्व भतिचा जक ह्नासं थ्वइ। उकिं थ्व चीहाकलं ह्नासं थ्वइथाय् छ्यली। थ्व अनुनासिक स्वरया चिं थथे (ँ) जुइ। थ्व चिंयात नेवाःभासं मिलाफुति धाइ। छाय्‌धाःसा थ्व मिला अथवा तिमिला बांलू। गनं–गनं थ्वयात इंचाफुति नं धायेगु याः। थ्व मिलाफुति गन चीहाकय्‌क ह्नासं थ्वयेक न्वंवाइ अन जक थ्व चिं छ्यली अथवा गन मिलाफुति छ्यली अन चीहाकय्‌क ह्नासं थ्वयेका न्वंवाइ। गथे –कँ, खँ, दँ, बँ, सँ इत्यादि। थुकथं थ्व चीहाकल ह्नासं थ्वइथाय् जक छ्‌ली। उकिं थ्व मिलाफुतियात चीहाःया चिं धकाः हनाः तःगु दु।

---

१) स्तरीय नेपालीभाषाया नियमावली–काशीनाथ तमोट, देगः ह्निचा सफू, ने० सं० ११०१ सिल्लाचह्रे, पौ ७, इवः २३।

२) अनुस्वार:– थ्वयात नेवा: भासं 'माआख: लिउ' धका:नां छुना त:गु दु ।[1] थ्व ता:हाक जुइक ह्लासं थ्वइथाय् छ्यली । थ्वया चि थथे(ं)जुइ । थ्व चियात सिह्ल:फुति नं धाइ ।[2] छाय्धा:सा थ्व सिन्ह: तियेथें आख:या च्वसं छगू फुति तइ । थ्वयात नेपाली भाषाय् शिरविन्दु धका: छ्यला:त:गु दु । सिन्ह:फुति दुथाय् न्वंवायेबले ताहाक जुइक न्हासं थ्वयेका: न्वंवायेमा: । मेकथं धायेबले गन सिन्ह:फुति दइ अन ताहाक जुइक न्हासं थ्वयेका: न्वंवाइ, अले गन ताहाक जुइक न्वंवाइ अन सिन्ह:फुति तइ । गथे – कं, गं, नं, दं, बं व अथे हे मेमेगु ।

मिलाफुति व सिन्ह फुतिया विशेषता

१) मिलाफुति चीहाकय्क ह्लासं थ्वइ, सिह्ल:फुति ताहाकय्क ह्लासं थ्वइ । उकिं मिलाफुति चीहा:या चि जुइ, सिह्ल:फुति ता:हा:या चि जुइ ।

२) मिलाफुति व सिह्ल: फुतिया थ:थ:गु हे मू दु । मिलाफुतिया थासय् सिह्ल:फुति व सिह्ल:फुतिया थासय् मिलाफुति तये मज्यू । थथे तल धायेव अर्थ हे पाइ ।

३) नेपाली भाषाय् ङ, ञ, ण, न, म या पलेसा कथं जक अनुस्वार च्वइ । अले अनुस्वार न्वंवाइबले नं थ्व हे ङ, ञ, ण, न, म हे बाग: वयेक न्वंवाइ । नेपालभाषाय् थुकेया अर्थ हे पा: । नेपालभाषाय् अनुस्वार व अनुनासिकया अर्थ ङ, ञ, ण, न, म या पलेसा मखु । थ्व ला ताहाकय्क व चीहाकय्क ह्लासं थ्वयेका: न्वंवायेगु ख: ।

---

१) स्तरीय नेपालभाषाया नियमावली – काशीनाथ तमोट, देग: ह्निचा सफू, ने० सं० ११०१ सिलाच:ह्रे, पौ ७, ङ्व:२४ ।

२) थ्वयात 'म्वलफुति' व 'चय्फुति' नं धा: । सफू वहे, पौ ७, ङ्व: २४ ।

४) नेपालभाषाय् गन सिह्लःफुति छ्यली अन आखः तना च्वंगुया ल्याः जुइ । उकिं सिह्लःफुति जक लिकायेवं वया ल्युने तनाः च्वंगु आखः लुया वइ । थथे लुयाः वइबले नेपाली भाषाय् थें ङ, ञ, ण, न, म मजूसे च, त, थ, न, म, स जुइ । गथे –ुं कुइँ/क्वि–कुँच; पुइं/प्वि–पुँच । भ्वं–भ्वँत; यं–यँत । कं–कँथ; पं–पँथ । गं–गन, असं–असन । तं–तम, नां–नाम । इं–इस ।

५) इ–बां, उ–बानय् सिह्लःफुति व मिलाफुति छ्यलेबले चीहाः इ–बां उ–बानय् जक छ्यली ताहाः ई–बां ऊ–बानय् छ्यली मखु ।[1]

---

१) थ्व विशेषताया निंतिं 'चत्रसा' पिकाक नेपालभाषा गुथि, ने० सं० ११०६ 'मिलाफुति व सिह्लःफुति' (पौ ३५) नांगु ख्वँज्या स्वयाः दिसँ ।

लिफुति

ताहाक: जुइक न्वंवायेया निर्ति आखःया ल्यूने निगू फुतिचा तइगुयात लिफुति धाइ। थ्वयात संस्कृतं विसर्ग धाइ। थ्वयागु चिं थथे (:) जुइ। लिफुति धयागु अ–बानय् व आ–बानय् जक तइ। मेथाय् गननं छ्यली मखु। थुकथं अ–बां व आ–बांयात ताहाःयाना: न्वंवाये माल धायेवं जक छ्यली। उकिं थ्व ताहाःया चिं खः। ताहाक: याना: न्वंवायेगु निगू धाँचा दु – छगू, गन आखः तना: च्वनी अन ताहाक याना: न्वंवाइ। मेगु गन आखःयात जोड बियाः न्वंवाइ अन नं ताहाक: न्वंवायेगु याः। दसु–ख्वाः व त्वाः व ल्वःह्म मिसाया जातः नं यो धकाः बः यायेगु ला ? थन थ्व लिफुति फुक्क आखः तना: च्वंथाय् छ्यःगु खः। थन छु आखः तनाःच्वन धकाः मालाः स्वयेबले थथे लुयाः वइ। ख्वाल व त्वाल व ल्वव्ह्म मिसाया जातकनं यो धकाव बल यायेगु ला ? थथे आखः तनाः जक लिफुति छ्यःगु खः। अथे हे जोड बियाः लिफुति तःगुया दसु – वं जितः हाःहू यात। थ्व लिफुति जोड बियाः व अनुकरण यानाः जक लिफुति तःगु खः।

संस्कृत भाषाय् आ–बां धयागु ताहाःया रूप खः। तर नेपालभाषाय् आ--बांयात धयागु चीहाःया रूप खः। आ--बांयात चीहाकलं न्वंवाइ। उकिं आ--बांयात नं ताहाःया रूप बी माल धायेव लिफुति तयेमाः।

नेपालभाषाय् लिफुलिया त:धंगु मू दु । लिफुति तये मा:थाय् मतल धायेव अथवा तयेम्वा:थाय् तल धायेव खँग्व:या अर्थ हे पाइ । गथे – 'सा' व 'सा:' । 'सा' धाल धायेव धाँय् नइह्म प्यपां चूह्म दुरु न्ह्याये दइह्म मेय् पाय्धिक:ह्म छह्म पशु । 'सा:' धायेबले वामा, ब्छना, स्वांमा, तरकारीमा इत्यादि बांलाक बुइकेत तइगु वनस्पतीया नसा ?

थ्व दसु छु सी दत धा:सा लिफुति हिलाबला यात धा:सा थ्वया अर्थ हे मखु–मखुथे पिज्वइ ।

चीह्राः ताह्राः

(Short — Long)

चीह्राकलं न्वंत्राइगु न्ह्योनेपाखें कुइकाः तःगु व न्ह्योनेपाखें तुति सालाः तःगु आखःयात 'चीह्राः' धाइ । संस्कृतं थ्वयाय ह्रस्व (Short) धाइ गथे कि, चि, जि, फि, चु, तु, पु, सु इत्यादि । थ्वया चिं 'ि, ु' जुइ।

ताह्राकलं न्वंव इगु ल्युंनेपाखें कुइकाः तःगु व ल्युंनेपाखें तुति सालाः तःगु आखःयात 'ताह्राः' धाइ । थ्वयात संस्कृतं 'दीर्घ (Long) धाइ । गथे की, जी, झी, ती, थी, मी, तू, धू, मू इत्यादि । थ्वया चिं 'ी, ू' जुइ ।

चीह्राःया अर्थ चीह्राकलं न्वंवायेगु, ताह्राःया अर्थ ताह्राकलं न्वंत्रायेगु । उकिं गन चीह्राकलं न्वंवाइ अन चीह्राः च्वइ । अले गन ताह्राकलं न्वंवाइ अन ताह्राः च्वइ । उकिं नेपालभाषाया भाय्लचं कथं गन चीह्राः च्वयेगु, गन ताह्राः च्वयेगु धयागु न्ह्यसलय् बाजाः (Masculine Gender) जुल धायेव चीह्राः च्वयेगु, माजाः (Faminine Gender) जुल धायेव ताह्राः च्वयेगु मखु । नेपाल-भाषाय् चीह्राकलं न्वंवाइथाय् चीह्राः च्वइ । ताह्राकलं न्वंवाइथाय् ताह्राः च्वइ । उकिं चीह्रा, च्वयेमाःथाय् ताह्राः च्वये मज्यू । ताह्राः च्वये-माःथाय् चीह्राः च्वये मज्यू । थथे योयोथे च्वल धासाः पाय् छि अर्थ पिह्रां वइ मखु ।

चिनाआखः

निगः वा निगलं अप्वः आखः छथाय् हे स्वानाः तःगु आखः-यात चिना आखः धाइ। गथे – थौं कह्लय् द्यो तुइगु यक्व न्ह्यथ्याः। थ्व दसुइ द्यो धइगु खँग्वः द्+य्+ओ=द्यो जूगु खः। थथे हे 'यक्व' खँग्वलय् क्+व्+अ=क्व 'न्ह्यथ्याः' खँग्वलय् न्+ह्+य्+अ=न्ह्या थ्+य्+आ+ः=थ्याः।

थथे बाआखः व बाआखः स्वानाः वया ल्युने हानं छगः माआखः स्वानाः चिनाआखः दयेकी।

थुकथं न्ह्यागु बाआखः नं न्ह्यागु बाआखः नाप स्वानाः चिनाआखः दयेके ज्यू। तर थथे दयेकागु दक्व आखःत व्यबहारय् छ्यलेम्वाः। बरु 'बागः माआखः' (Semi Vowel) या रूपय् वयाः च्वंगु 'य' व 'व' लय् धाःसा आपाः हे बाआखः स्वानाः दयेकाः तयेमाः। गथे – क्य, ख्य, ग्य, घ्य; क्व, ख्व, ग्व, घ्व इत्यादि। थ्व आखःत नेपालभाषाय् आपालं छ्यलेगु याः।

थ्वयात छखे तयाः मेगु ह्न, ह्म, ह्ल, स्वंगः आखः दनि। थ्व स्वयेबले चिना आखः थें च्वंसां थ्वयात छगः आखः हे ल्याःख्याइ। च्वय् न्ह्यथना थें थुके नं 'य' व 'व' स्वाना हानं मेगु चिनाआखः दयेके ज्यू। थुके 'य' आखः चिनेबले थथे जुइ — ह्न + य = न्ह्य। दसु—थया न्ह्यसुकाय् छह्म दु। न्ह्याथाय् वंसां सुयात छु वास्ता।

म्ह्यूखवा: व:ह्य छ्य् ।

म्ह्य=म्ह्+य—जिगु छेँय् न्यापा: म्ह्य दु । वया म्ह्याय् म्यां मदु ।

ल्ह्य=ल्ह्+य— वया म्ह्याय् ल्ह्यया:वने सल ।

आ: हानं 'व' चिका: स्वये—न्ह्व=ह्न+व ।

ल्ह्व=ह्ल+व । वयात नया: त:गु हे ल्ह्वक्क दाल । बांमला:गु लँय् मोतरं ल्ह्वाकाल्ह्वाकां संकेयो ।

म्ह्व=ह्म+व । म्ह्वनं वयाके न्यातका धेबा दु । थुके 'न्ह्व' छग: चिना आख: दयेके ज्यूसां थ्वया अर्थं लूगु खँग्व: मदु ।

बाआख ब्वनेबले दकले ल्युने वइगु क्ष, त्र, ज्ञ स्वंग: आख: नं चिना आख: ख: । नेपालभाषाय् थ्व स्वंगलं गनं छ्यलेम्वा: । तर तत्सम कथं छ्यलेबले जक थ्व आख: छ्यली । थ्व आख: थथे याना: चिना: त:गु दु । क+ष=क्ष । त्+र=त्र । ज्+ञ=ज्ञ । थ्व निग: — निग: आख: छथाय् स्वाना: छग: हे आख: च्वयेगु या:गुलिं चिना आख: थें खने मदुगु ख: । थ्व चिना आख: जूगुलिं खँग्व: धुकुतिइ 'क्ष' यात 'क' या ल्युने, 'त्र' यात 'त' या ल्युने अले 'ज्ञ' यात 'ज' या ल्युने हे दुथ्याका: त:गु ख: ।

चिना आख: दयेकेबले देवनागरी आखलय् निगू कथं दयेकी । छगू, च्वय्‌नं क्वय् । मेगु खवं जवय् । च्वंक्वय्या दसु अड्डा, भट्ट, शङ्ख इत्यादि । खवं जवय् स्वायेगु दसु- स्वां, पत्र:, थक्कर इत्यादि । थौंकनय् आपा: धयाथें आख: जवं खवय् स्वाकीगु चलन दु । नेवा: आखलय् धा:सा फुक्कं च्वय्‌नं क्वय् स्वाका: यनी । तर थौंकनय् कम्प्युटरं आख: थाइबले थ्व च्वय्‌नं क्वाय् थाये मछिना: खवं जवय् हे चिना यनेगु याना: हल । देवनागरी आखलय् आ: नं बाग: याये मछिगु ङ, छ, ट, ठ, ड, ढ, द, ह इत्यादि आखलय् धा:सा च्वय्‌नं क्वय् हे चिकी ।

'र' आख: चिकेबले ह्लापलाक 'र' या उच्चारण जुल धा:सा ल्युने च्वंगु आख:या च्वय् रेफ 'ॅ' तइ । तर 'र' या उच्चारण ल्युने लात धा:सा चिके मा:गु आख:यां क्वय् (‿), (्) याना: चिं तइ ।

माम्राखःग्वः ह्ना
(Vowel Sequence)

उमलागु (ज्वःमलाःगु) निगः माम्राखः छथाय् हे ह्नाः तःगुयात 'माम्राखःग्वः ह्ना' धाइ। थ्वयात 'स्वर क्रम' अथवा 'संयुक्त माम्राखः' नं धाः। अंग्रेजी भासं Vowel Sequences धाइः। गथे— 'वं बिउगु धउ पाउँसे च्वं।' थ्व दसुइ 'बिउगु' धयागु ब्+इ+उ+ग्+उ खः। धउ (धौ) धयागु ध्+अ+उ खः। अथे हे पाउँसे धयागु प्+आ+उ+ँ+स्+ए खः।

थ्व च्वय्या दसुइ 'बिउ' या थासय् इ+उ नापं वल, 'धउ' या थासय् अ+उ वल अले 'पाउँ' या थासय् आ+उ वल। थ्व हे इउ, अउ, आउ हे माम्राखःग्वः ह्ना खः।

थथे छगः माम्राखःया नापं मेगु माम्राखः ह्नाः वल धाःसा वयात हे माम्राखःग्वः ह्ना धायेगु याइ। थथे धायेबले न्ह्यागु माम्राखः-नं न्ह्यागु माम्राखः नाप ह्नाः माम्राखःग्वः ह्ना दयेके जी। तर थथे ह्नेवं दक्वं अर्थ लूगु माम्राखःग्वः ह्ना जुइ मखु। उकिं अर्थ लुइकथं गुगु माम्राखः गुगु माम्राखः नाप स्वाये जी बिचाः यायेमाः।

आः थन छुं दसु कयाः स्वये। अ नाप इ, उ स्वानाः, उ नाप इ स्वानाः इ नाप उ स्वानाः अथे हे आ नाप इ,उ स्वानाः माम्राखःग्वः ह्ना दयेके ज्यू। अले थथे खने दइ — अइ, अउ, उइ, इउ, आइ,

आउ जुइ। थुके अइ व अउ यात छगः हे आखलं ऐ औ धकाः नं च्वयेगु दु। तर उइ व इउ यात छगः आखलं च्वयेगु माआखः मदु। बाआखः नाप तयाः च्वयेबले 'व' व 'य' या ग्वाहालि कयाः छगः आखलं च्वयेज्यू।

आः च्वयात छसिकथं छ्यलाः स्वये :-

अइ

कइ/कै – वया ख्वालय् स्यःकइ दु।
खइ/खै – वं कथुइ खइ थाकाः खँल्लायेयो।
फइ/फै – छं च्व ज्या याये फइ मखु।
– वया न्याह्म फै लहिनाः तःगु दु।

अउ

कउ/कौ – कौतसें नँया ज्या याइ।
गउ/गौ – वं बौया गौ काल।
– वया तुति च्वंगु गौ तःगः।
घउ/घौ – वं पुखुलि घौन्या लात।
– जिला अन घौछि हे च्वने मंमदु।

उइ

कुँइ (क्वि) – तरकारि तायेत कुँइ माः।
गुँइ (ग्वि) – वा गुँइ नं क्वछुइवं वा लये त्यइ।
दुँइ)द्वि) – नेपालय् दुँइ धयागु नं छता जात दु।

इउ

खिउँ (ख्यु) – द्योनिभाः बीवं खिउँसे च्वनी।
लिउँ (ल्यु) – अंगलय् लिउँ तयेवं बांलासे च्वनी।
हिउँ (ह्यु) – हिमालय धयागु हिउँ दुगु थाय् खः।

आइ

घ्वाँइ – च्याम्पति ह्मितेत घ्याँइ छगः माः ।

दाँइ – धेबायात मचातसें दाँइ धाइ ।

हाँइ – छं छुधया हाँइ, जिला मताल ।

आउ

चाउ – मचातसें चकलेटयात चाउ धाइ ।

पाउँ – जित हिंपाउँ तसकं यो ।

स्याउ – ल्वगितसें स्याउ नये जिउ (ज्यू) ।

थ्वया बिस्कं एइ, ओइ, एउ, अय्, आय्यात नं 'माआखः ग्वः हना' धकाः ल्याः यानाः तःगु दु ।[4]

---

(४)	(क)	(ख)	(ग)
	अइ	अइ	अइ
	अउ	अउ	अउ
	आइ	आइ	अइ
	आउ	आउ	आउ
	उइ	(उइ)	(उइ)
	इउ		
	अय्		
	आय्		
		एइ	एइ
		एउ	एउ
		ओइ	

क) लबु–दँ १५, ल्याः ३०, ने. सं. १११० अला–कौला–कछला, पौ ८ ।

ख) नेपालभाषा व भाषा विज्ञान – डा. तेजरत्न कंसाकार, पिकाक –देगः ह्मिचा सफू, ने. सं. ११०२ बालाचःह्रे, पौ ७ ।

ग) The Newari language: A working outline– Kamal P. Malla. 1985 पौ ३ ।

नां

(Noun)

मिखां खंके फुगु वस्तु, ह्नासं नँ तायेके फुगु बास्, में थुइके फुगु सवा:, ह्नाय्पनं तायेके फुगु स:, थिया: चायेके फुगु वस्तु व मनं जक खंके फुगु दक्व-दक्व ज्याखँयात नां (Noun) धका: धाइ । थ्वयात 'नाम' अथवा 'संज्ञा' नं धायेगु या: । गथे — छें, बुँ, त्वहं, फय्, स:, लुँ, वह, सफू इत्यादि फुक्कं नां ख: । थ्वयात मिखा, ह्नाय्, मे, ह्नाय्पं, ह्म थिया: सीके फु । अथे जुया: थ्व फुक्कं नां (Noun) जुल ।

नांया ता (Kinds of Noun) नां फुक्क याना: न्याताजि दु —

१) जाति थुइका नां Common Noun
२) व्यक्ति थुइका नां Proper Noun
३) पुच: थुइका नां Collective Noun
४) द्रव्य थुइका नां Material Noun
५) भाव थुइका नां Abstract Noun

१) जाति थुइका नां— छुं छगू नां कायेबले व जातयागु फुक्क वस्तु नं घयेपुना: व जातयागु धका: थुइकल धा:सा व नां (Noun) यात जाति थुइका नां (Common Noun) धाइ । गथे- सा, मेय्, छें, सफू, भ्वं, चःसा, लं, लासा इत्यादि फुक्कं जाति थुइका नां ख: ।

छाय्धा:सा थुके थुगु हे जक, उगु हे जक धका: मक्यसे व जातयागु न्ह्यागु धका: क्यन । हानं मेगु दसु कायें – 'सा सोझाह्म पँसु ख: ।' थथे धायेबले थुह्म हे सा सोझा, उह्म हे सा सोझा धका: मधासे संसारय् दुम्ह न्ह्याह्म सा नं सोझा धा:गु ख: । उकिं थन सा धायेवं सा जातया दक्वं घय्पुना: धा:गु ख: । उकिं च्वय् न्ह्यथंगु दक्वं नां 'जाति थुइका नां' जुल ।

२) **व्यक्ति थुइका नां**— छुं छता नां कायेबले गुगु नां कयागु ख: व हे छता जक जुल धा:सा वयात 'व्यक्ति थुइका नां' (Proper Noun) धका: धाइ । छुं छगू दसु कायें 'सगरमाथा पहाड' धायेबले व हे छगू जक पहाड ख: गुगु संसारय् दकले त:जा:गु, नेपालय् जक दुगु पहाड ख: । उकिं थ्व 'व्यक्ति थुइका नां' जुल । अथे हे 'बुद्ध भगवान' । थन 'बुद्ध' नांया:पिं मनूत यक्व दइ । तर संसारय् बुद्ध भगवान धयाह्म व हे छह्म जक दु गुह्म जुजु शुद्धोधनया काय्; लिपा छेँ त्व:ता पिहां बिज्याना: बौद्ध धर्मया प्रवर्तक जुया: बिज्यात । उकिं बुद्ध भगवान धायेबले 'व्यक्ति थुइका नां' जुल । थथे हे सूर्य, चन्द्रमा, अन्नपूर्ण, पहाड, नेपाल देश, जापान, बागमति खुसि इत्यादि फुक्कं 'व्यक्ति थुइका नां' जुल ।

३) **पुच: थुइका नां** — छुं छताजिया वस्तु छथाय् हे लाना: छगू पुच: थुइकल धा:सा उकेयात 'पुच: थुइका नां' (Collective Noun) धाइ । गथे फैया बथां, मनूया हुल, जाकिया द्वँ इत्यादि पुच: जुइमा: । अले जक पुच: थुइका नां जुइ । उकिं यदि पुच: थुइका नामय् च्वंगु वस्तु स्यंकल धा:सा जाति थुइका नां जुइ ।

पुच: थुइका नांया थ:गु हे कथंया विशेषता दु । गथे— मनू–मनू मिले जुइवं पुच: जुइ । थ्व 'पुच:' हे पुच: थुइका नां ख: । हानं 'थ्य:' नं पुच: थुइका नां ख: । गथे, 'च्वभा: देके वनेत थ्व: थ्व:

मनूत मुनाः वल ।' थुकथं 'थ्वः' व 'पुचः' निगुलि पुचः थुइका नां जुल । थुलिजक मखु मेमेगु नं दु । व थथे खः –

क) मनूया पुचः थुइका नां – खलः, गुथि, ङ्गः, थ्वः, पल्टन, पासा, पुचः, फुकी, बथां । थ्रले द्यःतय् जूसा 'गं' ।

ख) निगू अथवा निता वस्तु छथाय् तयाः जुइगु पुचः थुइका नां – जु (लं, लाकां), ज्वः (सा, बखुं निह्मया ल्याः), षा (च्याम्पतिया पा), ज्वलं (पुजा) ।

ग) चीपुचा ताहाकःगु वस्तु गथे कि–सु, व्छालि, घाँय्, सँ, कथि इत्यादिया पुचः लूगु वस्तु छथाय् तयाः जुइगु पुचः थुइका नां – कले, थु, देगः, पुइं, प्वाँय्, प्वाः, म्हू, ल्वाँय्, घय्पु इत्यादि ।

घ) चिचीकूचागु वस्तु छगू थासय् लानाः पुचः थुइका नां जुइगु — ह्वँ, पुचः, प्वः ।

ङ) ल्हाःतं कयाः पुचः थुइका नां — कय्का, कुचु, पासः, म्वाः, म्हू, यो इत्यादि ।

च) छथाग् प्यय्पुना पुचः थुइका नां जुइगु — धी (lump of soil), पाँय् (lump of cooked rice) ।

छ) पाःचा – पाःचागु वस्तु छथाय् लानाः पुचः थुइका नां जुइगु — थ्यः (निता चतांमरिया द्याँ), द्याँ, पँ ।

ज) वनस्पति वस्तुतय्के खने दुगु पुचः थुइका नां — गुँइ (वायागु गुँइ), ज्वाय् (दाखया ज्वाय्), थ्वाय् (वाया थ्वाय्), फं (केराया फं), बका (सिमाया कचा) ।

४) **द्रव्य थुइका नां** — प्रकृतिइ दइगु वस्तुयात 'द्रव्य थुइका नां' (Material Noun) धकाः धाइ । थ्व स्वयेबले जाति थुइका

नां थें च्वनी। तर थ्वया थ:गु हे कथंया विशेषता दु। लुँ, वहः, सिज:, नँ, चा, सिँ, चिकं, ल:, ल्वहँ इत्यादि द्रव्य थुइका नां ख: । थ्वयात लना: (by weighing) व दना: (by measureing) जक ल्या: ख्याये फइ। द्रव्य थुइका नां धयागु छु धका: सीकेत थ्वय् बिया कथं बिचा: यायेमा: ।

क) द्रव्य थुइका नां ल्या:ख्यायेबले १, २, ३, ४ याना: ल्या:ख्यायेगु मयासे ताल्जुइ तया लना: अथवा थलय् तया: दाना: जक ल्या:ख्याये जी। लुँ, वहः, सिज:, नँ, चा, सिँ, चिकं, ल:, ल्वहं इत्यादि फुक्क लना: व दाना: जक ल्या:ख्याइ।

ख) थ्वया निगूगु विशेषता ख: कुचा कुचा यायेगु। द्रव्य थुइका वस्तुयात न्ह्याक्व कुचा–कुचा या:सां नां छु पाइ मखु। लुँयात न्ह्याक्व कुचा–कुचा या:सां लुँया लुँ हे धाइ। तर लुँयागु चा:चायात कुचा–कुचा यायेवं चा:चा धाइ मखु। अथे हे मेगु दसु मनू। छकलं धायेबले जक मनू। कुचा यायेवं छ्यं, ह्य, ह्ला:, तुति जुइ। उकिं मनू द्रव्य थुइका नां मखुत।

ग) स्वंगूगु विशेषता ख: छु न्हूगु वस्तु दयेके जी थ्व छगू कच्चा पदार्थ जुइ। उकिं थ्वया पाखें हरेक वस्तु दयेके जी। गथे लुँ, वह पाखें न्हून्हूगु तिसा दयेके ज्यू, नँ पाखें ज्याभ:, ल: पाखें बरफ, सिँ पाखें झ्या: लुखा इत्यादि दयेके ज्यू। थुजा:गु विशेषता दुगु वस्तुयात द्रव्य थुइका नां धका: धाइ।

५) **भाव थुइका नां** – सु मनू अथवा प्राणी अले छुं वस्तुयागु गुण, अवस्था, ज्या क्यन धा:सा उकेयात भाव थुइका नां (Abstract Noun) धका: धाइ। थ्वयात मेकथं धायेबले थ्व नां थ्वय् कनागु मेमेगु नां थें मिखां खंके फइगु मखु। मनं जक खंकेगु नां ख:। अथवा

सुयागु व्यवहार, चहँपह, ज्याख जक सीके मा:गु नां ख: । थ्व नांया स्वता खँ दु । व थथे ख:—

गुण—सुख, दु:ख, तं, ग्यां (ज्ञान), विद्या, धैर्य (मन थातं तयेगु पह ।)

ज्या—नपा: (नकेगु ज्या), कापा: (कायेगु ज्या), सुपा (सुकेगु ज्या) जिपा (गंकेगु ज्या) ।

अवस्था—मचासू, ल्याय्‌म्हनू, ल्यासेसू, बुरासू इत्यादि ।

मंका:नां

(Pronoun)

नांया पलेसा छ्यलीगु खँग्व:यात 'मंका:नां' (Pronoun) धाइ। थ्वयात संस्कृतं 'सर्वनाम' धाइ। गथे, 'रामया दाजु छह्म दु, रामया किजा छह्म दु। रामया केहें छह्म दु।' थ्वयात मेकथं धायेबले 'रामया दाजु छह्म दु। वया किजा छह्म दु। वया केहें छह्म दु।' थुकथं 'राम' नां (Noun) या पलेसा 'वना' धयागु खँग्व: वल। छक: पतिं 'राम, राम' धका:, लिसा कया: च्वने बांमला:। 'राम' अथवा नां छक:पतिं लिसा कायेम्वायेक नांया पलेसा गुगु खँग्व: वइ उकेयात मंका:नां (Pronoun) धाइ। नेपालभाषाय् थयागु मंका:नां खँग्व: यक्व दु। गथे—गनं, गुलि, गुगु, छ, छलपोल, छि, छु, छुं, जि, झी, थ:, थ:गु, थ:ह्म, थ्व, थुह्म, थुगु, थ्वयक, थ्वसपोल, थ्व:ह्म, व, उह्म, उगु, उलि, उगु, उजु, उम्हं, उलि, वयक:, वसपोल, सु, हुं इत्यादि।

मंका:नांया ता

मंका:नां खुताजि दु, व थथे ख:—

१) ह्म थुइका मंका:नां Personal Pronoun.

२) स्वापू थुइका मंका:नां Relative Pronoun.

३) क्व:ज्यू मंका:नां Demonstrative Pronoun.

४) क्व:मज्यू मंका:नां Indefinite Pronoun.

५) न्ह्यसः थुइका मंका:नां Interrogative Pronoun.

६) थः थुइका मंका:नां Reflective Pronoun

१) म्ह थुइका मंका:नां – खँ ल्हायेत स्वता मा: । छता खँ ल्हाइम्ह, निता खँ फइम्ह, स्वता सुयागु विषयलय् अथवा छुयागु बिषयलय् खँ ल्हानागु ख: 'व' थुकथं खँ ल्हाइम्ह, खँ फइम्ह, सुयागु ख: 'व'। थ्व स्वतायात 'म्ह' (Person) अथवा 'पुरूष' धाइ। थुकथं म्ह थुइकीगु मंका:नांयात 'म्ह थुइका मंका:नां' (Personal Pronoun) धका: धाइ। थ्वयात संस्कृतं पुरुष वाचक सर्वनाम धाइ।

क) च्वय् न्ह्यथना थें सुनां खँ ल्हाना च्वन अथवा न्ह्वंवाना च्वन वयात ल्हापम्ह (First Person) धाइ। जि, जिपिं, जिमि, झी, झिपिं इत्यादि फुक्कं 'ल्हापम्ह मंका:नां' (First Person Pronoun) ख:। थ्वयात संस्कृतं 'उत्तम पुरूष सर्वनाम' धाइ।

ख) सुनां खं न्यना च्वन अथवा खँ फया च्वन वयात 'लिपाम्ह' (Second Person) धाइ। थ्वयात संस्कृतं मध्यम पुरूष धाइ। थ्व धयागु छ, छिपिं, छि, छिपिं, छलपोल, छलपोलपिं, छिस्कर इत्यादि। थ्व खँग्वःत सजीवय् जक छ्यली। तर कवि व मेपिं असाधारण मनूतसें निर्जीव वस्तुयात नं सजीव खंका: अथवा ल्वहंया मूर्तियात नं सजीव खंकल धा:सा अन नं थ्व 'लिपाम्ह मंका:नां' (Second Person Pronoun) छ्यली।

ग) सुयागु विषयलय् खँ ल्हाइ वयात 'मेम्ह' (Third Person) धाइ। थ्वयात संस्कृतं प्रथम पुरूष धाइ। थ्व धयागु व, इपिं, वय्‌क, वसपोल इत्यादि। थ्व सजीव निर्जीव निथासं छ्यलीं 'वय्‌क', इपिं, वसपोल थ्व स्वतां सजीवय् छ्यली। अले 'व' छता सजीव व निर्जीव निथासं छ्यली। 'व मिसा जित मयो' थन व 'सजवी थुइका मंका:नां' (Animate Pronoun) जुल। तर 'व

क्व:जिक स्वां जित मयो' धायेबले 'व' 'निर्जीव थुइका मंका:नां' (Inanimate Pronoun) जुल ।

घ) हना थुइका मंका:नां (Honorific Pronoun) – थ्वया ख्वास् थ:गु हे वथंया मू मदु । थ्वय् वने धुकूगु 'लिपाम्ह' (Second Person) व 'मेम्ह' (Third Person) य् छ्यला: त:गु खँग्व:या लिधंसाय् जक ब्वथला त:गु ख: । थथे धायेबले छि, छलपोल, छिस्कर, वय्क, वसपोल, थ्वय्क, थ्वसपोल इत्यादि 'हना: मंका:नां' (Honorific Pronoun) ख: । छाय्धा:सा थुकें सुयातं हनेगु याइ अथवा बचं तया: खँल्हाइ ।

२) स्वापू थुइका मंका:नां— छगू खँपुया मेगु खँपुनाप स्वापू दु धका: क्यनेत गुगु मंका:नां वइ वयात 'स्वापू थुइका मंका:नां' (Relative Pronoun) धाइ । थ्वयात संस्कृतं सम्वन्ध वाचक सर्वनाम धाइ । गथे, गुम्ह मनुखँ छेँ दनेगु ज्या याइ वयात दक:मि धाइ । गुम्ह मचा स्कूलय् वनी वयात विद्यार्थी धाइ ।' थ्व निगू खँपुइ 'गुम्ह' धयागु खँग्वलं ल्युने च्वंगु खँपु अथवा 'वयात दक:मि धाइ' व 'वयात विद्यार्थी धाइ' नाप स्वापू तया: क्यन । उकिं थ्व 'गुम्ह' 'स्वापू थुइका मंका:नां' जुल । थ्व स्वापू थुइका मंका:नां निगू खँपुया न्ह्यने नं व: दथुइ नं व: । गथे, 'जित धायेकूम्ह मिसा वहे ख: गुम्हसित जिं मयो धया: व्छया ।' थुके निगू खँपुया दथुइ वल ।

नेपालभाषाय् थुज्व:गु खँग्व: निगू दु – गुम्ह व गुगु । सजीव धका: छ्वाथुइका: क्यनेमाल धा:सा 'गुम्ह' वइ । निर्जीव धका: क्यने-माल धा:सा 'गुगु' वइ । गथे, गुगु लँपु जिं नाला: वना वला जित: ज्वाकलय् जकं थुनंगु जुया: च्वन । थन 'गुगु' खँग्वलं लँपुयात अथवा निर्जीव वस्तुयात छ्वाथुइकल ।

६) क्व:ज्यू मंका:नां– गुगु मंका:नामं थुगु उगु धका: क्व:जिक

थ्याजिक खँ कनी उकेयात थ्व:ज्यू मंका:नां' (Demonstrative Pronoun) धका: धाइ। 'थ्व', 'व', 'हु' स्वंगू क्व:ज्यू मंका:नां ख:। थ्व जिगु सफू ख:। थ्व छंगु च्वसा ख:। थन 'थ्व' खँग्वलं छु वस्तु अथवा सफू, च्वसा थ्वयागु हे धका: क्व:जिक बनं। उकिं थ्व क्व:ज्यू मंका:नां जुल। थ्व खँग्व: खँपुया दकले न्ह्यंने वइ। अले वयां ल्युने न्ह्यागुसां छगू 'म्ह' (Person) वइ। थथे धयागु मतलब ह्लापम्ह (First Person), लिपाम्ह (Second Person), मेम्ह (Third Person) न्ह्यागु नं जुइफु। अले तिनि छु वस्तु क्यने त्यनागु ख: उगु वइ।

'व' व 'हु' या नियम फुक्क 'थ्व' या थें हे ख:। पा:गु खँ थुलि हे ख: कि 'थ्व' धयागुलिं लिक्क च्वंगुयात क्यनी, 'व' धयागुलिं तापाक्क च्वंगुयात क्यनी। अले 'हु' धयागुलिं वसिकंनं तापाक्क च्वंगुयात क्यनी। 'व जिगु सफू ख:। हुं छंगु सफू ख:। व रामयागु छें ख:। हुं कन गुँइ धुँ दु।

४) क्व:मज्यू मंका:नां— गुगु मंका:नां थुगु उगु धका: क्व:जिक खँ कनी मखु उकेयात "क्व:मग्यू मंका:नां (Indefinite Pronoun) धका: धाइ। गथे, ल्वायेसा ल्वाये जि सु खना: नं मग्या:। छु जुया: रिता मय्गु जाँचय् फेल जूसा ह्लपुखुली क्यब्वाना सी हं। सुनां नं छुं मधा:सां व मनू अथे हे तं चाया: जुल। छुकें नं थ्यूगु होस मदु घा: जुया: हि वल। जि यथे सना: जुल धका: सुयातं कपा: स्याये म्वा:। यम्ह यथे सना: जु जित छु मतलव। यगु याना: हेय्कि रीतां वया भा:त यो हे मयो हं। यम्हसें यगु या थ्व देय्या माया सुयात नं मदु।

च्वयय्या दसुइ दुथ्याका त:गु छसिकथं सु, छु, सुनां, छुकें, सुयातं, यम्ह, यगु, खँग्व:तसें यम्हसें थुम्ह हे मनू, थुगु हे वस्तु धका:

मधाः । अथे जुथाः थुकेयात वःमज्यू मंकाःनां' (Indefinite Pronoun) धकाः धाःगु खः ।

५) न्ह्यसः थुइका मंकाःनां– गुगु न्ह्यसः खँग्वः मंकाःनांया रूपय् छ्यले हइ वयात न्ह्यसः थुइका मंकाःनां (Interrogative Pronoun) धकाः धाइ । गथे, कुने सु वल ? छु याः वल ? छु भ्वय् ? छु चाकु ?

च्वय् बियाः तःगु दसुइ 'सु', 'छु' न्ह्यसः थुइकाः मंकाःनां खः । 'सु' धयागु सजीवय् छ्यली, 'छु' धयागु निर्जीवय् छ्यली । थन थाय् लाक्क छता छु खँ बियाः यायेमाः धाःसा 'सु', 'छु' या ल्युनेसं यासु (Verb) वयेमाः । अले जक न्ह्यसः थुइकाः मंकाःनां जुइ । सु, छुया ल्युनेसं यासु मवःसे 'नां' (Noun) वल धाःसा 'ब्वाय्सु' (Adjective) जुइ ।

६) थः थुइका मंकाःनां- थः धकाः थुइकीगु मंकाःनांयात 'थः थुइका मंकाःनां' (Reflective Pronoun) धकाः धाइ । थः थःम्हं, थःगुः, थःत, थःपाखें इत्यादि फुक्क थः थुइका मंकाःनां खः ।

थ्व मंकाःनां न्ह्ययागु म्ह (Person) य् नं छ्यली । गथे, जि थः हे वना । व थः हे वन ।

थ्व 'थः' हरेक वचनय् नं छ्यो । तर बचं अनुसार पाइ । 'थः' छगवं, थःपिं तःबचं । गथे, जि थः हे द्वन, जिपिं थःपिं हे द्वन । छ थः हे स्यन, छिपिं थःपिं हे स्यन । व थः हे स्यनी । इपिं थःपिं हे स्यनी जिनी ।

'थः' खँग्वलय् नं कारकया विभक्ति चि च्वनी । थुके विभक्ति चि च्वनीबले न्ह्यंने च्वंगु नां अथवा मंकाःनांमय् छु विभक्तिया चि च्वनी व हे विभक्तिया चि नं थ्व 'थः' लय् च्वनी ।

थ्व 'थः' खँग्वः छुं नां अथवा मंकाःनांया न्ह्यंने ल्युने न्ह्याथाय् नं च्वनाः वयेफु गथे, थःगु ज्या सुनां याइ ? थःगु खँ जक ह्लानाः मज्यू इत्यादि ।

ब्वाय्‌सु
(Adjective)

नां (नाम), व भंका:नां (सर्वनाम) या छुं गुण, दोष, अवस्था, ल्या: इत्यादि छुं खँ तना:बीगु खँग्व:यात ब्वाय्‌सु (विशेषण) धका: धाइ। दसु–व भिम्ह मनू ख:। थुके व मनू गथे च्वं धका: धायेबले 'भिम्ह' धका: कन। अथे जुया: 'भिम्हं' यात ब्वाय्‌सु धका: धाइ। अथे हे व मनू बांलाक वन। थन व मनू गथे वन धा:सा 'बांलाक' वन। उकि 'बांलाक' खँग्वलं वनेगु ज्यायात छुं खँ तना बिल उकि थ्वयात नं ब्वाय्‌सु धाइ। च्वय्‌या निगू दसुलिइ 'भिम्ह' धइगुलि मनू (नाम) या बारे छुं खँ तयेगु यात। लिपायागु दसुइ 'वन' (यासु) या बारे छुं खँ तयेगु यात। उकि ब्वाय्‌सु निथिकं दइगु जुल। छगू नांया बारे छुं खँ तनेगु मेगु यासुया बारे छुं खँ तनेगु। नांया बारे छुं खँ तनीगु खँग्व:यात 'ब्वाय्‌सु' (नाम विशेषण) धाइ। अले यासुया बारे छुं खँ तनीगु खँग्व:यात 'ब्वाय्‌यासु' (क्रिया विशेषण) धाइ।

(च्वय्‌यात ब्वाय्‌सुयात संस्कृतं नाम विशेषण धा:सां व्यवहारय् विशेषण जक धाइ।)

भाय्‌लच्वनय् ब्वाय्‌सु प्यताजि दु।

१) गुण थुइका ब्वाय्‌सु (Qualitative Adjective)

२) न्ह्यस: थुइका ब्वाय्‌सु (Interrogative Adjective)

३) सं ज्ञाःया थुइका ब्वाय्सु (Pronominal Adjective)
४) ल्याः थुइका ब्वाय्सु (Numeral Adjective)

क) **गुण थुइका ब्वाय्सुः**– सुयागु व छु वस्तुयागु गुण, दोष, रूप, रंग, रस इत्यादि थुइकीगु ब्वाय्सुयात गुण थुइका ब्वाय्सु (Qualitative Adjective) धाइ ।

गुण दोष थुइकीगु ब्वाय्सु—भिं, मभिं; खः, मखु; ल्वः, मल्वः, सकलि, नकलि ।

रूप थुइकीगु ब्वाय्सु—छ्याकः, पिचु, ल्ह्वं, गंसि, कां, ब्वाय्, खुंसि, चाकुलाः, प्यकुलाः, स्वकुलाः, च्वामु, थुथ्या, तप्यँ, बेक्वः, चिब्या, तब्या, दुने, पिने, च्वय्, क्वय्, न्ह्यंने, ल्युने, जव, खव ।

रंग थुइकीगु ब्वाय्सु—ह्याउँ, वाउँ, वँचु, ह्यासु, सियू, तुयू, हाकु ।

रस थुइकीगु ब्वाय्सु—चाकु, माकु, फाकु, खायू, पाउँ, पालु ।

यासं दयेकाः तःगु ब्वाय्सु—नये–नइह्म, नयेगु; त्वने–त्वनीह्म, त्वनेगु ।

थाय्या नामं दयेकाः तःगु ब्वाय्सु—किपू-किपूमि; येँ–येँमि; बुँग–बुँगमि । थुजःगु ब्वाय्सुयात गुण थुइका ब्वाय्सु धाइ ।

ख) **न्ह्यसः थुइका ब्वाय्सु**—गुगु खँग्वलं न्यनेगु ज्यायाइ उकेयात न्ह्यसः थुइका खँग्वः धाइ । छु, गुह्म, गुगु, गन, सु इत्यादि खँग्वः न्ह्यसः थुइका खँग्वः खः । थुजःगु न्ह्यसः थुइका खँग्वलं ब्वाय्सुया ज्या यात धाःसा उकेयात न्ह्यःस थुइका ब्वाय्सु धाइ । थुजःगु खँग्वलं नांया न्ह्यंने च्वना नांया बिषयलय् छु खँ धायेगु याइ । दसु, छु खँ ह्लानागु छं ? गुह्म ज्यामियात ज्या या धयागु ? गुगु सफू यो ? च्वय्या दसुइ छसिकथं खँपुया न्ह्यंने 'छु',

ज्यामिया न्ह्यने 'गुह्म', सफूया न्ह्यने 'गुगु' धकाः छु खँ न्यनेगु यात। उकिं थ्वयात न्ह्यसः थुइका ब्वाय्सु (Interrogative Adjective) धाइ।

ग) मंकाःनां थुइका ब्वाय्सु—नांया पलेसा च्वं वइगु खँग्वःयात मंकाःनां (Pronoun) धाइ। छ, जि, व, हूं, झी, थः, थ्व इत्यादि यात मंकाःनां खः। थुजःगु मंकाःनां खँग्वलं छुं नामया न्ह्यने च्वना ब्वाय्सुया ज्या यात धाःसा उकेयात मंकाःनां थुइका ब्वाय्सु (Pronominal Adjective) धाइ। गथे, छ मनू भिह्म मखु। जि मनू खःसां छुं हे यायेमफु। व खिचा हाकुसे च्वं। झी मनूत खया नं देसया निंतिं छुं हे ज्या यायेमफु। थःगु खँ जक ह्लानाः नं मज्यू। थ्व जिगु खः। च्वय्‌या दसुइ छ, जि, व, झी, थःगु, थ्व इत्यादि फुक्क मंकाःनां खँग्वलं नांया बारे छुं खँ धायेगु यात। अथे जुयाः थ्वयात मंकाःनां थुइका ब्वाय्सु धाःगु खः।

परिमाण थुइका ब्वाय्सु

छुं नं वस्तुयात लनाः, दानाः सीकेगु ज्यायात परिमाण (Quantity) धकाः धाइ। थथे यानाः सीकेगु ज्या स्वथिकं दु। छता थलभलं दानाः, थथे धयागु मतलब मना, फँ व विभिन्न थलं बाचकं, चकंछि, बामना, कूछि, त्योछि, फँ, मुरि धयागु नामं विभिन्न अन्न व अन्न थें नचुगु वस्तु दानाः कालबिल यायेगु याइ। मेगु नं दानाः हे ल्याः ख्यायेगु खः थ्व थलभलं मजूसे फूटं, ह्लाःतं दानाः ह्लाकःया ल्याः काइ। थथे ल्याः काइबलय् लंगू (छलंगू, निलंगू धकाः पति नं दाइगु), च्वलाक्वलाछि (च्वला पति नं थियाः क्वलाछि), क्वलाछि, म्हुकुछि (म्हूछ्‌याना कुछि), कुछि, ह्मधुछि व फूटं एक फूट, दुइफूट यानाः दानाः ल्याः काइ। थथे यानाः कापः भ्वं, सिँ, दण्ड इत्यादि ल्याः ख्याइ।

स्वंगू गु, तालाजुइ लना: त्या: काइ। थथे तालाजुइ अथवा अमुलिइ तया: त्या: काइबलय् लाल, तोला (तला), अय्ताछि, बांल, पँल, धानि इत्यादि माना: त्या:ख्याइ। थुजोगुलि लुँ, वह्, कँय्, नँ, ?प य्, का, ला, विभिन्न थलभल लना कायेगु याइ।

दाना: कायेगु माध्यम मना, फँ जक ख:सां थ्व थल मदयेक नं मेमेगुलि दाना: कायेगु या:। दालं भाय्ह्लाका:, भेगतं भाय्ह्लाका: इत्यादि थलभलं भाय्ह्लाका: नं कायेगु या:। थ्व बाहेक नं ह्ला:तं जक दाना: त्या:ख्यायेगु या:। ह्ला:तं जक त्या: ख्याइबले दकले चीधंगु त्या: 'कुचु' ख:। थ्व सिकं तधंगु त्या: छसिकथं म्हू को, कय्का, पास: ख:। थुकथं नं त्या: ख्यायेगु चलन दु।

थुजोगु धाँचां त्या: थुइकीगु ब्वाय्सुयात परिमाण थुइका: ब्वाय्सु (Quantitative Adjective) धाइ।

थ्वयात नं निथिकं ब्वथले ज्यू। छगू, क्व:जिक सीदुगु—थथे धयागु मतलव छमुरि वा, निमुरि वा, छतला लुँ, नितला लुँ, कुछि काप:, निकु काप:। थथे धायेबले क्व:जिक हे थुलि दु, उलि दु धका: सी दत।

मेगु, क्व:जिक सीमदुगु—थथे धयागु मतलव क्व:जिक थुलि दु, उलि दु धका: सी दइमखु। च्वय्या दसुयात ध्वाथुइका स्वये, 'छमुरि वा' या पलेसा 'यक्व वा' अथवा 'निग:चा वा' अथे हे 'छतला लुँ' या पलेनं 'छकूचा लुँ' अथवा 'भतीचा लुँ' हानं 'कुछि काप:' या पलेसा 'फुक्क काप:' अथवा 'आपा: काप:'। थथे धायेबले थ्व क्व:जिक सीमदुगु त्या: जुल।

संख्या थुइका ब्वाय्सु

थुलि उलि धका: त्या: थुइकीगु खँग्व:यात संख्या थुइका खँग्व:

धाइ । थुज:गु खँग्वलं ब्वाय्सुया ज्यायात धा:सा उकेयात 'संख्या थुइका ब्वाय्सु, (Numeral Adjective) धका: धाइ । गथे, छह्म मनू वल; वयात निथी ला भाग लाल । थन मनूया न्ह्यःने 'छह्म', अले ला भागया न्ह्यंने 'निथी' दु । थन मनू व ला भागया बारे थुलि उलि धका: छु ल्या:या खँ कन । उकि थ्वयात संख्या थुइका ब्वाय्सु धा:गु ख: ।

संख्या थुइका ब्वाय्सु न्याता दु ।

१) क्व:ज्यू ल्या: थुइका ब्वाय्सु

२) क्व:मज्यू ल्या: थुइका ब्वाय्सु

३) ब्व थुइका ब्वाय्सुं

४) दुगंछि थुइका ब्वाय्सु

५) छसिकथं थुइका ब्वाय्सु

१) क्व:ज्यू ल्या: थुइका ब्वाय्सु—क्वजिक ल्या: अथवा संख्या थुइकथं ल्या: ख्यायेगुयात 'क्व:ज्यू ल्या: थुइका ब्वाय्सु' धका: धाइ । थथे धयागु मतलव १, २, ३, ४, ५, ६ निसें च्वय् न्ह्याक्वंया ल्या: ख: । थ्वयात नेवा: भासं ल्या: ख्याइबले छि, नछि, स्व, पि, न्या, खु, न्ह, स, च्या, गु, सांह्न संछि संनछि इत्यादि जुइ । तर ब्यवहारय् छु ल्या: ख्यायेबले थथे छि; नछि, स्व धका: ल्या:ख्याइ मखु । छ, नि, स्व, प्य, न्या, खु, न्हय्, च्या, गु, झि, झि इत्यादि याना ल्या: ख्याइ । थ्व ल्या: ख्यायेगु धाँचा वस्तु व वस्तुया विखेषता स्वया: पाइ । छगू दसु कायेे 'मनू' । यदि मनू ल्या:ख्यायेगु ख:सा छह्म, निह्म, स्वह्म, प्यह्म याना: ल्या: ख्याइ छक: पति ल्युने ह्म वइ । तर स्वां जूसा छफ्व:, निफ्व:, स्वफ्व:, प्यफ्व: याना: छक: पतिं ल्यूने फ्व: वइ । थुकथं मनू जूसा ह्म; स्वां जूसा फ्व: याना: ल्या: ख्याइ ।

नेपालभाषाय् थथे ल्या: ख्यायेगु धाँचा यक्व दु । उके मू–मू कथं थथे खने दुं ।

पु—चीपु:गा ताहाकगु वस्तु ल्याः ख्यायेबले 'पु' यानाः ल्याः ख्याइ। गथे सु छपु, च्छालि छपु, सँ छपु, कथि छपु, इताः छपु इत्यादि। तर थुके मध्ये येक्वयात समूह वाचक कथं नां कायेबले पु मजूसे पुँइ, प्वाँय्, लवाँय्, थु, म्हू, प्वाः, कले, देगाः इत्यादि यानाः ल्याः ख्याइ।

गोलागु वस्तुयात ल्याः ख्याइबले गः, गुलि, ग्वारा, चाः यानाः ल्याः ख्याइ। गथे चागः छगः, हजमगुलि छगुलि, चा छग्वारा, वासः छचाः।

चीफिचा जुयाः चकंगु वस्तु ल्याः ख्यायेबले 'पाः' यानाः ल्याः ख्याइ। भ्वं, सुखू, हासा इत्यादियात 'पाः' यानाः धाइ। भ्वं छपाः, हासा छपाः; बोरा छपाः इत्यादि। थ्वयात समूह वाचकय् यनेबले द्याँ, पँ, फि, बः, लः इत्यादि यानाः ल्याः ख्याइ।

तःजाः चीजाः ल्याः कायेमाल धायेव ज्ञा, धु, जाः यानाः काइ। छज्ञा- निज्ञा, छधु- निधु, छतजाः- नितजाः।

प्राणी वाचकयात ल्याः ख्यायेबले 'ह्म' यानाः ल्याः ख्याइ। छह्म, निह्म, स्वह्म इत्यादि। थ्वयात समूह वाचक यानाः ल्याः ख्याये-बले थः, खलःङ्वः, पुचः, बथां, गं यानाः ल्याः ख्याइ।

वनस्पतियात ल्याः ख्यायेबले 'ह्मा' अथवा 'मा' यानाः ल्याः ख्याइ। गथे- गुलाफ स्वां छमा।

यासु पाखें नं ल्याः ख्याये ज्याछिक खँग्वः दयेका तःगु दु। गथे—दाये यासु पाखें दा, तुये यासु पाखें तु, स्वाये यासु पाखें स्वा। अले थ्वयात ल्याः ख्यायेबले छदाः, निदा, स्वदा; छतु, नितु, स्वतु छस्वां जुल इत्यादि।

लः, चिकं, वासः थुजोगु च्छालुगु वस्तु ल्याः ख्यायेबले तकि, पति, फुति, घुतु यानाः ल्याः ख्याइ।

थथे साधारण ल्या: ख्यायेगु धाँचा यक्व दु । थथेहे विशेषकथं विशेष थासय् जक छ्यलीगु नं यक्व दु । थन क्वय् थुजोगु ल्या: दु ।

काय्—पालु छगू गथ:यात काय् धका: ल्या: ख्याइ । गथे—पालु छकाय् ।

ब्व—भ्वय् तया: त:गु भागयात ब्व याना: ल्या: ख्याइ । भ्वय् छब्व; निब्व ।

जु—लं, लाकां इत्यादि निता दुगुयात जु याना; ल्या: ख्याइ । लाकां छजु, लं छजु ।

फं—छगू कचाय् पेपुना च्वंगु केरायात फं याना: ल्या: ख्याइ ।

बेय्—नयेत मसला तया: प्व:चिना: त:गु ग्वा:यात बेय् याना: ल्या: ख्याइ ।

ज्वलं—पुजा त:गुयात ज्वलं याना ल्या: ख्याइ ।

फ्व:—ता:, स्वां व स्वां थें ह्वइगु वस्तुयात फ्व: याना: ल्या: ख्याइ । गथे—लवं छफ्व:, स्वां छफ्व: ।

का—दुइत दयेका त:गु सिँयात 'का' याना: ल्या: ख्याइ ।

ग्वं—सिँयागु छगू त्या:यात ग्वं याना: ल्या: ख्याइ ।

थ्व:—तकुमचा (दण्डी वियो) ह्यतेबले दायेगु पटकयात 'थ्व:' याना: ल्या: ख्याइ । छथ्व:, निथ्व:, स्वथ्व: ।

ति—तूयात मनाय् तया: दायेगुयात 'ति' याना: ल्या: ख्याइ । गथे-तू छति, निति, स्वति इत्यादि ।

पा:—अय्ला कायेगु पटकयात पा: याना: ल्या: ख्याइ ।

पा—च्याम्पति प्यग: प्यग: छगू पुच:यात पा याना: ल्या: ख्याइ ।

खा—छेँयात ल्या: ख्यायेमाल धायेव 'खा' याना: ल्या: ख्याइ । गथे छखा, निखा छेँ साप बांला: ।

२) क्व:मज्यू ल्या: थुइका ब्वाय्सु—थुलि उलि धका: क्व:जिक छुं मधासे अन्दाजया ल्या: जक कर्निगुयात क्व:मज्यू ल्या: थुइका ब्वाय्सु धका: धाइ। दसु–सलस:, द्वलंद्व:, लखंलख, कोतांकोति। झीथाय् सलंस: देय्ग: दु। येँय् द्वलंद्व: मनूत दु। वयाके लखंलख धेवा दु। थन देय्ग:, मनू, धेवाया ल्या: ला क्यन। तर थ्याक्क थुलि हे धका: मधासे क्व:मजिक अन्दाजि थुलिति दु धका: जक धाल उकिं थ्वयात क्व:मज्यू ल्या: थुइका ब्वाय्सु धा:गु ख:।

३) ब्वथुइका ब्वाय्सु:– छुं ल्या:या छगू ब्व जक थुइकागु ब्वाय्यु धाइ। दसु–प्यब्वय् छब्व, स्वब्वय् निब्व, त्या, बछि, ज:छि, बा (बाह्म, बात्वा:, बा:छि) चकंछि, जा:पा: (जा:पा: छम्वह–धेबा निग: पा: छम्वह) इत्यादि। न्हापा ज्या वनिबले जा:पा: छम्वह जक ज्याला हँ। चकंछि बजि नयानं प्वा: जाइला। जिके सत्या धेवा दु। मुलु छपुया छतका ब ज:छि धेवा काइतिनि। च्वय्या फुक्क ल्या: ल्या:या छगू ब्व जक ख:। उकिं थ्वयात ब्वथुइका ब्वाय्सु विशेषण धा:गु ख:।

४) दुगंछि थुइका ब्वाय्सु– गुगु ल्या:यात दुगंछि याना: ल्या: ख्याइ उकेयात दुगंछि थुइका ब्वाय्सु धाइ। वयात ल्या: ख्यायेबले छदुगं, निदुगं, स्वदुगं, प्यदुगं' न्यादुगं, खुदुगं, इत्यादि। थ्वयात खँपुइ छ्यलेबले थथे खनेदइ–जिमि काय्सिकं छिभि काय् झिदुगं चलाख। छंकेसिकं वयाके न्यागुदं धेबा दु। थन झिगुदं, न्यादुगंयात जुगंछि थुइका ब्वाय्सु धा:गु ख:।

५) छसिकथं थुइका ब्वाय्सु– छसिकथं ज्व: छुकिगु ल्या:यात छसिकथं थुइका ब्वाय्सु धाइ। व थथे जुइ—ह्लाप, ह्लापयाल्यू, लियांल्यू थकालि, न्वकू, स्वकू, प्यकू, न्याकू, खुकू इत्यादि। छगूगु, निगूगु, स्वगुगु, प्यगूगु, न्यागुगु। छह्लाह्ल, निह्लाह्ल, स्वह्ल, प्यह्लाह्ल इत्यादि।

यासु
(Verb)

गुगु खँग्वलं छुं ज्या यायेगु खँ थुइकी उकेयात 'यासु' (Verb) धाइ । यासुयात संस्कृतं 'क्रिया' धाइ । नये, त्वने, पुने, हाले, सने थ्व फुक्क यासु खँग्व: ख: । थुकें नयेगु ज्या, त्वनेगु ज्या, पुनेगु ज्या इत्यादि छुं ज्या थुइकल । उकिं थुजोगु खँग्व:यात यासु धा ।

नेपालभाषाय् यासुया रूप सीकेत निब्व थलेमा: । छब्व यासुहा (धातु), मेगु ब्व लितंसा (Suffix) । यासुया न्ह्यंनेच्वंगु ब्व यासुहा (धातु) जुइ, ल्युनेच्वंगु ब्व लितंसा जुइ ।

लितंसा लिकाये धुनेव, न्ह्यंने गुगु ब्व ल्यंवइ वहे यासुहा जुइ । च्वय् च्वंगु दसु नये, त्वने, पुने, हाले, सने यासुया दसुइ ल्युंने च्वंगु लितंसा ये, ने, ले लिकाये धुनेवं न , त्व, पु, हा, स जक ल्यं वइ । थ्व हे यासुहा (धातु) ख: । छाय् धा:सा थ्व यासुया मू ब्व ख: ।

यासुहाया ल्युने ए–कार व:गु आख: तनेव यासु जुइ । नेपाल-भाषाय् थथे यासुहाया ल्युंने तनेगु ए–कार ह:गु आख: खुता दु । व थथे ख: –ये, के, ते, ने, पे, ले । यासुहाय् थ्व खुग: आख: मध्ये अर्थ पिज्वयेक गुगुं नं छग: आख: तने धुनेव यासु जुइ । गथे क, का, कि, कु, क्य, क्व, क्वा थ्व फुक्क यासुहा ख: । थुके त्व:गु लितंसा तयेवं यासु जुइ । गथे- कने, काये, काके, काले, किये, किके, कुये, कुने, कुले

क्यने, क्यले, क्वये, क्वाये, क्वाके जुल । थुकथं थ्व फुक्क यासु जुल ।

नेपालभाषाय् छगू यासु दयेव उकें न्ह्यन्ह्यगु यासु नं दयेके ज्यू । च्वय्च्वंगु यासुया न्ह्यने छुं-छुं न्ह्ययतंसा तयाः हानं मेगु नं यासु पिकाये ज्यू । थ्व हे हुनीयानाः नेपालभाषा ख्यलय् यासु यक्व दुगु खः । 'नये' छगू दसु काये । नयेया साधारण अर्थ सवाः कयाः घुतुकेगु ज्या यायेगु खः । थ्व हे 'नये' यासुया न्ह्यंने हरेक न्ह्यतंसा तयाः हानं मेमेगु अर्थ लुइका यासु दयेके ज्यू । थन छुं दसु कयाः स्वये–

किलंनये—भ्वं,सिँ अथवा थयागु हे छुं वस्तुयात किलं ह्वःचा-ह्वःचा खने ।

कुचुनये—ह्मय् पतिचात वालावाला संका कुचुसे च्वने ।

कूनये—थुगु याये उगु याये धाये मफया सुंक च्वना च्वने ।

खतंनये—नँय् खिति थाना स्यना वने ।

खिनये—बेइमान याये ।

घ्वंनये—सुनानं थःत दायेका च्वने ।

नवंनये—ऊन व ऊनया कापः प्वाःप्वाःगना स्यनाः वने ।

भुलंनये—मिखां पाय्छि जुइक खंके मफये ।

मिखानये-तसकं जलं थीगु वस्तु स्वयाः मिखां मेगु वस्तु खंके मफये ।

लानये—छुं ज्याखं यानाः यसकं हैरान जुये ।

ल्हाःनये-सुनानं थःत ल्हाःतं दायेकेगु ज्या जुये ।

थुकथं 'नये' या साधारण अर्थ न्हुतुइ तयाः सवाः कायेगु जक खःसां थुके उगुंथुगुं न्ह्यतंसा तयाः 'नये' खँग्वः पाखें हे हानं मेमेगु खँग्वः दयेके ज्यू धकाः सिल । उकिं थन यासु निथिकं दु धकाः सिल । छगू साधारण व तप्यंगु अर्थ थुइकीगु यासुहा व लितंसा दुगु यासु । थुकेयात मूयासु (Root Verb) धाइ । अले थ्वहे मूयासुया न्ह्यंने

उगुंथुगुं न्ह्यतंसा तया: हानं न्ह्न्ह्गु यासु दयेके ज्यू । थुकेयात 'चिना: यासु, (Compound Verb) धाइ । थुके न्ह्यतंसाया रूपय् नाम, अनुकरणात्मक खँग्व: व अर्थ मदुगु आख: नं जुइयो । गथे धा:सा– 'ह्ला:नये' थुके नाम+यासु जुल । वालावाला सने- थुके अनुकरणात्मक +यासु जुल । भज्याने– अर्थ मदुगु भ+यासु जुल ।

थन मूयासु व चिनायासु बाहेक हानं मेगु छता नं यासु दु । थ्व स्वयेबले मूयासु थें नं च्वं, चिनायासु थें नं च्व । वास्तवय् थ्व नितां मखु । थ्वयात नामधातु (Nominal Verb) धाइ । थ्व ब्वाय्सु (विशेषण) पाखे तप्यंक हे अ:पुक दयेका: त:गु जुइ । थ्व मूकं उकारान्त गुण थुइका ब्वाय्सु खँग्व: पाखें दयेकी ।

थाकु- थाकुये । हाकु– हाकुये ।

वँचु– वंचुये । पाचु–पाचुये । क्वाचु– क्वाचुये ।

ख्वातु– ख्वातुये । इयातु–इयातुये । क्याकु–क्यातुये ।

प्यानु–प्यानुये । त्यानु–त्यानुये ।

त:पु–त:पुये । अ:पु–अ:पुये ।

च्वामु–च्वामुये । ह्यामु–ह्यामुये । वामु–वामुये ।

खायु–खाइये । भुयु–भु इये । तुयु–तुइये ।

ह्वालु-ह्वालुये । न्यालु–न्यालुये । व्छालु–व्छालुये ।

व्छासु–व्छासुये । पयासु-पयासुये । चासु–चासुये ।

कर्मका: यासु व कर्ममका: यासु
(Transitive Verb and Intransitive Verb)

गुगु यासु कर्म काइ उगु यासुयात 'कर्मका: यासु' (Transitive verb) धाइ। यासु ज्या याइबले वया ज्या 'याक'[1] (Subject) य् पू मवंसे कर्मय् पूवनी। थ्वयात मेकथं धायेबले यासु थयागु नं दु गुगु यासु छ्यलेबले कर्म (Object) मदयेकं मगाइ। थुजोगु यासुयात 'कर्मका: यासु' धाइ। दसु– नये, पुने, दने, दाये इत्यादि। अझ थ्वयात खँपुइ छ्लेबले थथे खने दइ, 'रामं जा नल। हरिं वस: पुन। दकःमि छेँ दन। रामं हरियात दाल। थन 'रामं नल' जक धयां मगा:। रामं छु नल धका: न्ह्यस: वइ। अले उकेया लिसलय् 'जा नल' धका: लिस: वइ। अले तिनि उकेया लिस: पू वनी। उकिं 'जा' कर्म जुल। 'नल' कर्मका: यासु जुल। थुकथं 'वस:', 'छेँ', 'हरियात' कर्म जुल। अले 'पुन, दन, दाल' कर्मका: यासु जुल।

गुगु यासु कर्म काइमखु उकेयात कर्ममका: यासु (Intransitive verb) धाइ। यासु ज्या याइबले यासुया ज्या याक (Subject) य् हे पू वनी। उकिं वयात कर्ममाली मखु। दसु- राम द्यन,

---

१ थन कर्ता (Subject) यात 'याक' धका: नां छुनागु जुल। यथे- मुनेगु ज्या याइह्मसित 'मुनाक' (Collector); पिकायेगु ज्या याइह्मसित 'पिकाक' (Publisher) धाइ। अथे हे खँपुइ छुं ज्या याइह्म जुया 'याक' धयागु जुल।

हरि वन; सुमन ख्वल । थन राम द्यन धायेब्ले छु द्यन' धईगु न्ह्यसः दनी मखु । बरू 'सु द्यन' धकाः जक न्ह्यसः तयेज्यू । 'सु द्यन धकाः न्यंसां 'राम हे द्यन' धयागु लिसः वइ । कर्म मवल । द्यनेगु ज्या याक (Subject) य् हे पूवन । उकि थ्व 'द्यन' कर्ममकाः यासु जुल । 'हरि वन' धाःसां छु वन धयागु जुइमखु सु वन धयागु जुइ । लिसः हरि हे जुइ । सुमन ख्वल अथवा धौ ख्वल धाःसां सु ख्वल व छु ख्वल जुइ । लिसः व हे 'याक' जुल । कर्ममकाल । उकि थ्वयात 'कर्ममकाः यासु' धाइ ।

छुं नं यासु 'कर्मकाः यासु' खः लाकि 'कर्ममकाः यासु, खः धका बांलाक सीकेत यासुइ निता न्ह्यसः तयेमाः । 'सु' धकाः व 'छु' धकाः । थ्व न्ह्यसः तया लिसः वल धाःसा 'कर्मकाः यासु' जुइ । अले थुकेया लिसः मवल धाःसा व 'कर्ममकाः यासु, जुइ । 'सु' धकाः न्ह्यसः न्यना लिसः वल धाःसा व वःगु नां खँग्वः सजीव (animate) जुइ । अले 'छु' धकाः न्ह्यसः न्यनाः लिसः वल धाःसा व वःगु नां खँग्वः निर्जीव (inanimate) खँग्वः जुइ ।

काल

(Tense)

काल धयागु ई खः । गुगु यासु छुं ई थुइकेगु याइ उकेयात यासुंया काल धाइ । गथे–व येँ वन; व येँ वनी । थुके ह्लापांगु खँपु येँ वनेगु ज्या जुइ धुंकल धकाः कन । लिपायागु खँपुं येँ वनेगु ज्या मजूनि कन । थुकथं छगुलिं ह्लापायागु खँ कंसा मेगुलिं लिपायागु खँ कनी ।

थुकथं स्वयेबले भाय्‌लचनय्‌ ईयात स्वब्व थले ज्यू । छगू भूत-काल, निगू वर्तमान काल, स्वंगू भविष्य काल ।

भूतकालं ह्लापा जुइधुंकूगु खँ कनी, वर्तमान कालं आः जुयाः च्वंगु खँ कनी अले भविष्य कालं लिपा जुइगु खँ कनी । थ्व चलन नेपाली भाषा, हिन्दी, संस्कृत, अंग्रेजी व मेमेगु भाषाय्‌ थ्व कथं ब्वथला ब्वनेगु चलन दु । तर नेपालभाषाय्‌ थ्याक्क थ्व हे धाँथां ब्वथलां पाय्‌छि मजू । नेपालभाषाया स्वभाव कथं निब्व जक थलेवं गाः । छगू भूतकाल (past) मेगु अभूत काल । (nonpast)

अभूत काल धइगु छु ? वर्तमान काल व भविष्य कालया छगू मंकाः नां हे अभूत काल खः नेपालभाषाय्‌ वर्तमान काल व भविष्य कालय्‌ छुं पाःगु मदु । ब्वथलेबले आःयागु खँयात वर्तमान, लिपा जुइगुयात भविष्य काल धकाः ब्वथलेगु याःसां ब्यवहारय्‌ न्वंवायेबले च्वयेबले वहे–वहे, छुं नं मपाः । नेपाली भाषा नाप दानाः छुं दसु कयाः स्वये—मैले खाना खान्छु-जि नसा नये । मैले खाना खानेछु जि नसा नये ।

आ: 'याक' (Subject) छक: ल्हिला: स्वये— तिमीले ख ना खान्छौ-छं नसा नइ। तिमीले खाना खाने छौ-छं नसा नइ। थुकथं ह्रानं मेगु 'याक' (Subject) ह्लिला: स्वयें—उसले खाना खान्छ। वं नसा नइ। थुकथं नेपालभाषाय् वर्तमान काल व भविष्य कालय् छुं पा:गु खने मदु। उकिं थ्व नितायात नं क्यंक नां छु तयेगु ? वर्तमान काल जक नं पाय्छि मखु, भविष्य काल जक नं पाय्छि मखु। बरु भूतकाल मजूगु जुया: अभूत काल (Nonpast) धका: धा:गु ख:। थुकथं छगू त्वने धुंकूगु बारे खँ ह्लाइगु जुया: भूतकाल धाल। मेगु भूतकालया बारे खँ ह्लाइ मखुगु जुया अभूत काल धका: धा:गु ख:।

थुगु ल्याखं नेपालभाषाय् काल निगू जक जुइगु जुल छगू भूत (past) मेगु अभूत (Nonpast)

आ: ह्रानं थन थाय् छता खँ बिचा: याना: स्वये। च्वय्या दसुयात छक: मिखा ब्वयेबले छता खँ छु सी दु धा:सा ह्लापह्म (First person) यात वर्तमान कालय् नं भविष्य कालय् नं 'नये' जक जुल। मेखे–लिपाह्म (Second person) व 'मेह्म' (Third person) वर्तमान काल व भविष्य काल फुक्कय् नं–यासु 'नइ' जक जुल। थुकथं थन 'लिपाह्म' Second person) व 'मेह्म' (Third person) य् नं छुं पा:गु खने मदु। उकिं मेमेगु भाषाय् थें स्वंगूह्म (person) मयासे निगूह्म (persOn) जक जुइगु जुल। छगू थ: (Conjunct) मेगू कन: (Disjunct)

आ: थ्व यासुया रूप गथे याना: न्ह्याकी धका: क्वथा दयेका: स्वयेबले थथे खने दइ—

	थ: Conjunct	कत: Disjunct
भूत (past)	आ (या, ता; का ना, ला, पा	अ (ल/न)
अभूत (Nonpast)	ए ये, के ते, ने, पे, ले)	ई (ती, की, नी, ली, पी)

ये घाना यासु

	थ: Conjunct	कत: Disjunct
भूत past	या, ना, (दाया छ्वाना)	ल, त, (दाल छ्वात)
अभूत Nonpast	(दाये, छ्वाय)	इ (दाइ, छ्वाइ)

के घाना यासु

	थ: Conjunct	कत: Disjunct
भूत pust	का (कुतका, छ्वाका)	कल (कुतकल, छ्वाकल)
अभूत Non past	के (कुतके, छ्वाके)	की (कुतकी, छ्वाकी)

ते घाना यासु

	थ: Conjunct	कत: Disjunct
भूत past	ता (त्वःते, ह्मिते)	तल (त्वःतल, ह्मितल)
अभूत Nonpast	ते (त्वःते, ह्मिते)	ती (त्वःती, ह्मिंती)

ने घाना यासु

	थ: Conjunct	कत: Disjunct
भूत past	ना (कना, दना)	न (कना दन)
अभूत Nonpast	ने (कने, दने)	नी (कनी, दनी)

पे घाना यासु

	थ: Conjunct	कत: Disjunct
भूत past	लपा (द्वहलपा, भजलपा)	पल (द्वहलपल, भजलपल)
अभूत Nonpast	लपे (द्वहलपे, भजलपे)	लपी (द्वहलपी, भजलपी)

ले घाना यासु

	थ: Conjunct	कत: Disjunct
भूत past	ला (पाला, साला)	ल (पाल, साल)
अभूत Nonpast	ले (पाले, साले)	ली (पाली, साली)

उजं थुइका यासु

(Imperative Verb)

सुयातं छुं ज्या ब्वयेगुयात 'उजं' धाइ। थथे ज्या ब्वयेगु खँ थुइकीगु यासुयात 'उजं थुइका यासु' (Imperative Verb) धाइ। थ्वयात आज्ञार्थक क्रिया नं धाः।

थ्व उजं थुइका यासुयात स्वब्व थले ज्यू–

क) हने माःथाय् छ्यलीगु

ख) हने म्वाःथाय् छ्यलीगु

ग) ब्वःबीथाय् छ्यलीगु

क) थःह्मसें हने माःथाय् झासँ, दिसँ यासु छ्यली। गथे–'थन झासँ, अन दिसँ, खाताय् धं दिसँ, ज्योनाः यानाः दिसँ।' थ्व फुक्क हनाः उजं बीगु यासु खः। धाथेंला 'झासँ' या अर्थ– 'वा' अथवा 'हुँ' खः। अले 'दिसँ' या अर्थ 'फेतु' अथवा 'च्वँ' खः। हने माःथाय् उजं थुइका यासु छ्यलाः क्यनेबले न्ह्याथ यू नं थ्व हे झासँ व दिसँ तया क्यनेमाः। गथे—

अर्थ	सामान्य अर्थ	हने माःथाय् छ्यली[illegible]
कायेगु ज्या या	का	कयाः दिसँ
खायेगु ज्या या	खा	खायाः दि[illegible]
गालेगु ज्या या	गा	गालाः दि[illegible]
घायेगु ज्या या	घा	घानाः दि[illegible]

चायेगु ज्या या	चाँ	चाना: दिसँ
थन वयेगु ज्या या	वा	झासँ
अन वनेगु ज्या या	हुँ	झासँ
सकलें वनेगु ज्या या	नुँ	झासँ

थुलि जक मखु झी नेपालभाषाय् आपालं हने माःपित विशेष याना: हनेगु नं चलन दु। व ख: "बिज्याहुँ"। थ्व खँग्व: बज्राचार्य, शाक्य, जुजु, लानि, द्यो, देवीयात छ्यली। गथे—का गुरुजु थुखे बिज्याहुँ। आज्ञा जक जुया: बिज्याहुँ सरकार जिमिसं वना: ज्वना हये। हे भगवान जिमित छक: नं स्वया: बिज्याहुँ।

ख) हने माःथाय् छ्यलीगु आज्ञार्थक क्रियाः– थ्व सामान्य रुपं थःह्मसें हने माःपि व थः ज.लिज्वःपि न्ह्याह्मसित नं छ्यली। चत्रय्या दसुइ छ्यला: तःगु का, खा, गा, घा, चा, वा, हुँ, नुँ इत्यादि फुक्क हने माःथाय् छ्यलीगु उजं थुइका यासु ख:। यासु याहा (धातु) हे थ्व उजं थुइका यासु जुइ। अथे धका: भाषाय् दुगु न्ह्यागु यासुयागु नं उजं थुइका यासु दयेके मज्यू। गुलि-गुलि यासुयागु जक दयेके ज्यू थुगु ल्याखं 'उजं थुइका यासु' दयेके ज्यूगु व मज्यूगु थैना: निथी दइगु जुल। छता 'उजं थुइका यासु' दयेके ज्यूगु गथे–नये, त्वने, पुने, सुये, खुये इत्यादि। थ्व झीसं याइगु ज्या थुइकीगु यासु जुइ। मेगु, झीसं यायेगु ज्या मजूसे झीत जुइगु यासु जुइ। थ्व यासुया हा पाखें उजं थुइका यासु दयेके जिइ मखु। गथे-यये, कये, खये, क्वये, गुये, ग्वाये इत्यादि।

उकि आ: 'उजं थुइका यासु' दयेके ज्यूगु यासु स्वये। थ्व यासुं उजं थुइका यासु दयेके ज्यू। थ्वया छुं नियम दु। व थथे ख: —

अ) 'ये' घाना व 'ले' घाना यासुया 'यासुहा' (धातु) हे थ्वया उजं थुइका यासु जुइ। थन दसु कया: स्वये—

'अ' बां यासुहा या 'ये' घाना यासु	'आ' बां यासुहा या 'ये' घाना यासु	'उ' बां यासुहा या 'ये' घाना यासु
ख्वये ख्व	काये का	कुये कु
गये ग	क्वाये क्वा	खुये खु
ग्यये ग्य	खाये खा	चुये चु
ग्वये ग्व	ख्याये ख्या	छुये छु
च्वये च्व	ख्वाये ख्वा	जुये जु
द्वये द्व	घाये घा	तुये तु
ज्वये ज्व	घ्वाये घ्वा	थुये थु
त्वये त्व	चाये चा	दुये दु
थये थ	छाये छा	पुये पु
थ्वये थ्व	छ्याये छ्या	बुये बु

थ्व जुल ये' घाना यासुया दसु । आ: 'ले' घाना यासुया दसु कया: स्वये—

'अ' बां 'यासुहा' या 'ले' घाना यासु	'आ' बां 'यासुहा' या 'ले' घाना यासु		'उ' बां 'यासुहा' या 'ले' घाना यासु	
क्यले क्य	काले	का	उले	उ
ख्यले ख्य	गाले	गा	उके	कु
ग्यले ग्य	नाले	ना	धेचुले	धेचु
ग्वले ग्व	पाले	पा	ग्व:तुले	ग्व:तु
च्वले च्व	माले	मा	पुले	पु
छ्यले छ्य	ह्माले	ह्मा	बुले	बु
छ्वले छ्व	वाले	वा	मुले	मु
त्यले त्य	साले	सा	सुले	सु
क्व:थले क्व:थ	हाले	हा		
प्वले प्व				

आ: थ्व च्वय्‌या दसु छु सी दत धाःसा 'ये' घाना व 'ले' घाना यासुया न्ह्यंने च्वंगु यासुहा (धातु) अ–बां, आ–बां व उ–बां जुल धाःसा सुंक व हे न्ह्यंने च्वंगु यासुहा हे थ्वया 'उजं थुइका यासु' जुइ। तर थ्व हे 'ये' घाना यासुया न्ह्यंने च्वंगु आखः अथवा यासुहा हे–बां जुल धाःसा 'इउ' जुइ अथवा इ–बाँनग् उ स्वानाः तःगु जुइ। दसु कयाः स्वये—

इ–बां यासुहा–नाप 'ये'–घाना यासु		इ–बां यासुहा–नाप ले–घाना यासु	
इये	इउ	इले	इउ
किये	किउ	चिले	चिउ
चिये	चिउ	थिले	थिउ
छिये	छिउ	निले	निउ
तिये	तिउ	सिले	सिउ
थिये	थिउ	हिले	हिउ
दिये	दिउ	न्हिले	न्हिउ
निये	निउ		
पिये	पिउ		
फिये	फिउ		

थुकथं इउ, किउ, चिउ, छिउ, तिउ, थिउ जुइ। थ्व हे उजं थुइका यासु जुइ। तर थौंकन्हे किउ, चिउ, छिउ, तिउ इत्यादियात थथे यानाः मच्वःसे छकलं आक्षरिक धाँचां क्यु, च्यु, छ्यु, त्यु, थ्यु, द्यु इत्यादि यानाः च्वयेगु धाँचा वःगु दु।

आ) च्वय्‌या नियमय् 'ये' घाना व 'ले' घाना यासुया यासुहा हे थ्वया उजं थुइका यासु जुइ धयाथें यदि ने'घाना यासु जुल धाःसा फुक्क नियम ज्वःलानाः यासुहा–य् अथवा उजं थुइका यासुइ चन्द्रमा अथवा मिलाफुति छगू च्वंवइ। दसु कयाः स्वये—

अ-बां आसुहा-या ने-घाना यासु	
कने	कँ
खने	खँ
गने	गँ
ग्यने	ग्यँ
च्वने	च्वँ
छ्यने	छ्यँ
ठ्छने	ठ्छँ
ज्वने	ज्वँ
तने	तँ
त्यने	त्यँ

आ-बां यासुहा-या ने-घाना यासु	
(कने) काने	का
(गने) गाने	गा
(तने) ताने	ता
(थने) थाने	था
(दने) दाने	दा
(पने) पाने	पा
(मने) माने	मा
(सने) साने	सा
(हने) हाने	हा

(स्तरिय नेपालभाषाय् ने घाना यासुया न्ह्योने आकारं सुरु जूगु यासु मदु। तर ख्वप भाषाय् धा:सा न्ह्योने आकार सुरू जूगु ने घाना यासु नं दु उकिं थन ख्वप भाषायागु हे दसु का:गु जुल।)

उ-बां यासुहा-या ने-घाना यासु	
कुने	कुँ
खुने	खुँ
चुने	चुँ
तुने	तुँ
थुने	थुँ
पुने	पुँ
भुने	भुँ
मुने	मुँ

इ-बां यासुहा-या ने-घाना यासु	
इने	इउँ
खिने	खिउँ
चिने	चिउँ
तिने	तिउँ
थिने	थिउँ
धिने	धिउँ
निने	निउँ
सिने	सिउँ
हिले	हिउँ

थुकिं छु खँ सीदत धाःसा उजं थुइका यासुइ मिलाफुति च्वं वइ।

इ) के घाना व ते घाना यासु जुल धाःसा थुकेया उजँ थुइका यासु थथे जुइ—

अ-बां यासुहा-या के-घाना यासु		आ-बां यासुहा-या के-घाना यासु	
च्वके	च्वकि	काके	काकि
त्वके	त्वकि	क्वाके	क्वाकि
थ्वके	थ्वकि	खाके	खाकि
द्वके	द्वकि	गाके	गाकि
नके	नकि	ग्याके	ग्याकि
न्वके	न्वकि	ग्वाके	ग्वाके
स्वके	स्वकि	घाके	घाकि
कंके	कंकि	घ्वाके	घ्वाकि
खंके	खंकि	च्याके	च्याकि
चंके	चंकि	छाके	छाकि

इ-बां यासुहा-या के-घाना यासु		उ-बां यासुहा-या के-घाना यासु	
किके	किकि	कुर्के	कुर्कि
चिके	चिकि	खुके	खुकि
छिके	छिकि	गुके	गुकि
तिके	तिकि	घुर्के/घुतके	घुर्कि
थिके	थिकि	जुके	जुकि
दिके	दिकि	तुके	तुकि
धिके	धिकि	पुके	पुकि
पिके	पिकि	फुके	फुकि

फिके	फिकि	बुके	बुकि
भिके	भिकि	मुंके	मुंकि

थुकि छु सी दस धा:सा 'के' घाना यासुया उजं थुइका यासु दयेके बले न्ह्यंने च्वंगु यासुहा-यात अथे हे तया: ल्युंने च्वंगु 'के' यात कि याना: दयेकेगु। यदि 'ते' घाना: यासु जूसा 'के' घाना यासुया थें हे न्ह्यंने च्वंगु यासुहा-यात अथे हे तया: ल्युंने च्वंगु 'ते' यात 'ति' यायेगु। दसु कया: स्वये—

'त्व:ते' या	उजं थुइका यासु	त्व:ति
'दुते' या	"	दुति
'ह्मिते' या	"	ह्मिति
'स:ते' या	"	स:ति

ई) 'पे' घाना यासु जुल धा:सा इ-बां यासुहा-य् 'ने' घाना यासु थें हे ल्युंने इउ जुइ। दसु कया: स्वये:—

'ज्वज्वले' या	उजं थुइका यासु	ज्वज्वलपिउ
'द्वहलपे' या	"	द्वहलपिउ
'भजलपे' या	"	भजलपिउ
'सह्लपे' या	"	सह्लपिउ

थुकथं 'पे' घाना यासुया 'पि' ह्रस्व जुया: नं ह्वानं ल्युंने 'उ' वइ तिनि।

ग) ब्व:बीथाय् छ्यलीगु—थ्व थ:यां क्वय्यांपित ब्व:बीकथं धाइगु उजं थुइका यासु ख:। थुकेया छुं दसु थथे खने दु—

	सामान्य अर्थ	ब्व:बीथाय् छ्यलीगु अर्थ
(नये)	न	स्वथँ
(च्वने)	च्वँ	गारे जू
	थन वा	गारे जू वा
	हुँ	गारे जू हुँ

च्वना च्वँ	सिना च्वँ
थन वा	सी वा
हुँ	सी हुँ
च्वना च्वँ	ज्वकनिना च्वँ
थन वा	ज्वकनी वा
हुँ	ज्वकनी हुँ
च्वना च्वँ	हाका
थन वा	हाकाः वा
हुँ	हाका हुँ ।

थन च्वय् उजं थुइका यासु दयेकेगु नियम स्वये धुन । तर व नियमं मच्यूगु छुं उजं थुइका यासु अज्ञ खने दु ।

यासु	जुइमाःगु	जुयाःच्वंगु
वने	वँ	हुँ, नुँ
झाये	झा	झासँ
तये	त	ति
वये	व	वा
दिये	दिउ	दिसँ
हये	ह	हिँ, हकि, हँचि

अज्ञ सुयातं छुं बियेबले 'ना' धकाः धायेगु चलन दु । 'ना' छगू नं उजं थुइका यासु खः । तर 'ना' या यासु मदु ।

स्वभाव / स्थिति थुइका यासु

सुयागु अथवा छुं वस्तु यागु, नां यागु स्वभाव/स्थिति थुइकीगु यासुयात स्वभाव थुइका यासु अथवा स्थिति थुइका धायेबले व प्राणी अथवा व वस्तुयागु न्ह्याबलें छगू हे रूप अथवा पह जुया च्वनी। गथे– 'व मनू धेचू। व सिमा धेचू।' थन व मनूयागु धेचुलाः जुइगु स्वभाव क्यन। अथे हे सिमा धेचुला च्वंगु क्यन। थन सिमायागु स्थिति क्यन। उकिं थन 'धेचू' धयागु स्वभाव/स्थिति थुइका यासु खः। थ्व 'धेचुले' यासु खः। थुकथं नये यासुया नः, त्वने यासुया त्वं, पुने यासुया पुं स्वभाव अथवा स्थिति थुइका यासु खः।

नेपालभाषाय् विभिन्न यासुयात विभिन्न कथं स्वभाव/स्थिति थुइका यासु दयेके ज्यू।

ये धाना यासु

गये	गः	ताये	ताः	चिये–	चिउ/च्यू	गुये	गू
तये	तः	दाये	दाः	थिये–	थिउ/थ्यू	चुये	चू
नये	नः	नाये	नाः	फिये	फिउ/फ्यू	बुये	बू

ले धाना यासु

यले	य्यः	काले	काः	थिले	थिउ/थ्यू	कुले	कू
छ्यले	छ्यः	पाले	पाः	सिले	सिउ/स्यू	पुले	पू
प्वले	प्वः	माले	माः	हिले	हिउ/ह्यू	सुले	सू

थ्व 'ये' घाना व 'ले' घाना यासु पाखें दयेका त:गु स्वभाव थुइका यासुया रूप छगू हे खने दु। अ-बां व आ-बाँ नं सुरू जूगु यासुया स्वभाव थुइका दयेकेबले व हे धातुइ लिफुति (विसर्ग) जक तयेवं गा:।

इ-बाँनं सुरू जूगु यासुइ न्ह्यने च्वंगु इ-बां आख: अर्थें तया: ल्युने च्वंगु 'ये' घाना व 'ले' घाना या पलेसा 'उ' जुइ। थ्वयातं छकलं चिका: दसुइ बिया: त:थें ताहा: उ-बाँनय् नं यने ज्यू।

उ-बाँनं सुरू जूगु यासुइ जक ल्युने च्वंगु घाना आख:यात त्व:फिका न्ह्यने च्वंगु चीहा: उ-बांयात ताहा उ-बां यायेवं स्वभाव थुइका यासु जुइ।

के घाना यासु

नके	नकू	काके	काकू	किके	किकू	जुके	जुकू
हके	हकू	गाके	गाकू	तिके	तिकू	पुके	पुकू
च्वके	च्वकू	पाके	पाकू	दिके	दिकू	फुके	फुकू

ते घाना यासु

त्व:ते	त्व:तू	म्हिते	म्हितू
स:ते	स:तू		

पे घाना यासु

द्वहलपे	द्वहलपू
भजलपे	भजलपू
सहलपे	सहलपू

थ्व के-घाना, ते-घाना व पे-घाना यासुथा स्वभाव थुइका दयेकेबले अ-बां, आ-बां, इ-बां, उ-बां फुक्क कथंया यासुइ नं व हे के, ते, पे स्वतायात याउँकं उ-बानय् येनेवं गा:।

ने–घाना यासु

कने	कं	खिने	खिउँ/ख्यु	कुने	कुं
खने	खं	सिने	सिउँ/स्यु	थुने	थुं
गने	गं	ह्निने	ह्निने/ह्यु	पुने	पुं

थ्व ने–घाना यासुइ अ–बां व उ–बां सुरू जूगु यासुया श्रासुहाय् जक सिन्ह: फुति तयेवं स्वभाव थुइका यासु जुइ। श्रले ने–घाना ने म्वा:।

इ–बां सुरू जूगुली जक 'ने' या पलेसा 'उ' यायेगु श्रले उ–या च्वय् मिलाफुति तयेगु। दसुइ बियाथें ह्य ने उ–बां श्रले मिलाफुति दुगु उ–बां। थ्वयात छकलं सिन्ह:फुति दुगु चिना श्राख:याना: नं च्वयेगु या:।

ह्:पाः थुइका यासु
(Causative Verb)

सुनानं सुयातं छुं ज्या खँ याये मंदयेके बीगु अथवा ग्वाकाः छुं ज्या याके बीगु ज्यायात 'ह्:पाः' धाइ। थुकथं ह्:पाः थुइकीगु यासुयात 'ह्:पाः थुइका यासु' (Causative verb) धाइ।[1] संस्कृतं थ्वयात 'प्रेरणार्थक क्रिया' धाइ। थुकें छुं ज्या यायेत ह्:पाः बी। गथे–, 'जि मचातय्त आखः ब्वके।' थन जि मचातय्त आखः ब्वकेगु ज्याय् ह्:पाः बिया। उकिं 'ब्वके' ह्:पाः यासु अथवा प्रेरणार्थक क्रिया जुल। अथे हे 'थः जक नये, त्वने, पुने धयां मज्यू कपिन्त नं नके, त्वंके, पुंके याये सयेकेमाः।' थुके नये, त्वने, पुने मूयासु जुल। अले नके, त्वंके, पुंके ह्:पाः यासु जुल।

आः छुं दसु काये– (क) यदि 'ये' धाना यासुया ह्:पा थुइका यासु दयेकेबले गथे जुइ।

यासु	ह्:पाः थुइका यासु	यासु	ह्:पाः थुइका यासु
कये	कयेके	खये	खयेके
कःये	कायेके	खाये	खाके
काये	काके	खुये	खुके

1. Causative verb अर्थात प्रेरणार्थक क्रियायात 'ह्:पाः थुइका यासु' धाये त्वइ।

किये	किके	खुये	खुयेके
किये	कियेके	ख्याये	ख्याके
कुये	कुयेके	ख्वये	ख्वयेके
क्वये	क्वयेके	ख्वाये	ख्वाके
क्वाये	क्वाके	गये	गयेके

च्वय्‌या दसुं छु खँ सी दत धाःसा 'ये' घाना यासुइ गनं 'ये' लिकया यासुहाय् सुंक 'के' स्वायेगु । अले 'काये' या 'काके', 'किये' या 'किके', 'क्वाये' या 'क्वाके' जुइ । गनं 'ये' घाना यासुइ हे ल्युने सुंक 'के' स्वायेगु । अले 'कये' या 'कयेके' जुइ, 'काये' या 'कायेके', 'किये' या 'कियेके' इत्यादि जुइ ।

आः न्ह्यसः दं वइ गयोथाय् यासुहाया ल्युने 'के' स्वायेगु, गयोथाय् यासुया ल्युने के स्वायेगु ? लिसः थथे वइ यदि 'ये' घाना यासुयात भूतकालय् येनेबले यासुइ 'त' वल धाःसा उज्वःगु यासुया ह्ःपाः थुइका यासु दयेकेबले यासुहा-या ल्युने 'के' स्वायेगु । यदि 'ये' घाना यासुयात भूतकालय् येनेबले यासुइ 'ल' वल धाःसा उज्वःगु यासुया ह्ःपा थुइका यासु दयेकेबले यासुइ तप्यंक 'के' स्वायेगु अथवा यासुहाय् 'येके' स्वायेगु ।

भूतकालय् 'त' वइगु 'ये' घाना यासु

यासु	भूतकाल	ह्ःपाः थुइका यासु
काये to press	कात	काके
किये to obstruct	कित	किके
खाये to collect (money)	खात	खाके
खुये to tear	खुत	खुके
गाये	गात	गाके
गुये	गुत	गुके

भूतकालय् 'ल' वइगु 'ये' घाना यासु

यासु	भूतकाल	ह:पा: थुइका
काये to take	काल	कायेके
किये to scratch	किल	कियेके
कुये to wear (umbrella)	कुल	कुयेके
क्वये to burn	क्वल	क्वयेके
खुये to steal	खुल	खुयेके
गये to ride	गल	गयेके

ख) यदि 'ले' घाना यासु जुल धा:सा उकेयात ह:पा: थुइका यासु दयेकेबले 'ले' घानाया 'ले' लिकया धातु जक ल्यंकेगु अले उके 'येके' स्वायेगु—

यासु	ह:पा: थुइका	यासु	ह:पा: थुइका
काले	कायेके	क्यले	क्ययेके
कुले	कुयेके	गाले	गायेके
ग्यले	ग्ययेके	चिले	चियेके
चाले	चायेके	च्वये	च्वयेके

ग) यदि 'ने' घाना यासु जुल धा:सा उकेया ह:पा: थुइका यासु दयेकेबले 'ने' घानाय् 'ने' लिकया यासुह्रा जक ल्यंकेगु। अले यासुहाय् सिह्न:फुति तयेगु, श्वयां ल्युने 'के' स्वायेगु। दसु कया स्वये–

यासु	ह:पा थुइका	यासु	ह:पा: थुइका
कने	कंके	खिने	खिंके
कुने	कुंके	खुने	खुंके
क्यने	क्यंके	ख्यने	ख्यंके
ख्रने	ख्रंके	गने	गंके

घ) यदि 'ते' घांना यासु जूसा उकेया ह्:पा: थुइका यासु दयेकेबले यासुया ल्युने सुंक 'के' स्वायेगु । गथे– 'त्व:ते' या 'त्व:तेके' । तर थौं कह्लय् त्व:तेके मधा:से त्व:तके जक जुइ । छुं दसु कया: स्वये–

यासु	ह्:पा: थुइका	थौंकह्लय्या ह्:पा: थुइका यासु
त्व:ते to leave	त्व:तेके	त्व:तके
ह्मिते to play	ह्मितेके	ह्मितके
स:ते to call	स:तेके	स:तके

ङ) 'पे' घाना यासुइ नं 'ते' घांना यासुइ थें जुइ । उकि थुके 'पे' घाना यासुया ल्यूने सुंक 'के' स्वाना: ह्:पा: थुइका यासु दयेकी । दसु कया: स्वये—

यासु	ह्:पा: थुइका यासु
द्वहलपे to dedicate	द्वहलपेके
भजलपे to pray	भजलपेके
सहलपे to tolerate	सहलपेके
भालपे to feel	भालपेके
ज्वज्वलपे to salute	ज्वज्वलपेके

च) के–घाना यासुयागु धा:सा ह्:पा: थुइका यासु दयेके मज्यू । थ्व थ:म्हं हे ह्:पा: थुइका ख: । थ्व स्वयेबले हे ह्:पा: थुइका यासु थें च्वनी । वास्तवय् थ्व ह्:पा: थुइका यासु मजूसे मू यासु हे ख: । गथे, कुर्के, घुतके, व्छाके, जुके इत्यादि । थुकियात 'बिये' स्वाना: ह्:पा: थुइके ज्यू । गथे– कुर्के बिये आदि ।

पूर्वकालिक यासु

गुगु नं छगू खँपुइ याक (Subject), कर्म व यासु मदयेक मगाः । याकं ज्या यानाः च्वनी, कर्म ज्या याकाः च्वनी अले यासु थुगु ज्या धकाः कनी । गथे– 'जि जा नया ।' थ्व खँपुइ ज्या यानाः च्वनाह्म 'जि', ज्या याकाः च्वंह्म 'जा' अले ज्या 'नयेगु' ।

गुबलें-गुबलें छगू हे खँपुइ याकं छता ज्या सिधयेकाः मेगु ज्या याइ । गथे– 'जि जा नयाः स्कूल वना ।' थुके ह्लापलाक जा नल । अले स्कूल वन । थुकथं जा नये सिधयेकातिनि स्कूल वनेगु ज्या याःगु खः । स्कूल वने न्ह्यः जा नये सिधयेकूगु जुयाः 'नयाः' यासुयात पूर्वकालिक यासु धाइ । हानं मेगु छगू दसु कायें– 'व मचां खवखवं जा नल ।' थ्व दसुइ व मचां ह्लापलाक ख्वल अले जा नल मखु । ख्वयाः नं च्वन, नयाः नं च्वन अथवा छता ज्या सिधयेकाः मेगु ज्या याःगु मखु । नितां ज्या नापं यात । उकिं पूर्वकालिक यासु निथिकं दइगु जुल । छता, ज्या सिधये धुंकूगु । मेगु, ज्या जुयाः च्वंगु ।

'ज्या सिधये धुंकूगु—ह्लापां च्वये धयातःथें ह्लापलाक छता ज्या सिधयेका मेगु ज्या जुइ । गथे– जिमि बाः जा नयाः अफिस वन । जिमि तताजुया भुतुली ज्या सिधयेका कुहां वल । हेडसरं मचातय्त आखः ब्वंकाः मेचय् फेतुत । थ्व दसुतय्के नयाः, सिघयेकाः ब्वंकाः ह्लापलाक छता ज्या सिधयेकूगु पूर्वकालिक यासु खः । थ्व धुंकाःतिनि

वनेगु, वयेगु, फेतुयेगु ज्या जुल ।

ज्या जुयाः च्वंगु— थुके छता ज्या बांलाक सिधयेका तिनि मेगु ज्या यायेमाः धयागु मदु । व ज्या नापनापं नं जुइफु । थथे जुल धाःसा ह्लापलाक वःगु यासु नापनापं ज्या जुयाः च्वंगु पूर्वकालिक यासु जुइ । थ्व यासु छ्यलेबले स्वंगू अर्थ पिज्वयेयो ।

क) छता ज्या सिधयेसात मेगु ज्या जुइगु— थुके छता ज्या सिधये सात मेगु ज्या जुइ । गथे–जि थौं प्याखं स्वयाः वया । राम जा नयाः वल । जिमि दाजु वयात दायाः वल । थुके स्वयाः, नयाः, दायाः पूर्वकालिक यासु जुल ।

ख) छगू कारण क्यनीगु— थ्व नं पूर्वकालिक यासु खः । तर छता कारण दइ । गथे–जि धयाः व मचां जा नल । पुलिसं ज्वंवयाः हरि बिस्युं वन । थ्व दसुइ जि धयागु कारणं यानाः तिनि व मचां जा नयेगु ज्या यात । थुके 'धयाः' पूर्वकालिक यासु जुल । अथे हे पुलिसं ज्वंवंगु कारणं यानाः जक हरि बिस्युं वंगु खः । थन 'ज्वंवयाः' पूर्वकालिक यासु जुल ।

ग) पाःलाक ज्या यानाः क्यनीगु— थुके पूर्वकालिक यासु व यासु नापनापं हे ज्या जुइ । गथे– व मचा हालाः आखः ब्वन । वस्ताजं हारबिन थानाः राग हाल । थन मचां हाहां आखः ब्वनाः च्वन । हालेगु व आखः ब्वनेगु निता ज्यां छकलं जुल । अथे हे हारबिन थायेगु व राग हालेगु छकलं जुयाः च्वन । उकिं 'हालाः' व 'थानाः' निगुलिं पाःलाकं ज्या यानाः क्यनीगु पूर्वकालिक यासु जुल ।

पूर्वकालिक यासु दयेकेबले यासुया ल्युने च्वंगु आखःया आ–बाँनय् हयाः लिफुति तयेगु । अले 'नये' या 'नयाः', 'बिये' या 'बियाः', 'जुये' या 'जुयाः', 'हये' या 'हयाः', 'ल्हुये' या 'ल्हुयाः' जुइ ।

पूर्वकालिक यासु दयेकेगु मेगु धाँचा खः 'से' यात लितंसा यायेगु । गथे- 'ब्वयाः वन' या 'ब्वसे वन' । 'ख्वयाः हल' या 'ख्वसे हल' । 'जायाः वल' या 'जासे वल' इत्यादि ।

अझ गनं-गनं यासुयात लिसा वयाः नं पूर्वकालिक यासु दयेके ज्यू । गथे-रामं हरियात दायादियाः छेँ वन । जिमि केहें ख्वयाखियाः पिने वन । थन थ्व दायादियाः, ख्वयाखियाः यात नं पूर्वकालिक यासु धाइ । थथे यानाः नं पूर्वकालिक यासु दयेके ज्यू ।

अव्यय

क्व:ज्यू मंका:नामं (सर्वनामं) क्यने मफुगु, जा: (Gender), बचं (Number) व कारकया लिधंसाय् रूप पाइमखुगु खँग्व:यात अव्यय धाइ। अव्ययया अर्थ न्ह्याबलें छगू हे रूप जुइगु, गुबलें स्यनी मखुगु ख:। दसु—बले, पाखे, बांलाक, भिक, छक:, निक:, यक्व:, आपा:, काचाक्क, तीजक, तलय्, कुने, ह्मिग, थौं, नया:, त्वना:, च्वं, ब्वं, व, उकि, अले, ह्वात्तरिका, आहा इत्यादि।

आ: ह्नानं छक: च्वय् च्वंगु परिभाषा लिसा कया: स्वये।

१) क्व:ज्यू मंका:नामं (सर्वनामं) क्यने फइमखु धा:गु छु? दकले ह्लापलाक 'थ्व, व, हु' यात क्व:ज्यू मंका:नां धाइ। गथे, थ्व सफू बांमला:। थ्व दसुइ 'थ्व' धयागुलिं सफूयात क्यन। तर थुकें अव्यययात क्यने फइमखु।

जा: हिलेज्या (लिङ्ग परिवर्तन) या लिधंसाय् नं अव्ययलय् न्ह्यूपा: वइमखु। खला नेपालभाषाय् जा: ह्यूपा:या छुं अर्थ मखु। नेपाली भाषाय् जूसा— 'रामले खान्छ' जुइ, 'सीताले खान्छे' जुइ। 'रामले' बाजा: (Masculine) जूगुलिं 'खान्छ' जुल। तर 'सीताले' माला: (Feminine) जुया: 'खान्छे' जुल। थथे हे बाजा:, माजा: न्ह्यागु हे जूसां अव्ययलय् ह्यूपा: वइमखु।

बचं ह्यूपा:या लिधंसाय् नं अव्ययलय् ह्यूपा: वइमखु। नेपाल-भाषाय् बचनय् ह्यूपा: व: तर उकेया लिच्व: सुयातं लाइखखु। उकि

अव्ययलय् लिच्व: लाइमखुगुला जु हे जुल । नेपालीभाषाय् जूसा छबचं (Singular Number) जूसा 'मान्छेले खान्छ' जुइ । त:बचं (Plural Number) जूसा 'मानिसहरूले खान्छन्' जुइ । नेपालभाषाय् 'मनुखं नइ । मनूतय्सं नइ' जुइ । थथे बचनय् ह्यूपा: व:सां अव्ययलय् छुं ह्यूपा: वइ मखु ।

कारकया लिधंसाय् नं छुं ह्यूपा: वइमखु । 'रामं तीजक दाल'। थ्व 'कर्ताकारक जुल । अा: 'रामयात तीजक दाल ।' थ्व कर्मकारक जुल । थथे कर्ता (याक), कर्म, करण न्ह्यागु हे जूसां अव्यय 'तीजक' लय् छुं ह्यूपा: वइमखु । थथे न्ह्यागु या:सां छुं ह्यूपा: वइमखुगु हे अव्यय ख: ।

अव्यय मुक्कं याना: न्याताजि दु ।

१) नामयोगी अव्यय, २) क्रियायोगी अव्यय ३) संयोजक अव्यय ४) अजू थुइका अव्यय ५) निपात अव्यय ।

नामयोगी अव्यय

थ्व अव्यय नां (Noun), मंका (Pronoun) व ब्वाय्‌सु (Adjective) नाप जक लितंसा कथं च्वना: वंइ । उकिं थ्व छगू जक गनं च्वना मवयेफु । यदि च्वना: वल धा:सा थ्वया अर्थ पिमज्व-पेफु । थुज:गु अव्ययपात 'नामयोगी अव्यय' धाइ । गथे- बले, पाखे, पतिं, जक, बति, झा:, बीत, सा:त, तक, क:, थाय्, ह्म, नाप, निंतिं, सिकं, याके इत्यादि ।

झा:, बले, बीत— थ्व अव्यय ईयात थुइके कथं नां व मंका:-नां नापं वइ । झा:— मोहनीझा: तसकं न्ह्याइपुसे च्वं । अम:पाख् जुइगु इलय् न्ह्याह्म मचातसें नं छझा: ह्यायेकू । बले— थुबले छ वयां छु याये ? उबले छ वने धुंकल । बीत— थुबीत छ गना वना: च्वना ? आख: निग: च्वह्म हे गुबीत मा:गु ? थन 'झा:' नां व ब्वाय्‌सुनाप वल । अले बले व बीत मंका:नां नाप वल ।

तक, पाखे— थ्व अव्यय ई व थाय् थुइकेकथं वइ । तक—छ गनतक वना: वया ? (थाय् थुइकथं) । पाजुपिथाय् धाबेवं बहनीतक च्वना: वये धयागु दइला ? (ई थुइकथं) । पाखे— सुथय्‌पाखे वना: वयात नाप लाइमखु । (ई थुइकथं) । मदनकृष्ण यलपाखे वन, हरि-वंश ख्वपपाखे वन (थाय् थुइकथं ।)

क:, दंक— थ्व अव्यय ल्या: थुइके कथं वइ । क:— जि छथाय् छेँय् स्वक: वये धुन । ल: छक: त्वने । दंक— सेफदंक धेबा दु धया धन्दा । ख्वा: दंक थुकलं बिल नं लिस: बी मछा: । थ्व अव्यय

ब्वाय् सुनाप व नांनाप वल ।

पति (Each)— थ्व हरेकनाप धयागु अर्थय् छ्यली । गथे– मायाम्चां ह्मपति ख्वाः स्वयाः, छेँखापति दिनाः दिनाः पवंजुल । थुके ह्मपति व छेखापति नामयोगी अव्यय जुल ।

जक—(Only) मेगु मखु व हे छता धकाः थुइकेथाय् थ्व 'जक' अव्यय वइ । गथे– खाया ला जक जितः मेय्‌या ला जक छंत ।

बति— थ्व छुं वस्तु अथवा ज्या खँ दानाः स्वयेथाय् वइ । गथे– छबति छिमि केहेँ बांमलाः । छंकेबति जिके धेबा मदु ।

थाय्—थ्व थाय् थुइकेथाय् वइगु अव्यय खः । गथे– रामयाथाय् आलु दु, वयाथाय् प्याज दु । भिथाय् जक च्वनेमाः ।

नाप, निंतिं, सिकं, याके— थ्व विभक्तिया रूपय् वया च्वंगु अव्यय खः । गथे– जि नं छनाप वये; छंगु निंतिं छु याये मफु । छसिकं व बांलाः । वयाके धेबा मदु ।

ब्वाय्यासु अव्यय
(Adverb)

ता (प्रकार), ई, थाय्, ल्या:, गुण थुइका: यासुनाप स्वापू तइगु अव्ययात ब्वाय्यासु अव्यय (Adverb) धाइ। थ्वयात संस्कृत क्रियायोगी धाइ। थ्वया यासुनाप तप्यंक स्वापू दइ। थ्व अव्यय अनुकरण खँग्व:, ल्या: थुइकीगु, परिमाण थुइकीगु, ई थुइकीगु थाय् थुइकीगु, गुण थुइकीगु अव्यय जुइ। गथे– 'थन वा'। 'थन' थाय् थुइकीगु अव्यय जुल। 'बांलाक आख: ब्व।' 'बांलाक' ब्वनेगु ज्याया गुण थुइकीगु अव्यय जुल। 'छ अलेचा हुँ।' 'अलेचा' ई थुइकीगु अव्यय जुल।

थ्व ब्वाय्यासु अव्यय अथवा क्रियायोगी निथिकं दु— (१) क्रिया विशेषण (ब्वाय्यासु) (२) क्रियान्वयी।

(१) **क्रिया विशेषण (ब्वाय्यासु)**— थ्वया यासुयागु छुं विशेषता क्यनेगु। थथे धयागु मतलब यासुयागु गुण, ता (प्रकार), ल्या: क्यनी।

(२) **क्रियान्वयी**— यासुयागु छुं विशेषता मक्यंसे यासुनाप जक स्वापू क्यनी। थथे धयागु मतलब यासुनाप थाय्, ई, ल्ह्यस: क्यनीगु खँय् जक स्वापू दुगु अव्यय जुइ।

१) **च्वय्च्वंगु**— क्रियाविशेषणया थीथी कथंया ज्या दु। छगूगु गुण थुइका: बीगु। गथे--'बांलाक' आख: ब्वँ। वया छेँय् 'भिंक'

पुजायात । छं 'बल्लाक' छें दन । चुलुथाय् 'झन्यालि' दयेत्यंगु । 'ग्रथेच्वंक' ह्लिले बांमला: । 'थथेच्वंक' सने मज्यू ।

निगूगु, छुं ज्या खँ ग्व:क: जुल धका: ल्या: क्यनेगु छ 'छक:' हे जिथाय् छेँय् मव: । छं 'निक:तक' दालं नं जि सह याना । 'स्वक:' छें वना: हे खापा मचा: । थन छक: निक: स्वक: याना: ल्या: कायेगु ज्याया:गु हे ल्या: थुइकीगु अव्यय जुल ।

स्वंगूगु; छुं ज्या खँ वस्तु गुलि जुल धका: परिमाण क्यनेगु । गथे-- यक्वधेबा दु । आपा: मरिचरि दु । भतीजा आसे । निग:चा बंजि ति ।

प्यंगूगु, छुं यासुयागु ज्या गथे जुल अथवा गथे यात धका: सीकेगु । थुकेयात अनुकरण धाइ । गथे-- व मिसा हररर ह्लिल । छुं ख्वाररर विस्युंवन । तलं छुरुक्क चा ज्वया: वल । दाजुं ह्वाराक्क ल्ह्वत ।

(२) क्रियान्वयी— यासुयागु छुं विशेषता मक्यंसे यासुनाप जक स्वापू क्यनी । थथे धयागु मतलब यासुनाप थाय्, ई, न्ह्यस: क्यनीगु खँय् जक स्वापू दुगु अव्यय जुइ ।

थ्व क्रियान्वयीया प्यंगू ज्या दु । छगूगु, थ्व अव्ययं थाय् थुइकी नापं थ्वया यासुनाप स्वापू दया: च्वनी । गथे- हरि कुने वन । छ दुने वा । व पिने वन । उखे च्वंह्म मचा थुखे मव: थुके कुने,दुने, पिने, उखे, थुखे, खँग्वलं थाय् थुइकेगु यात । उकिं थ्व थाय् थुइकीगु क्रियान्वयी अव्यय जुल । थथे हे तापाक्क, लिक्क, थन, अन, गन, न्ह्याथाय् न्ह्यने, ल्युने, च्वय्, क्वय् इत्यादि नं थाय् थुइकीगु क्रियान्वयी अव्यय ख: ।

निगूगु, थ्व अव्ययं ई थुइकी नापं थ्वया यासुनाप स्वापू दइ । गथे– ह्मिग: वल । थौं ह्लिछि च्वन । कन्हय् वनी । उखुन्हु तक छुं खँ मदु । लिपा छु जुइ ? थुके ह्मिग:, थौं, कन्हय्, उखुन्हु लिपा थ्व फुक्क ई

थुइकीगु क्रियान्वयी अव्यय जुल । थथे हे थगुने, नगुने, नय्नगुने, ह्मिग प्यन्हुजाले, आइकिवं, इवं, आः, अले, थुबीत, गुबीत, उबले, ह्लापा, च्वँतले, नयाः च्वँतले, हालाः च्वँतले, सुथय्, बह्नी, ह्निनय् इत्यादि फुक्क ई थुइकीगु क्रियान्वयी अव्यय जुल ।

स्वंगूगु, पूर्वकालिक यासु थुइकीगु क्रियान्वयी अव्यय । गथे– जि जा नयाःवये, छ तले वनाः वा । मांया दुरु त्वनाः च्वन । थन नयाः, त्वनाः वना, फुक्क पूर्वकालिक यासु थुइकीगु क्रियान्वयी अव्यय जुल ।

प्यंगूगु, मज्यू, मखु, ह्मां धकाः अखःगु अर्थ कनीगु अव्यय । उकेयात निषेध थुइका क्रियान्वयी धाइ । गथे– छ वयेमते, सनेमते, हालेमते, व मसं, वं जा मनः । थ्व अःखः थुइकीगु खँग्वः फुक्क निषेध थुइकीगु क्रियान्वयी अव्यय जुल ।

संयोजक अव्यय

निता अथवा नितां अप्व: ज्या, खँ, बस्तु छथाय् हे स्वायेगुयात संयोजक धाइ। अथे हे भाय्‌लचनय् निगू अथवा निगुलिं अप्व: खँग्व: अथवा खँपुयात छथाय् हे स्वाइगु अव्ययात संयोजक अव्यय धाइ। गथे आलुचा व पालुचा घोराघोर ल्वात। थन आलुचा, पालुचा खँग्व:या दथुइ 'व' अव्ययं स्वानाबिल। उकिं 'व' यात संयोजक अव्यय धाइ। अथे हे खँपुइ दसु कया: स्वये-- वं जित: न्हापलाक दाल अले जि नं वयात दाया। थन 'वं जित न्हापलाक दाल' छगू खँपु। 'जि नं वयात दाया' मेगु खँपु। थ्व निगू खँपुयात 'अले' नं स्वायेगु यात। उकिं थ्वयात संयोजक अव्यय धाइ।

थुकथं संयोजक अव्ययया ज्या खँग्व:-खँग्व: स्वायेगु अथवा खँपु-खँपु स्वायेगु जुल।

थुज:गु संयोजक अव्यय यक्व दु। थ्वयात वत्रय् बिया थें छ्वने ज्यू। गथे --

अल-- भा:तम्ह ससलय् वन अले तीजक फेतुत।

नं-- भा:तम्हं नं स्वया: च्वन कला:म्हं नं स्वया: च्वन।

कि-- भा:तम्हं वयेगु ख: लाकि मखु धका: न्यन।

अय्जुया-- कला:म्हं न्वं हे मवा: अय्जुया भा:तम्ह तीजक दन।

छाय्धाःसा-- भाःतम्हं लाकां न्ह्यात छाय्धाःसा बया च्वनाः च्वने मंमत्त ।

नव-- भाःतम्हं कलाःम्हय्सित वयेसा वा नव/नवसा छंत लपूज्वना येने धाल ।

मखुला धयासा-- सुंक धयागु खँ न्यँ मखुला धयासा जि छंत ल्हाः नके ।

अय्सां-- भाःतम्ह तीजक पिहांवल अय्सां वया कलाःम्ह मवः ।

खय्तला-- खय्तला व छेँ वयागु ससः खः अय्सां थौं व छेँ कतःया छेँ थें जुल ।

सां-- नये पित्यात होटलय् सां नये, सुलिमय्सां नये धकाः मन त्याकाः वन ।

गनया-- गनया कलातं न्हिलाः न्हिलाः नकूगु ब्यालि गनया ब्यापारि मचां छ्वास्यां नं तयाः नकूगु जा ।

अजू थुइका अव्यय

छकलं छुं वस्तु, ज्या खना:, छुं खँ न्यना:, मनय् छुं ताया: यया:, मय्या:, सुख ताया: अथवा दुख ताया: छुं धाइगु भावयात अजू अथवा विस्मय धाइ। थथे अजू थुइकीगु अव्ययात 'अजू थुइका अव्यय' (विस्मयादि बोधक अव्यय) धाइ। थ्व अव्यय आपा: याना: खँपुया न्ह्यंने च्वना: वइ। माल धा:सा खँपुया दथुइ अथवा ल्युंने नं वयेफु। न्ह्याथाय् च्वना: व:सां खँपु दुने च्वंगु गुगुं खँग्व: नाप स्वापू दइमखु। थुकें न्वंवा:म्ह मनूयागु खँयात जक अझ बांलाक ध्वाथुइकेत ग्वाहालि याइ। थ्व अव्यय लसताय्, दुखं च्वनीबले, अजुचाइबले, सुयातं क्वथुनीबले, सुयातं ह:पा बीबले, सुयातं हेला यायेबले, बा हेबाय् चबाय् यायेबले छचली। थ्व खँग्व: लि हे काल धा:सां खँपुया अर्थय् छुं ह्यूपा: वइमखु। गथे– 'हात्तेरिका रामकृष्ण, छं ला जित: झंग: हे लात।' थुके च्वंगु 'हात्तेरिका' अव्यय लिकया छ्व:सां खँपुया अर्थ छुं पाइमखु।

आ: थन क्वय् छुं अव्यय व उकेया खँपु दसु कया: स्वये।

अं— अं नकतिनि जि खँ थुल।

उं— उं अय्जुया: का व जि खना: तंचा:गु।

ए— ए''' थ्व मचांला लासाय् बरबाद हे यात।

ख: ख:— ख: ख: व मनू बेइमान हे ख:।

थुक्क-- थुक्क नकचरा गपाय्सकं मछा:मजू धाये ।

नेपालभाषाय् थुज:गु अव्यय यक्व दु । थ्वयात क्वय् बियाथें ब्वथला: स्वये ज्यू ।

१) लसताय् छ्यलीगु:-- अहो, आहा:, एहे, धन्य, वावा: ।
२) ह:पा: बीथाय् छ्यलीगु:-- जय, धन्य, स्यावास ।
३) ज्यू धका: क्व:छीथाय्-- का, ज्यू, दय् ।
४) लुदंथाय् छ्यलीगु-- गात-गात, मय्ल ।
५) लुमनीबले छ्यलीगु-- अं, उं, ए ·· ।
६) अजू चाइबले छ्यलीगु-- अहो, आहा, एहे ।
७) थाराक्क नइबले छ्यलीगु-- योमां, अय् ।
८) जिवय् स्याइबले छ्यलीगु— आपा, आपा:, आया, ओहो ।
९) मयइबले छ्यलीगु-- अ:, आ: ।
१०) घचाइबले छ्यलीगु-- छि, छिछिइ, छे ।
११) दुख जुइबले छ्यलीगु-- नारायन, हरे, हरे भगवान ।
१२) नुग: मछिनीबले छ्यलीगु-- घा:, चुचु, हात्तेरि ।
१३) हेबाय् चबाय् याइबले छ्यलीगु-- छि, धत्, हात्तेरि, थुक्क, धिकार ।

गुबलें-गुबलें थ्व अव्यय छ्यला: अ:ख:गु अर्थ नं पिकाये ज्यू । धयागु मतलब छु धा:सा धा:गु खँपु ज:ख:गु जूसां थुकेया अर्थ अ:ख:गु जुइयो । गथे सुनानं सुयाकें वयागु इच्छा मजुइक छु धया: चत्रन धा:सा उकेया लिस: ज:खतं धयानं अ:ख:गु अर्थ लुइ । दसु:--

राम-- स्वये हरि जित: न्यातका धेबा ति ।
हरि-- दय्/हवस् छ छु महाराज धका: धेबा बी मालीका छन्त । थुके हरि लिस: ब्यूगु ज:खतं ख:सां उकेया अर्थ बीमखु धा:गु ख: ।

निपात

भाषाय् थःगु अर्थ थःथम्हं बांलाक कने मफुसां खँपुइ च्वंगु अर्थयात बांलाक कनेत वइगु खँग्वःयात निपात धाइ। निपात नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया खँग्वःया न्ह्यंने, ल्युंने च्वनाः खँग्वः अथवा खँपुं धाये त्यंगु अर्थयात अझ बांलाक कना बी। थुकें यानालि खँपु ह्लिसिचा दइ। धायेत्यंगु खँ बांलाक थुइ।

निपात छुं खँग्वःनाप प्यपुना वइमखु। उकिं थ्वयात बिस्कं हे च्वइ। थ्व आपाः यानाः छगः आखःयागु जुइ।

विस्मयादि वोधक खँग्वलं मनयागु छकलं कने माःथाय् वइ। तर निपात अथे मखु थ्वला खँपुं बा खँग्वलं धायेत्यंगु खँयात बांलाक कना बी। स्वयेबले विस्मयादि बोधक व निपात उथें-उथें हे च्वं। तर अर्थ कनेगु ज्या कथं पाः।

थन क्वय् छुं निपात व उकेया खँपु छचला नं बियाः तःगु दु।

ग्व— ग्व आःतक नं रिजल्ट पिहां वःगु मखु।

जकं— आखः व्वंसा जकं पास जुइका।

न्हि— छ अले जिथाय् छेँय् वा न्हि।

ला— व ला संसारय् हे थ्वपूह्म मिसाका।

ले— छं जित छाय् दाये माल्ले।

रे— का याकनं वा रे।

जा:

(Gender)

भाय्लचनय् मिसा मिजं सी दयेकेत वइगु खँग्व:यात 'जा:' अथवा 'जात' धाइ । संस्कृत भासं थ्वयात 'लिङ्ग' धाइ । संसारय् गुलि नं प्राणि दु व फुक्क गुलि मिजंत जुइ, गुलि मिसात जुइ । गुगु खँग्व: नां कायेबले मिजं धइगु अर्थ थुइ उकेयात बाजा: (पुलिङ्ग) धाइ । गथे– दाजु, किजा, बा:, पाजु, कका, रामबहादुर, हरिकृष्ण, रविन्द्र, अथे हे ग्वंग:, द्वह, भ्याय्, दुगु । थ्व खँग्वलं मिजं धइगु अर्थ कन ।

थथे हे गुगु खँग्व: नां कायेबले मिसा धइगु अर्थ थुइ, उकेयात माजा: (स्त्रीलिङ्ग) धाइ । मां, तता, केहें, मलजु, तताजु, रामप्यारी, हरिमाया, लक्ष्मी, देवी, कुमारी, मेखुंचा, चवलय्, फै, मेय्, सा । थ्व खँग्वलं मिसा धइगु अर्थ कन । उकि थ्व माजात जुल ।

भाय्लचनय् आपालं ज्याय् छ्वले दुगु थ्व हे माजात व बाजात निगू जक ख: । थ्वया बिस्कं मेगु निगू जा: दनि, व ख: नपुसक लिङ्ग व सामान्य लिङ्ग । प्राण हे मदुगु जा:यात नपुसक लिङ्ग धाइ । थथे धायबले लवहं, अप्पा, चा, सिँ, मेव, छेँ, बुँ, कापि, कलम इत्यादि फुक्कं नपुसक लिङ्ग ख: ।

प्राण दयानं मिसा मिजं धका: सी मदुगु जा:यात 'सामान्य लिङ्ग' धाई । थ्वयात संस्कृत भासं 'उभय लिङ्ग' नं धा: । थ्व धयागु मनू, पासा, खिचा, हँय्, धुँ, भालु इत्यादि । थ्व धायेबले प्राण दुपि

धका: सी दुसा मिसा मिजं धका: सी मदु । मनू धायेबले मिसाह्म नं जुइफु, मिजंह्म नं जुइफु । थथे हे पासा धायेबले मिसा–मिसातय् पासा जुइफु, मिजं-मिजंतय् पासा नं जुइफु । थुलि जक मखु मिजंतय् मिसा पासा नं जुइफु, मिसातय् मिजं पासा नं जुइफु । थुकथं मिसा मिजं सी मदुगु जुया: थ्वयात सामान्य लिङ्ग धा:गु ख: ।

जा: हिलेज्या

बाजात खँग्व:यात माजात यायेगु, अथे हे माजात खँग्व:यात बाजात यायेगु ज्यायात 'जा:हिलेज्या' (लिङ्ग परिवर्तन) धाइ । गथे 'ज्यापु', थ्व बाजात खँग्व: ख: । थ्व ज्यापु खँग्व:यात 'ज्यापुनी' धायेबले माजात जुल । अथे हे स्यस्य: खँग्व: स्येँति धायेबले माजात जुल । थन थ्वय् ज्यापु खँग्वलय् ल्युने 'नी' आख: तनेवं माजात जुल । तर स्यस्य: खँग्व:या ल्युने स्यस्य:नी धाइ मखु । 'स्येँति' जक धाइ ।

थथे विभिन्न कथं जा: हिलेज्यू । थन थ्वय् थुकेया छुं नियम दु ।

जा: हिलेबले आपा: याना: बाजात खँग्व:या ल्युने 'नी' तया माजात दयेके ज्यू । थ्व जा: हिलेगु सामान्य नियम ख: । थ्व आपा: याना: मनूया जात, थरय् थथे 'नी' तया: हिली । गथे–

बाजा:	मांजा:	जोगी	जोगिनी
उराय्	उराय्नी	जोशि	जोशिनी
कसा:	कसा:नी	ज्यापु	ज्यापुनी
कुह्मा:	कुह्मा:नी	द्विं	द्विंनी
कुलु	कुलुनी	घोब्या	घोब्यानी
कौ	कौनी	नेवा:	नेवानी
खय्	खय्नी	नौ	नौनी
खुस:	खुस:नी	पुं	पुंनी

छिपा	छिपानी	सुवा:	सुवा:नी
मस्यां	मस्यांनी	खुँ	खुँनी
मालि	मालिनी	गामा:	गामा:नी
लामा	लामानी	जर्नेल	जर्नेलनी
सा:कि	सा:किनी	द्वारे	द्वारेनी
साय्मि	साय्मिनी	पण्डित	पण्डितनी
गथु	गथुनी	बरे	बरेनी
च्यामखल:	च्यामखल:नी	बमू	ब:मुनी
भा:	भा:नी	पाख्या	पाख्यानी
च्यामि	च्यामिनी	मालिक	मालिकनी
मग:	मग:नी	साहु	साहुनी
		महाजन	महाजननी

छु थासय् च्वंपिमनूतय् ल्युने नं 'नी' तया माजा: य:येज्यू ।

स्वपय्	स्वपनी	यलय्	यलय्नी
येँमि	येँमिनी	सँमी	सँमिनी

छु पद, स्वभाव, ज्या अनुसारया खँग्व:या ल्युने नं 'नी' तया: माजा: खँग्व: दयेकेज्यू ।

जा: हिलेबले खँग्व:या न्ह्योने 'बा' व 'मा' आख: तया नं जा: हिलेज्यू । थथे हिलेबले बाजातया न्ह्योने 'बा' तयेगु । अले माजातया न्ह्योने 'मा' तयेगु । थ्व नियम पसु पंछिया नामय् जू । गनंला मनूतय्त नं जू

बाकिसि	माकिसि
बाखिचा	माखिचा
बा:खुं	माचखुं

बाछुँ	माछुँ
बाझंग:	माझंग:
बाधुँ	माधुँ
बाध्वं	माध्वं
बासल	मासल
बाहँय्	माहँय्
बा:जु	माजु
बा:ह्म	मांह्म

बाजा: खँग्व:या ल्युने च्वंगु आख:यात इकार याना: माजा: यायेगु धाँचा:—

बाजा:	माजा:
आँला (Semi dump man)	आँलि
कुमार	कुमारी
खुसु/ख्वाँय्	खुसि
गल:दा:/गल:रा	गल:रि
छुका:/व्छा	छुकि/व्छारि
थका:	थकि
बुरा	बुरि
बोक्सा	बोक्सि
लाता	लाति

गुलि-गुलि बाजा: खँग्व:या ल्युने आंख: सुला: च्वंगु दयेयो। यदि थथे सुला: च्वंगु दुसा व सुला: च्वंगु आख: लुइकेगु, अले लुया: व:गु आख:यात इ-बां यायेगु। मा:छि कथं ह्यंने च्वंगु आखलय् नं हिलाबला यायेगु। थथे याना नं बाजा:या माजा: यायेज्यू।

बाजा:	तना च्वंगु आख: लुया: व:गु खँग्व:	माजा:
कां	कान	कनि

ग्वाज्य:	ग्वाज्यल	गवलि
नायो	नायक	नकि
प्व:	प्वर/प्वल	प्वरि
ला।खय्	राक्षस	ल:सि
ह्वाज्य:	ह्वाज्यल	हवलि

खँग्व:या ल्युं ने च्वंगु म्राख:यात इ-बां याना मा:छि कथं न्ह्यं ने च्वंगु म्राख:त नं हिलाबला याना: बाजा:या माजा: यायेज्यू

बाजा:	माजा:
च्वाकबा: च्वापुका:	च्वाकी
ज्याथ:	जिथि
तंकुलु	तंकालि
नाय्	नइं/नैं
यारपा	यालि
ल्याय्ह्म	ल्यासे/ल्यासि
वेँय्	उइं
स्यस्य:	स्येंति
स्वँथा:	स्वकि

निगू खँग्व: स्वाना: दयेका: त:गु खँग्वलय् न्ह्यं ने च्वंगु खँग्व: जक हीका नं माजा: यायेज्यू, ल्युं ने च्वंगु खँग्व: जक हीका: नं माजा: याये ज्यू ।

न्ह्यंने च्वंगु खँग्व: हिला:

बाजा:	माजा:
थुमेय्	मामेय्
थुसा	मासा
मिजंमचा	मिसामचा

काय्मचा	भोमचा
बा:जु	माजु

ल्युंने च्वंगु खँग्वः हिलाः

गुरु/गुरुजु/गुरुब्वा/गुरुबा	गुरुमां
चिरिबा:/चिरिब्वा	चिरिमां
तरिबा/तरिब्वा	तरिमां
तापा: बाज्या	तापा: बजे
द्योभाजु	द्योमय्जु
छ्वंब्वा	छ्वंमा
भिंचाभाजु	भिंचा मय्जु
ससः अबु/सस:बु	सस:मां

खँग्वः हे हिलाः बाजा:या माजा: यायेगु धाँचा

बाजा:	माजा:
च्यो	भ्वांति
बाग:	भुजु

पसु पंछिया परिवारय् नं थ्व हे धाँचा जुइ--

रत्रंग:	खा माखा मेखुंचा
दुगु	चत्रलय्
द्वह/द्वं	सा
भ्याय्	फै

मनूया परिवारय् नं थ्व हे धाँचा दुइ।

अबु/बबु/ब्वा/बु/बा:	मां
आचा:जु	अजिमां
आजा/बाज्या/आजु	अजि

ककाः	मामा
काय्	म्ह्याय्/भौ
काय्चा	म्ह्याय्चा/भौ
क़िजा	केहें/भौ
किजाभत	भौ
जिचापाजु	ङिङि
जिलाजं/जिचाभाजु	म्ह्याय्
त्वाय्	त्वाय्भत
ददाभत/दाजुभत	तताजु/पीत/पीभत/भ्वत
दाजु	भ्वत/तताजु/तता
पाजु	ङिङि/मलजु
बाज्या	बजे
ब्वा:जु	चिरिमां
भाजु	मय्जु
भा:त	कला:
मिजं	मिसा

बचं

(Number)

भाय्‌लचनय्‌ छगू, छह्म वा यक्व धकाः सी दययेकीगु खँग्वःयात 'बचं' धकाः धाइ। थ्वयात संस्कृत भासं 'वचन' धाइ। नेवाः भासं थ्वयात 'ह्म' धकाः नं धायेगु याः।[1] थ्वयात मेकथं धायेबले छगू वा यक्व धकाः त्याः थुइकथं नां, मंकाःनां व ज्याय्‌सु खँग्वःयात बचं धाइ। गथे—मनू। मनू धायेबले थन छह्म धकाः जक सी दु। अले मनूत धायेबले यक्व धकाः सी दु। थुकथं थन मनूया ल्युने 'त' तयाः छह्म मनू व यक्व मनू धकाः सी दयेकूगुयात हे 'बचं' धकाः धाःगु खः।

बचंया ता

बचं निताजि दु (१) छबचं, (२) तःबचं।

१) छबचं धायेबले छह्म, छता, छगू, छकू, छथी, छपा, छजु इत्यादि ह्मछिया त्याः जुइ। थुकेयात छबचं धाइ।

२) तःबचं धाकेबले निह्म, निता, निगू अथवा निगुलि अप्वः यक्वया थुइकीगु बचंयात तःबचं धाइ। गथे— मनूत, मचात, मिजंत, पासापिं, दाजुपिं इत्यादि।

---

1. मूलुखा (बःधंगु बैज्ञानिक भाय्‌लचं) इस्वरानन्द; पिकाक मय्‌जु सुधा; वि. सं. २०२१; पौ. ६

छबचनं त:बचनय् यनेगु धाँचा—छबचनं त:बचनय् यनेगु स्वंगू लँपु दु ।

१) खँग्व:या ल्युने 'त' आख: स्वाना: त:बचं यायेगु लँपु । 'त' आख: फुक्क ताज़िया पसु, पंछिया नांया ल्युने 'त' तया: त:बचं याइ ।

नां (Noun)

छबचं	त:बचं	छबचं	त:बचं
इखुंचा	इखुंचात	न्या	न्यात
इमू	इमूत	पति	पतित
इमा	इमात	फै	फैत
किसि	किसित	बखुं	बखुत
क्व:	क्व:त	भुंजि	भुंजित
ग्वंग:	ग्वंग:त	माक:	माक:त
च्वलय्	च्वलय्त	सा	सात
छुँ	छुँत	हा	हात
ध्वं	ध्वंत	हँय्	हँय्त

मनूया ल्युने नं 'त' तया: त.बचं या:

च्यो	च्योत	मिसा	मिसात
मचा	मचात	मिजं	मिजंत
मनू	मनूत	बुरा	बुरात

मनूया थरय्

कुह्मा:	कुह्मा:त	जुगि	जुगित
कौ	कौत	ज्यापु	ज्यापुत
गथु	गथुत	साय्मि	सायमित

मनूया जातय्

कामि	कामित	नेवाः	नेवाःत
खय्	खय्त	मगः	मगःत
थारू	थारूत	मर्स्या	मर्स्यात

गुगु थासय् च्वंपिं मनूतय्त

किपूमि	किपूमित	येमि	येमित
ख्वपय्	ख्वपय्त	यलय्	यलय्त
भ्वंमि	भ्वंमित	थक्वाःमि	थक्वाःमित

देय्या जातिइ

अंग्रेज	अंग्रेजत	रसियन	रसियनत
चिनिया	चिनियात	पाकिस्तानी	पाकिस्तानीत
भारतिय	भारतियत	जापानी	जापानीत

पेसा ह्नाच्वंपिन्त

ज्यामि	ज्यामित	पसल्या	पसल्यात
थकःमि	थकःमित	सिकःमि	सिकःमित
दकःमि	दकःमित	सुवाः	सुवाःत

मनूया दर्जाय्

द्वारे	द्वारेत	पुलिस	पुलिसत
मन्त्री	मन्त्रीत	सिपाहि	सिपाहित

ब्वाय्सुइ

धर्मात्मा	धर्मात्मात	कां	कांत
पापि	पापित	खू	खूत
मूर्ख	मूर्खत	बुरा	बुरात

ख्वाँय्	ख्वाँय्‌त	ल्याय्ह्म	ल्याय्ह्मत
पाक:	पाक:त	मुल्याहा	मुल्याहात

चवय् न्ह्यथनागु दक्व थासय् अ:पुक ल्युने 'त' तया त:बचं यायेज्यू। ब्वाय्‌सु छगूली बिचा: याना: त:बचं यायेमा:। मनू थुइकीगु अथवा मनूतय्‌त जक छ्यलीगु ब्वाय्‌सुइ जक 'त' तया: त:बचं यायेज्यू, मेगु ब्वाय्‌सुइ यायेमज्यू।

२) खँग्व:या ल्यूने 'पिं' आख: स्वाना: त:बचं यायेगु लँपु। थन क्वय् बिया:तकथं थीथी थासय् 'पिं' तया: त:बचं यायेज्यू।

क) फुक्क कथंया थ:थिति खँग्व:या ल्युने 'पिं' तया: त:बचं यायेज्यू।

अजि	अजिपिं	छय्	छय्‌पिं
कका	ककापिं	पाजु	पाजुपिं
किजा	किजापिं	म्ह्याय्	म्ह्याय्‌पिं
केहें	केहेंपिं	मां	मांपिं

ख) हनेमा:पिं मनूतय्‌त–

काजि	काजिपिं	भाजु	भाजुपिं
गुरु	गुरुपिं	मय्‌जु	मय्‌जुपिं
जुजु	जुजुपिं	मालिक	मालिकपिं
द्य:	द्य:पिं	राजकुमार	राजकुमारपिं
भन्ते	भन्तेपिं	लामाजु	लामाजुपिं

ग) मंका:नामय्–

उह्म	उपिं	थुह्म	थुपिं
छ	छिपिं	थ्व	थुपिं
छलपोल	छलपोलपिं	थ्वय्‌क	थ्वय्‌कपिं
छि	छिकपिं	व	इपिं

जि	जिंपि	वय्क:	वय्क:पिं
झी	झींपि	वसपोल	वसपोलपिं
थ:	थ:पिं	हुँ	हुँपिं

तर न्ह्यस: थुइकीगु (प्रश्न वाचक) मंका: नामय् धा:सा 'त' अथवा 'पिं' छु नं चवनी मखु। बरु व हे खँग्व:यात निक: (द्वित्व प्रयोग) छ्यला: त:बचं याइ।

गव ?	गवगव ?	सु ?	सुसु ?
छु ?	छुछु ?	सुनां ?	सुनांसुनां ?

घ) ब्वायुसुइ त:बचं या।येबले 'पिं' तया: या।येज्यू धका: धइगु नियम च्वय् वने धुंकल। गनं गनं 'त' तया: नं त:बचं यायेज्यू। अझ गनं गनं धा:सा 'त' व 'पिं' नितां तयेज्यू।

गंसि	गंसिपिं	फ्याफ:	फ्याफ:पिं
चुलु	चुलुपिं	बांला:	बांला:पिं
तधं	तधंपिं	भिं	भिंपिं
तुयु	तुयुपिं	यचु	यचुपिं

'पिं' व 'त' तया: त:बचं या।येगु–

पापि	पापिपिं	पापित
हारांख्वं	हारांख्वंपिं	हारांख्वंत
तंकालि	तंकालिपिं	तंकालित
मूर्ख	मूर्खपिं	मूर्खत
त:मि	त:मिपिं	त:मित
चीमि	चीमिपिं	चीमित
ख्वाँय्	ख्वाँय्पिं	ख्वाँय्त
कां	कांपिं	कांत
खू	खूपिं	खूत

यासु

यासुयात ब्वाय्सु दयेका: उकेयात त:बचं यायेज्यू । थथे याये-बलें निगूकथं यायेज्यू ।

१) मूल क्रियां परश्रमूत क्रिया दयेकेगु, परश्रमूत क्रियां ब्वाय्सु दयेकेगु, अले त:बचं दयेकेगु ।

२) मूल क्रियां स्वभाव थुइका क्रिया दयेकेगु, स्वभाव थुइका क्रियां ब्याय्सु दयेकेगु, अले त:बचं दयेकेगु । गथे—

मूल क्रिया	परश्रमूक व स्वभाव थुइका क्रिया	ब्वाय्सु	त:बचं
नये	नइ	नइम्ह	नइपिं
नये	न:	न:म्ह	न:पिं
त्वने	त्वनी	त्वनीम्ह	त्वनीपिं
त्वने	त्वं	त्वंम्ह	त्वंपिं
हाले	हाली	हालीम्ह	हालीपिं
हाले	हा:	हा:म्ह	हा:पिं
दिके	दिकी	दिकीम्ह	दिकीपिं
दिके	दिकू	दिकूम्ह	दिकूपिं
म्हिते	म्हिती	म्हितीम्ह	म्हितीपिं
म्हिते	म्हितू	म्हितूम्ह	म्हितूपिं

कारक
(Case)

छगू खँपुइ नां (Noun), संज्ञानां (Pronoun) व ब्वायसु (Adjective) या मेगु खँग्व: नाप विशेष यानाः यासु (Verb) नाप स्वापू तयाः पूवंकीगु ज्याभात हे 'कारक' (Case) धाइ। गथे—राजु दाल, राजुयात दाल, राजुयानिति जि वना, राजु खना जि ग्याः, राजुयाके ग्वाहालिका। थुके राजु (नां) या विभिन्न अवस्थाय् यासुनाप स्वापू दु। ह्लापांगु खँपुइ राजु ज्या याइह्म जुल, निगूगु खँपुइ राजु कसाः नयाः च्वंह्म जुल। अथे हे रामया काय् मभि। थुके रामया स्वापू काय् नाप जुल।

विभक्ति

च्वय् न्ह्यथना थें छुं खँपुइ थथे स्वापू तयेबले गुगु-गुगु खँग्वःया दथुइ स्वापू तयेगु ज्या जुइ अन स्वापू क्यनेत छुं चिंचात माः। च्वय्या दसुइ रामया ल्युने 'या' वल। थ्व 'या' हे राम व काय्या दथुइ स्वापू दु धकाः क्यन। थ्व चिंयात हे विभक्ति धाइ।

कारकया ता

कारक च्याताजि दु—

१) कर्ता कारक

२) कर्म कारक

३) करण कारक	४) सम्प्रदान कारक
५) अपादान कारक	६) सम्बन्ध कारक
७) अधिकरण कारक	८) सम्बोधन कारक

१) कर्ता कारक—छुं खँपुइ गुगु खँग्वलं ज्या याइ वयात संस्कृतं कर्ता कारक धाइ । अले व कर्ता कारकय् च्वं वइगु चियात प्रथम विभक्ति धाइ । गथे- 'हरिं जा नल ।' थ्व दसुइ हरि धयाह्मसें जा नयेगु ज्या यात । उकिं हरि कर्ता (याक) कारक (Nominative Case) जुल । हरिया च्वय् सिह्न:फुति च्वंवल । व प्रथम विभक्तिया चि जुल । तर गनं-गनं धा:सा कर्ता कारकया च्वय् सिह्न:फुति च्वं मवये नं यो । उकिं थ्व निथी दइगु जुल ।

क) यदि छुं खँपुइ कर्मका: यासु (Transitive verb) वल धा:सा कर्ताया च्वय् सिह्न:फुति च्वंवइ । गथे- रामप्रसादं इनाप-पौ ल:थ्यात । जि आख: च्वया । थुके रामप्रसाद व जि कर्ता कारक जुल । ल:थ्यात व च्वया कर्मका: यासु जुल । उकिं कर्ताया च्वय् प्रथम विभक्तिया चिया रूपय् सिह्न:फुति च्वंवल ।

ख) यदि छुं खँपुइ कर्ममका: यासु (Intrasitive verb) वल धा:सा कर्ताया च्वय् प्रथम विभक्तिया चिया रूपय् छुं चि च्वं वइ मखु । गथे– मचा द्यन । हरि वल । थन मचा व हरि कर्ता जुल । द्यन व वल कर्ममका: यासु जुल । उकिं कर्ताय् छुं नं चि च्वं मवल ।

२) कर्म कारक (Objective Case) कर्ता या:गु ज्या सुयाके अथवा छुके पूवनी उकेयात कर्म कारक धाइ ।– गथे रामं हरियात धाल । श्यामं ल्वहं तछ्यात । थुके राम व श्याम कर्ता जुल । धाल व तछ्यात यासु जुल । थन रामं धायेगु ज्या या:गु हरियाके वना: पूवन । श्यामं ल्वहं तछ्यायेगु ज्या या:गु ल्वहंतय् वना: पूवन । उकिं हरियात व ल्वहँ कर्म कारक (Objective Case) जुल । अले द्वितीय विभक्ति चिया रूपय् हरिनाप 'यात' वल । तर ल्वहं नाप छुं मव: । उकिं थन द्वितीय विभक्ति निथिकं दइगु जुल ।

क) यदि कर्म कारक जुया: वगु खँग्व: सजीव जुल धा:सा अन 'यात' वइ। गथे— वं मचायात न्वात। हरिं दाजुयात धाल। थन कर्म कारक जुया: व:गु मचा व दाजु सजीव जुल। अथे जुया कर्म कारकया विभक्ति चिया रूपय् 'यात' वल।

ख) यदि कर्म कारक जुया वगु खँग्व: निर्जीव जुल धा:सा उकेया ल्युने द्वितीय विभक्ति चिया रूपय् छुं नं वइ मखु। गथे— रामं ल्वहं तछ्यात। थन ल्वहं कर्म कारक जुल। थ्व निर्जीव जूगुलि थन द्वितीय विभक्तिया चिया रूपय् छुं नं मवल।

३) करण कारक (Instrumental Case) कर्ता छुं छगू ज्या याइबले छुं छगू वस्तुया ग्वाहालि काइ। थथे ग्वाहालि कयागु वस्तुयात 'करण कारक' धाइ। गथे— रामं कथिं खिचायात दाल। हरिं अप्पां माक:यात कयेकल। थुके रामं खिचायात दायेत्यंबले कथिया ग्वाहालि काल। हरिं माक:यात कयेकेत्यंबले अप्पाया ग्वाहालि काल। अथे जुया कथिं व अप्पा करण कारक जुल। अले तृतीय विभक्तिया चिया रूपय् सिह्न:फुति च्वंवइ। उकिं कथि-या कथिं जुल, अप्पा-या अप्पां जुल।

४) सम्प्रदान कारक (Dative Case) संस्कृत भाषाय् लित मकाये कथं सुयातं छुं वस्तु बियेगु ज्यायात सम्प्रदान धाइ। सुयातं छुं बियेगु अथवा सुयागुं निंतिं छुं याना बीगुयात सम्प्रदान कारक धाइ। दसु कया: स्वये—रामं हरियात धेबा बिल, रविन्द्रं कविन्द्रयात ज्या याना: बिल, कलमयात मसि मदयेक मगा:। थन रामं हरियात अथवा हरिया निंतिं धेबा बिल, रविन्द्रं कविन्द्रया निंतिं ज्या याना: बिल। अथे हे कलमया निंतिं मदयेक मगा:गु मसि ख:। उकिं हरियात, कविन्द्रयात व कलमयात सम्प्रदान कारक धाइ। थ्व चतुर्थ विभक्ति ख:। थुके विभक्ति चिया रूपय् यात, या निंतिं, या लागि वइ।

५) अपादान कारक (Ablative Case)— संस्कृत भाषाय् चीकेगु ज्या अथवा छखे व्छयेगु ज्या अथवा ब्यागलं तयेगु ज्या-यात अपादान धका: धाइ । थन नं छगू थासं अथवा छगू वस्तुलि मेगु वस्तु चिला वन धा:सा अथवा तापाना: वन धा:सा उकेयात अपादान कारक धाइ । गथे कि— फय्खतं मनू कुतुंवल, रामयाके जिं ज्याला कया । थ्व निगू दसुइ फय्खतं मनू तापात, रामपाखें ज्याला तापात । उकि फय्खतं व रामयाके अपादान कारक जुल । अने विभक्ति चिया रूपय् "सिह्ल:फुति" व "याके" वल । थ्वयात पञ्चमी विभक्ति धाइ । थुकथं थन पञ्चमी विभक्तिया चि निथिकं दत ।

क) यदि ज्यान दुम्ह प्राणि अथवा मनू, पँसु, पंछि इत्यादि पाखें छु वस्तु अथवा सु प्राणि तापाना: वन धा:सा अन विभक्ति चिया रूपय् 'याके' अथवा 'सिके' वइ । गथे धा:सा जिं वयाके धेवा कया, रामयाके श्यामं धेवा काल, छँके (छ याके) वं कलम काल, जिके (जि याके) वं लाकां काल । थन वयाके, रामयाके, छंके (छ याके), जिके (जि याके) पाखें धेवा, कलम, लाकां ब्यागलं च्वन । अथे जुया वयाके, रामयाके, छंके, जिके फुक्क ज्यान दुगु अथवा प्राणिवाचक खँग्व: जुल । उकि थन विभक्ति चिया रूपय् याके वल । अझ यदि ब्वाय्सुयात हे अपादान कारक यात धा:सा 'याके' मव:से 'सिके' वइ । दसु–ल्होंम्हय्सिके हि काल, गंसिम्हय्सिके च:ति तिसिया काल । थन ल्होंम्ह व गंसिम्ह ब्वाय्सु जुया 'याके' मव:से 'सिके' वल ।

ख) यदि ज्यान मदुगु वस्तु पाखें छु वस्तु तापाना वन धा:सा अन विभक्ति चिया रूपय् ':' (सिह्ल:फुति) च्वंवइ । झ्यालं मचा कुतुंवल, ह्मिचां धेवा तुला: वल, पहाडं ल्वहं तुला: वल । थन झ्यालं, ह्मिचां, पहाडं मचा, धेवा, ल्वहं तापाना वन । अथे जुया झ्यालं, ह्मिचां पहाडं अपादान कारक जुल । थ्व खँग्व: फुक्क ज्यान मदुगु वस्तु जुया: थन विभक्ति चिया रूपय् ':' (सिह्ल:फुति) च्वंवल ।

६) सम्बन्ध कारक (Genetive Case)— सुयां छु नाप स्वापू दुगुयात सम्बन्ध धाइ। थुकथं स्वापू धयागु हे सम्बन्ध खः। नां, मंकाःनां (सर्वनाम) व ब्वायृसु (विशेषण) या मेगु छुं खँग्वःनाप छुं स्वापू दत धाःसा उकेयात सम्बन्ध कारक धकाः धाइ। रामया पाजुपि विपुली दु। कलमया मसि दराजय् दु। थन रामया पाजुपि नाप स्वापू दु, कलमया मसि नाप स्वापू दु। उकिं थन 'रामया' व 'कलमया' सम्बन्ध कारक। थ्रले विभक्ति चिया रूपय् 'या' वल। थथे सम्बन्ध कारकया रूपय् च्वंवइगु विभक्तियात षष्ठी विभक्ति धाइ। सम्बन्ध कारकय् विभक्ति चिया रूपय् 'या' जक मजूसे 'किया' व 'सिया' नं वइ। थ्व स्वंगुलि छथाय् हे मवःसे विभिन्न थासय् वइ। थ्व थथे खनेदु—

क) ज्यान दुगु ब्वायृसु खँग्वाःया सम्बन्ध कारक दयेकेबले विभक्ति चिया रूपय् 'सिया' वइ। व थथे खः— बांलाःह्मय्सिया ख्वाः च्वला नइ, ज्याःसःह्मय्सिया ह्लाः च्वलाः नइ, थन बांलाःह्मय्सिया, ज्याःसःह्मय्सिया व निगुलिं ज्यान दुगु ब्वायृसु जुया थन विभक्ति चिया रूपय् 'सिया' वल।

ख) ज्यान मदुगु मंकाःनां खँग्वःया सम्बन्ध कारक दयेकेबले विभक्ति चिया रूपय् 'किया' वइ। ज्यान मदुगु मंकाःनां (सर्वनाम) धइगु थ्व, व, हुँ, आम, गुगु, छु, उगु खः। थुकियागु सम्बन्ध कारक दयेकेबले विभक्ति चिया रूपय् 'किया' वइ। दसु—

थ्व/थुकिया पुसा गन वन।
व/उकिया नकिं तने धुंकल।
हुं किया तुति त्वःल्हुइ धुंकल।
आमकिया पुथु च्वःबुत।
गुगु/गुकिया खँ हे मदये धुंकल।
छुकिया खँ थ्व ?
उगु/उकिया पुसा तन।

थन च्वय् थुकिया, उकिया, हुं, आमकिया, गुकिया, छुकिया थ्व फुक्कं ज्या मदुगु मंकाःनां खः । उकिं थुकिया सम्बन्ध कारक दयेकूबले विभक्ति चिंया रुपय् 'किया' वल । तर थौंकन्हय् 'किया' पलेसा 'केया' जुया वःगु दु ।

ग) च्वय्‌या खँ बाहेक नां (नाम) खँग्वःया व ज्यान दुगु मंकाःनां (सर्वनाम) या सम्बन्ध कारक दयेकेबले 'या' विभक्ति चिं जुयाः वइ । वास्तवय् थ्व 'या' धयागु 'यागु' व 'याह्म' या चीहाकगु रूप जक खः । दसु कयाः स्वये रामया तपुलि बांलाः, रामया म्ह्याय् बांलाः । थन 'राम' प्राणि-वाचक जुल । वया तपुलि (अप्राणि वाचक) व म्ह्याय् (प्राणि वाचक) नाप सम्बन्ध दत । उकिं 'रामया' सम्बन्ध कारक जुल, अले कारक चिं 'या' जुल । वास्तवय् रामया अप्राणि वाचक तपुलि नाप स्वापू दुबले विभक्ति चिं 'यागु' वइ । अले रामयागु तपुलि बांलाः जुइ । अथे हे रामया प्राणि वाचक म्ह्याय् नाप स्वापू तःबले विभक्ति चिं 'याह्म' जुइ । अले रामयाह्म म्ह्याय् बांलाः जुइ ।

थुकथं हे ज्यान दुगु मंकाःनांया सम्बन्ध कारक दयेकेबले नं 'या' जक मजूसे 'याम्ह' व 'यागु' हे जुइमा । प्राणि वाचक खँग्वःनाप स्वापू तइबले याह्म वइ । अप्राणि वाचक खँग्वःनाप स्वापू मइबले 'यागु' वइ । साधारण कथं काइबले जक 'या' वइ । अज्ञ ह्लापह्म (First Person) व लिपाह्म (Second Person) सम्बन्ध कारक दयेकेबले 'या' तक हे मवःसे 'गु' व 'ह्म' जक वइ ।

रामया घडि तज्यात । रामयागु घडि तज्यात

हरिया तुतां त्वःल्हुत । हरियागु तुतां त्वःल्हुत ।

रामया म्ह्याय् ख्वल । रामयाह्म म्ह्याय् ख्वल ।

हरिया खिचा सित । हरियाह्म खिचा सित ।

वया चुरि तज्यात । वयागु चुरि तज्यात ।

थ्वया चुरि तज्यात । थ्वयागु चुरि तज्यात ।

ह्लाचः च्वय् थ्व, व, हुं, आम, छु इत्यादि मंकाःनां ज्यान

मदुगुयात थुइकीगु खःसा यदि प्राणि वाचक यानाः छ्यल धाःसा 'या', 'यागु', 'याम्ह' यानाः हे ल्यली ।

वया म्हयाय् सित । वयाह्म म्हयाय् सित

थ्वया म्हयाय् सित । थ्वयाह्म म्हयाय् सित

थन व, थ्व यात प्राणि वाचक यानाः प्राणि वाचक नाप हे स्वापू तःगुलि 'या' व 'याम्ह' यानाः छ्यल । थथे हे हुँ, छु ग्राम यात हे थथे यानाः छ्यले ज्यू ।

७) अधिकरण कारक (Locative Case)— कर्ता छुं ज्या गनं अथवा गुगुं थासय् तयाः ज्या याइ, व ज्या याःगु थाय् थुइकीगु कारकयात अधिकरण कारक धकाः धाइ । दसु—जि पसलय् सफू तया, जि छेँनय् स्वां तया । थ्व निगू दसुली जि पसलय् सफू तयेगु ज्या याना, अले छेँनय् स्वां तयेगु ज्या याना । उकि पसलय् व छेँनय् अधिकरण कारक जुल । छाय्धाःसा जि ज्या यानागु पसः व छ्यं धइगुली खः । उकि थ्व नितां थाय् थुइकीगु खँग्वः खः । अले विभक्ति चिया रूपय् थुइकीगु 'य्' खः । उकिं थ्वयात सप्तमी विभक्ति धाइ । थथे सप्तमी विभक्ति थुइकी चि प्यताजिया दु । —किइ/केः— यदि ज्यान मदुगु मंकाःनां (सर्वनाम) या अधिकरण दयेके माल धाःसा सप्तमी विभक्ति चिया रूपय् 'किइ' अथवा 'के' वइ । थुकेया पुलांगु रूप 'किस' खः । दसु कयाः स्वये—थुकिइ/थुके गुचा निगः दु । उकिइ/उके मुस्या स्वगः दु । ग्रामकिइ/ग्रामके ०छचु दु । हुंकिइ/हुंके छु दु ? छुकिइ/छुके नं जाकि मदु ।

केः— मंकाःनांया म्हापह्म (प्रथम पुरुष) लिपाह्मसिके (द्वितीय पुरुष) सप्तमी विभक्ति चिया रूपय् 'के' वइ । दसु—जिके धेवा दु । छंके बजि दु ।

याकेः— प्राणि वाचक नां खँग्वलय् 'याके' वइ । रामयाके धेवा दु । हरियाके सफू दु । मेह्म (तृतीय पुरुष) थुइकीगु मंकाःनां

(सर्वनाम) खँग्वलय् नं 'याके' हे वइ ।-- वयाके धेवा दु ।

सिके:-- यदि छुं ब्वाय्सु (विशेषण) खँग्व:यात प्राणि वाचक खँग्व: थुइका छ्यल धा:सा थन नं 'सिके' वइ । ज्ञां दुह्मसिके बुद्धि दइ । भिंह्मसिके माया दइ । धनिह्मसिके धेवा दइ ।

च्वय् च्वंगु खँ बाहेक व्यवहारय् आपालं आपा: सप्तमी विभक्ति चिंया रूपय् छ्यलीगु चिं 'य्', 'इ' ख: । थ्व निगुलिं ज्यान मदुगु नां खँग्वलय् छ्यलीगु ख: ।

य्:- खँग्व:या ल्यूने अ, अं, अ:, आ, आं, आ:, ई, इं, ए, ऐ-बां क्वचा:गु जुल धा:सा उकेयात सप्तमी विभक्ति दयेकीबले 'य्' आख: वइ । दसु कया: स्वये--कलम-कलमय् किताब-किताबय् ।

अं-- कं कँथय्, भ्वं-भ्वँतय्

अ:-- धव:- धवतय्, भेग:- भेगतय्

आ-- खापा-खापाय्, मिखा-मिखाय्

आं-- बरां-बरांनय्, द्यां-द्यामय्

आ:-- घा:-घालय्, प्वा:-प्वाथय्

ई-- धी-धिकय्, पी-पिकय्

इं-- नकिं-नकिमय्, धलिं-धलिमय्

ए-- भुते-भुतेय्, केँ-केँय्

ऐ-- कैं/कइ-कैलय्, खैं-खैलय्

इ-- खँग्व:या ल्यूने इ, इँ, उ, उँ, औ कारं क्वचा:गु जुल धा:सा उकेयात सप्तमी विभक्ति दयेकीबले 'इ' आख: वइ । दसु--

इ-- कथि-कथिइ, बजि-बजिइ

इँ--सिँ-सिँइ, तिँ-तिँइ,

उ--न्हकु-न्हकुइ, कथु-कथुइ

उँ— कुँ-कुँइ, बुँ-बुँइ
औ— झौ-झलिइ, धौ-धलिइ

तर उंकार छगुलिइ धाःसा 'य्' नं वः 'इ' नं वः— कुं-कुनय्, तुं-तुँथिइ ।

८) **संबोधन कारक** (Vocative Case)— सुयातं सःतेगु ज्यायात सम्बोधन धकाः धाइ । भाय्लचनय् सुनानं सुयातं थःपाखे स्वकेत छचलीगु खँग्वः अथवा चियात सम्बोधन कारक धाइ । थथे छचलीगु चि स्वथिकं खने दु- अय्, हे, यो ।

थः ज्वलिज्वःपिं व थःयां क्वकालिपिंत 'अय्', 'हे' छचली । अय्/हे रामबहादुर, छिमि दाजु छेँय् दुला ।

थःथिति व थःयां थकालिपिंत 'यो' छचली योबाः जितः छलका धेवा ति । यो पाजु, छं जानये धुंनला ?

थःह्मसें यक्व हनेमाःपिंत नं 'हे' छचली । हे भगवान थुगु जाँचय् जि पास जुइमा ।

खँग्वः ज्याना

(Word Building)

छगः वा छगलं अप्वः आखः मिले जुयाः छगू खँ थुइकीगु आखः वा आखः पुचःयात 'खँग्वः' (word) धकाः धाइ । अले थ्व खँग्वः दयेकेगु ज्यायात खँग्वः ज्याना (शब्द रचना word building) धाइ ।

खँग्वः निताजिया दु ।

१) मू खँग्वः (मूल शब्द Primitive word)

२) ज्याना खँग्वः (ब्युत्पन्न शब्द Darivative word)

मूल खँग्वः धइगु मेगु आखः त्वाकछ्यानाः अथवा मेगु खँग्वः त्वाकछ्यानाः दयेका मतःगु थःगु हे अर्थ पूर्णगु खँग्वःयात मू खँग्वः धकाः धाइ । गथे-यासुह्म आखः क (कने), ख (खने), ग (गने), च (चने), छ (छने), जा (जाये), झ (झने), त (तने) थुकथं ह्यानं कइ, कौ, कका, ककु, कँ, कं, कँय्, कुँ, खुँ, गुँ, ग्वय् द्यौ इत्यादि । थुके छुं नं न्ह्यतँसा लितँसा तयाः न्हूगु खँग्वः दयेकातःगु मदु । थःथम्हं हे स्वतन्त्रगु खँग्वः खः । ज्यानाः खँग्वः धइगु मू खँग्वलय् मेगु छुं तयाः अथवा मू खँग्वलं दयेकातःगु खँग्वः खः । थयागु खँग्वः-यात ज्याना खँग्वः अथवा ब्युत्पन्न शब्द धकाः धाइ । दसुकाये च्वय् मू खँग्वःयागु । 'क' मू खँग्वः खः । थुकें कनाखँ, कनीह्म, अथे हे 'कं' मू खँग्वलं कंस्वां, कंगथः । थथे मू खँग्वलं "ज्याना खँग्वः" (ब्युत्पन्न शब्द)

दयेकी। थ्व ज्याना खँग्वः नं स्वताजिया दु।

१) कृदन्त खँग्वः Primary derivative.

२) तद्धितान्त खँग्वः Secondary derivative.

४) चिनाग्वः Compound word.

कृदन्त खँग्वः

यासुया मू आखलय् अथवा यासुहाय् छुं आखः तनाः याक थुइकीगु खँग्वः दयेके ज्यू। थथे याक थुकीगु खँग्वः दयेकेबले यासुहाय् गुगु चिचा अथवा आखः च्वंवइ उकेयात कृत्प्रत्यय धकाः धाइ। थुकथं यासुहा नाप कृत्प्रत्यय स्वानाः दयेकातःगु खँग्वःयात हे कृदन्त खँग्वः धकाः धाइ। दसु-नयेद्यो, फ्वगि, नसा, त्वँसा इत्यादि। थुके नयेद्योया यासु 'नये' खः। अले यासुहा 'न' खः। थुकथं 'न' यासुहा पाखे नयेद्यो, नख्वं, नगुलु दयेके ज्यू। उकिं थ्व खँग्वः कृदन्त जुल थ्व हे ल्याखं फ्वने पाखें फ्वगि, नये पाखें नसा, त्वने पाखें त्वँसा। थ्व फुकं कृदन्त जुल। थ्व कृदन्त खँग्वः नं निथि दु। (१) कृदन्त नां (२) कृदन्त ब्वायसु।

१) कृदन्त नां—थ्व यासु दयेकातःगु खँग्वः जुइ। खास्ला थ्व नां (Noun) थें जुइ, उकिं थ्व यासु थुइकीगु नां अथवा यासु थुइका नां नं धाइ। थ्व कृदन्त नां नं स्वताजिया दइ।

क) याक थुइका कृदन्त नां

ख) कर्म थुइका कृदन्त नां

ग) भाव थुइका कृदन्त नां

क) याक थुइका कृदन्त नां– थ्व कृदन्त खँग्वः कर्ता थुइका थें जुइ। उकिं थुकें छुं ज्या याइह्म धइगु थुइकी। थ्व प्राणि वाचक खँग्वः हे जुइ। थ्व खँग्वः दयेकेबले यासुहाय् कृत्प्रत्यय स्वानाः दयेकी। दसु कयाः स्वये–नख्वं, ल्वाख्वं। थ्व निगू खँग्वः नं कृदन्त नां खः। थ्व नये व ल्वाये यासुया 'न' व 'ल्वा' यासुहा खः। थ्व हे 'न' व 'ल्वा' यासुहाय् 'ख्वं' कृत्प्रत्यय यानाः नख्वं व ल्वाख्वं जुल। नख्वं व ल्वाख्वं

धायेबले प्राणितय्‌त अथवा मनूतय्‌त हे जक थुइकीगु खँग्व: ख:। थ्व यासुहाय्‌ कृत्‌प्रत्यय स्वाना: दयेकातःगु ख:। आ: हानं थन क्वय्‌ दसु ब्वये—

यासु	यासुहा	कृत्‌प्रत्यय	कृदन्त	अर्थ
नये	न	खरां	नखरां	न जक नइह्म
नये	न	ख्वं	नख्वं	न जक नइह्म
दाये	दा	ख्वं	दाख्वं	दा जक दायेकीह्म
हाले	हा	ख्वं	हाख्वं	हा जक हायेकीह्म
ताये	ता	ख्वाँय्‌	ताख्वाँय्‌	ता:सां मता पह याइह्म
पवने	पव	गि	पवगि	पवनेगु ज्या याइह्म
नये	न	गुलु	नगुलु	न जक नइह्म
त्वने	त्वँ	गुलु	त्वँगुलु	त्वँ जक त्वनीह्म
नये	न	द्यो	नयेद्यो	न जक नइह्म
हेयेके	हे	द्यो	हेय्‌कुसाद्यो	हे जक हेय्‌कीम्ह
ख्वये	ख्व	बिलु	ख्वबिलु	ख्व जक ख्वय्‌कीह्म
पिये	पि	वा:	पिवा:	पिया: च्वनीह्म
जये	ज	वा:	जवा:	जयेगु ज्या याइह्म
गने	गँ	सि	गँसि	सुखूचाह्म
नये	न	सि	नयेसि	न जक नइह्म
ताये	ता	सि	तासि	न्ह्यागु ता:ह्म

ख) कर्म थुइका कृदन्त नां— थ्व कृदन्त खँग्व: कर्म थुइका थें जुइ। उकिं थुकें छुं ज्या याइह्म थुइकेगु मयासे याका: च्वनीह्म थें जुइ। वास्तवय्‌ थ्व जाति थुइका नां जुइ। अझला थ्व यासु दयेकातःगु बस्तु हे जुइ। उकिं थुके यासुया यासुहाय्‌ विभिन्न कृत्‌प्रत्यय याना विभिन्न वस्तुया नां दयेकी। आपा: याना यासुहा यासुहाय्‌ 'सा' आख: स्वाना: कर्म थुइका कृदन्त नां दयेकी। दसु काये– नसा, त्वँसा। थ्व निगुलि खँग्व: नये व त्वने यासुया 'न' व 'त्व' यासुहाय्‌ 'सा' कृत्‌-

प्रत्यय स्वाना: नसा व त्वँसा दयेकूगु ख: । थथे हे चाये यासुइ कू स्वाना: चाकू, अले 'किये' यासुइ 'च:' स्वाना: 'किच:' दयेका त:गु दु । चाकू व किच: धइगु चाना: त:गु, कुचा–कुचायात चाकू धाइ, अथे हे किच: धइगु गनं किकेत तइगु छुं वस्तु ख: । च्वय् न्ह्यथनागु फुकं धर्मिवाचक नां (Concrete) जुइ अथवा मिखां खंके फुगु, ल्हा:तं थिये फुगु वस्तु जुइ । आ: हानं थन क्वय् छुं दसु ब्वये—

यासु	यासुहा	कृत्प्रत्यय	कृदन्त	अर्थ
खिने	खि	उँइ	खुँइ	वा खिनेगु ज्याभ:
पुले	पु	उँइ	पुँइ	पुला: ह्यितेगु ज्याभ:
काके	का	क:	काक:	काकेगु ज्याभ:
तिके	ति	का	तिका	तिकेगु का
क्वाये	क्व	की	क्वकीचा	क्वायेगु ज्याभ:
ज्वने	ज्वँ	कु	ज्वँकु	ज्वनेगु कु (भारि)
न्वके	न्व	कू	न्वकू	न्वकेगु वस्तु
चाये	चा	कू	चाकू	चाना: त:गु कूचा
थाये	था	कू	थाकू	थायेगु कू Press
दाये	दा	कू	दाकू	दायेगु वस्तु Foot
च्वये	च्व	खँ	च्वखँ	च्वयात:गु वस्तु Essay
बुये	बु	खू	बुखू	बूबलय् सिगु खू
चाये	चा	ख्व:	चाख्व:	चानात:गु कूचात
ख्याये	ख्या	च:	ख्याच:	ख्यायेगु निंति तइगु वस्तु
किये	कि	च:	किच:	किकेया निंति तइगु वस्तु
इये	इ	चा	इचा	खि इयेगु काप:
ल्हुये	ल्हु	चा	ल्हुचा	ल्हुयेगु चा
काके	का	ता	काता	काकेगु वस्तु
ख्वये	ख्व	पा	ख्व:पा	ल: ख्वयाच्वंगु वस्तु
किये	कि	पा	किपा	कियात:गु पा; तस्वीर

क्वाये	क्वा	गि	क्वागि	क्वाका तइगु थल
चाये	चा	पू	चापू	चानात:गु कूचात
ख्वये	ख्व	बि	ख्वबि	मिखाय् दइगु छताजिया ल:
तिये	ति	मा	तीमा	कपाय् तियेगु वस्तु
तने	तँ	सा	तँसा	तनेगु वस्तु
त्वने	त्वँ	,,	त्वँसा	त्वनेगु वस्तु
फ्वने	फ्वँ	,,	फ्वँसा	फ्वना कायेगु वस्तु
ब्वने	ब्वँ	,,	ब्वँसा	ब्वनेगु वस्तु, सफू
त्याये	त्या	,,	त्यासा	त्याना: कायेगु वस्तु
थाये	था	,,	थासा	थायेगु ज्याभ:
लाये	ला	,,	लासा	लायेगु वस्तु
च्वये	च्व	,,	च्वसा	च्वयेगु वस्तु
कुये	कु	,,	कुसा	कुयेगु वस्तु
गये	गं	,,	गसा	गयेगु वस्तु
ब्वये	ब्व	,,	ब्वसा	ब्वयेगु वस्तु
म्हुये	म्हु	,,	म्हुसा	ज्वनेगु वस्तु, म्हुयेगु वस्तु
हाये	हा	,,	हासा	हायेगु वस्तु
काये	का	,,	कासा	कायेगु वस्तु (अय्ला कासा)
ल्वये	ल्व	,,	ल्वसा	अचार, ल्व:गु वस्तु
च्याये	च्या	,,	च्यासा	च्याकेगु वस्तु, इन्धन
तने	तँ	,,	तँसा	तनेगु वस्तु
दये	द	सि	दसि	प्रमाण
गये	ग	,,	गसि	गयेकेत: तयात:गु वस्तु
हाये	हा	,,	हासि/हाँसि	हायेगु थल
च्वये	च्व	सु	च्वसु	च्वयात:गु वस्तु, लेख
ग्वले	ग्व	सू	ग्वसू/गसू	ग्वलेगु नति

ग) भाव थुइका कृदन्त नामः— थ्व यासु दयेकातःगु भाव थुइका नाम खः । थ्व कृदन्त नाम दयेकीबले यासुया यासुहाय् विभिन्न कृत्प्रत्यय स्वानाः दयेकी । गन-गन धाःसा यासुया यासुहा हे भाव थुइका कृदन्त नाम जुइ । दसु कयाः स्वये— ग,घा, कि, छु, चि । थुके छसिकथं गये यासुपाखें दयेकातःगु 'ग' हे कृदन्त नाम जुल । छाय्धाःसा गयेगु ज्या 'गज्या' थुके 'ग' जक यायेत गाः । अथेहे घायेगु ज्या घाज्या अथवा घा, कियेगु ज्या 'कि', छुयेगु ज्या 'छु', चियेगु ज्या 'चि' इत्यादि ।

कृदन्त नाम दयेकेगु मेगु धाँचा खः यासुया यासुहाय् विभिन्न कृत्प्रत्यय स्वानाः दयेके ज्यू । गथे कि घ्वासु, ग्यसु, नपाः, सुपाः । थ्व फुक्कं छसिकथं घ्वाये यासुपाखें घ्वासु; ग्यने यासुपाखें ग्यसु; नये यासुपाखें नपाः; सुये यासुपाखें सुपाः दयेकातःगु खः । थुके न्हापांगु निगुली 'सु' कृत्प्रत्यय अले ल्युने च्वंगु निगुली 'पाः' कृत्प्रत्यय खः ।

आः थन क्वय् विभिन्न कृत्प्रत्यय स्वानाः भाय् थुइका कृदन्त प्रत्यय दयेकातःगु स्वये—

यासु	यासुहा	कृत्प्रत्यय	कृदन्त	अर्थ
ब्छने	ब्छँ	अँ	ब्छँ	ब्छनेगु ज्या
तने	तँ	,,	तँ	तनेगु ज्या
मुने	मुँ	,,	मुँ	मुनेगु ज्या
ब्वने	लँ	,,	ब्वँ	ब्वनेगु ज्या
चिने	चिँ	खँ	चिनाखँ	चिनातःगु खँ
च्वये	च्व	,,	च्वखँ	च्वयातःगु खँ
न्वंवाये	–	चु	न्वँचु	भाषण
ध्याये	ध्या	चू	ध्याचू	ध्याकातःगु खँ
ख्याये	ख्या	च्वः	ख्याच्वः	ख्यायेगु ज्या खँ
लुमने	लुमं	ति	लुमंति	लुमंकेगु खँ

ल्हाये	ल्हा	पं	ल्हापं	ल्हानात:गु धेबा
द्याये	द्या	,,	द्यापं	द्याना: तयेगु धेबा अथवा वस्तु
तये	त	,,	तपं	तनेगु ज्या
द्वने	द्वँ	,,	द्वपं	द्वंगु वापत् पुइकीगु
नये	न	पा:	नपा:	नयेगु ज्या
काये	का	,,	कापा:	कायेगु ई
सुये	सु	,,	सुपा:	सुना: पा: जुइगु ज्या
हिले	हि	,,	हिउपा:	हिला: बीगु ज्या
दिये	दि	,,	दिपा	दिकेगु ज्या
छाये	छा	,,	छाय्पा:	छायेगु ज्या
ल्वाये	ल्वा	पु	ल्वापु	ल्वायेगु ज्या
ख्याये	ख्या	,,	ख्यापु	ख्यायेगु ज्या
तुने	तुँ	,,	तुँपु	मनय् तुनेगु ज्या
धाये	धा	पू	धापू	धयात:गु बिचा:
नये	न	,,	नपू	नयेगु ज्या, धाँचा
त्याके	त्याक्	बा	त्याकबा	त्या:गु वापत् कायेगु धेबा
ख्या:याये	ख्या:	लि	ख्यालि	Joke
खवये	खव	लु	खवलु	खवयेगु ज्या
ग्वये	ग्व	सा:	ग्वसा:	ग्वयेगु ज्या
घ्वाये	घ्वा	सु	घ्वासु	घ्वायेगु बल
म्वाये	म्वा	,,	म्वासु	म्वायेगु पह; म्वा:गु पह
ग्याने	ग्यँ	,,	ग्यासु	ग्यातु पह, ग्यातुगु
ताये	ता	,,	तासु	न्हाय्पनं न्यनेगु पह
थ्याये	थ्या	,,	थ्यासु	ल:थ्यायेगु ज्या
दये	द	,,	दसु	प्रमाण, वथें हे

याये	या	सु	यासु	यायेगु पह
ग्याये	ग्या	सू	ग्या:सू	ग्यायेगु पह
लाये	ला	"	ला:सू	लाया: ब:गु ई
ताये	ता	"	ता:सू	तायेगु शक्ति
हेये	हे	से (सि)	हेसे/हिसि	नास: दुगु

थुकथं हे यासुया यासुहाया ल्युंने 'ज्या' स्वाना: यक्व हे कृदन्त नाम दयेके ज्यू । गथे कि नये–नज्या, सुये–सुज्या, ब्वये–ब्वज्या, थाये–थाज्या इत्यादि । हानं धातुइ 'न' कृत्प्रत्यय याना: नं यक्व दयेके ज्यू । गथेकि–खुने-खुना; चिने-चिना; छुये-छुना; तुने-तुना; देने-देना; ब्वने–ब्वना; मुने-मुना; हने-हना इत्यादि ।

२) कृदन्त ब्वाय्सु:— थ्व कृदन्तयात ब्वाय्सु याना: छ्यली । थ्व ब्वाय्सु दयेकेबले यासुइ 'च्वं' तया: दयेकेमा: । गथे– 'नये' या नयाच्वं, 'त्वने' या त्वनाच्वं । थ्व नयाच्वं व त्वनाच्वं हे कृदन्त ब्वाय्सु ख: । थ्व ब्वाय्सु प्राणी वाचक याना छ्यलेबले 'ह्म' अले अप्राणी वाचक याना: छ्यलेबले 'गु' वइ । गथे—

यासु	कृदन्त	प्राणीवाचक	अप्राणीवाचक
च्वये	च्वया:च्वं	च्वया:च्वंम्ह	च्वया:च्वंगु
ब्वने	ब्वना:च्वं	ब्वना:च्वंह्म	ब्वना:च्वंगु
सयेके	सयेका:च्वं	सयेका:च्वंह्म	सयेका:च्वंगु

तद्धितान्त खँग्व:

नां ब्वाय्सु खँग्वलय् छुं आख: तना हानं मेगु नां अथवा ब्वाय्सु खँग्व: दयेके ज्यू । थथे दयेकेगु खँग्व:यात तद्धितान्त खँग्व: धाइ । अले नां अथवा ब्वाय्सु खँग्व:या ल्युंने च्वंवइगु आख:यात तद्धित धाइ । थुकथं नां अथवा ब्वाय्सु खँग्वलय् तद्धित च्वनेवं मेगु हे नां अथवा ब्वाय्सु खँग्व: खने दइ । वयात हे तद्धितान्त खँग्व: धाइ ।

भाय्लचनय् थुज:गु तद्धितान्त खँग्व: यक्व दु[1] । थन क्वय् नां खँग्वलय् छुं तद्धित तया: तद्धितान्त खँग्व: दयेकात:गु स्वये—

नां	तद्धित	तद्धितान्त	अर्थ
क्वें	कालि	क्वेंकालि	क्वेंजवह्म मिसा
तं	,,	तंकालि	तंजक चाइह्म मिसा
पह	,,	पहकालि	पह जक याइह्म मिसा
आख:	कां	आख:कां	आखा: मस:ह्म
न्हि	,,	न्हिकां	न्हिनय् हे मखंह्म
संन्ध्या	,,	संका	संन्या: इलय् मखंह्म
आसा	कुति	आसाकुति	आसा याइह्म
नीति	,,	नितीकुति	नीतिया ल्या: याइह्म
नुग:	,,	नुग:कुति	नुग:स्यां:ह्म
ल्वापु	खिचा	ल्वापुखिचा	ल्वापु जक याइह्म
बुँ	ख्या:	बुँख्या:	बुँइ ख्यायेगु ज्या याइह्म
बालि	,,	बालिख्या:	बाली तइह्म ख्या:
खँ	खुँ	खँखुँ	सुला: खँ न्यनीह्म
द्यो	,,	द्योखुँ	द्यो खुइह्म मनू
खा	,,	खा:खुँ	खा खुइह्म मनू
पस:	ख्वं	पस:ख्वं	पसलय् जक जुइह्म मनू

---

1 मोहनराज शर्माग्रागु "शब्द रचना र वर्णविन्यास" सफूतिइ थुज:गु खँग्व:या पुच: झिन्याथी दु धका: क्यनात:गु दु ।

ध्व	गुर्जु	ध्वंगुर्जु	उगुं थुगुं छुं मस्यूह्म मनू
न्हि	,,	न्हिगुर्जु न्हासय् न्हिजक थाका जुइह्म मनू	
थ्वं	गुलु	थ्वंगुलु	थ्वंजक त्वना जुइह्म
अयला	,,	अयलागुलु	अयलाजक त्वनाः जुइह्म
गजि	,,	गजिगुलु	गजिजक त्वनाः जुइह्म
न्ह्यो	,,	न्ह्योगुलु	न्ह्यःजक वयेका जुइह्म
खँ	,,	खँगुलु	खँजक ल्हानाः जुइह्म
कलाः	च्यो	कलाःच्यो	कलाःनं धाःथे जुइह्म
जा	,,	जाच्यो	जा छ्वाःया च्यो
सल	,,	सलच्यो	सलया च्यो
मेय्	जवाः	मेय्जवाः	मेय् जयाः जुइम्ह
सा	,,	साजवाः	सा जयाः जुइम्ह
हँय्	,,	हँय्जवाः	हँय् जयाः जुइम्ह
छेँ	पिवाः	छेँपिवाः	छेँय् पिवाः च्वनीम्ह
ध्वाखा	,,	ध्वाखापिवाः	ध्वाखाय् पिवाः च्वनीम्ह
सा	पुँ	सापुँ	सा लहीगु ज्या याइम्ह
हँय्	,,	हँय्पुँ	हँय् लहीगु ज्या याइम्ह
खा	पुं	खापुं	खा लहीगु ज्या याइम्ह
फँ	बन्जाः	फँबन्जा	फँछि-निफा जक मीम्ह
पँयकालि	,,	पँय्कालिबन्जाः	
मू	,,	मूबन्जाः	मुख्यम्ह बन्जा
धौ	,,	धौबन्जा	धौ मीम्ह मनू

किजा	भत	किजाभत	भा:तया किजा
तता/ता:	,,	ता:भत	भा:तया तता
दाजु/दरा	,,	दरभत	भा:तया दाजु
केहें	,,	केहेंभत	भा:तया केहें
झ्या:	भत्त्	झ्या:भत्त्	झ्यालय् जक च्वनीम्ह
अइसा	मचा	अइसामचा	अइसा था:म्ह मचा
ह्याउँ	,,	ह्याउँमचा	नकतिनि याम्ह मचा
घ:	वा:	घ:वा:	घतय् च्वनीम्ह मनू
झा:	वें	झा:वें	छक:निक: छक:निक: वें जुइम्ह
द्यो	वें	द्योवें	द्योयाथाय् जक जुइम्ह
मिसा	वें	मिसावें	मिसातजक येय्का जुइम्ह
ल:	,,	ल:वें	लखय् जक सना: जुइम्ह
लेव:	सिं	लेव:सिं	लेव: दया: सना जुइम्ह
पह्	,,	पह्सिं	प:सिं दुव्यू जुइम्ह
मिसा	ह्यो	मिसाह्यो	मिसात जक येका: जुइम्ह
ला	ह्यो	लाह्यो	ला जक नये योम्ह

पाहाँ खँग्व:

(Loan Word)

संसारय् यक्व भाय् दु । व भाय् गुलि त:मि, गुलि चिमी । त:मिगु भाय् धयात:गु भाषाय् नं माक्व खँग्व: दइमखु । उकें मेगु भाय्यागु खँग्व: त्याय् कया:त:गु खँग्व:यात पाहाँ खँग्व: धाइ । थ्व्यात 'त्यासा खँग्व:' अथवा आगन्तुक (Loan word) नं धाइ ।

मेगु भाय्यागु खँग्व: थ:गु भाषाय् दुकायेबले निगू कथं दुकाइ । छगू, मेगु भाषाय् गथे- खँग्व: छ्यला: तल अथे हे थ:गु भाषाय् दुकायेगु । मेगु, कत: भाषाय् दुगु खँग्व:यात गथे ख: अथे हे दुमका:से छुं भती अथवा आपा: रूप हीका: दुकायेगु । थुकथं कत:या भाषाय् च्वंगु खँग्व:यात गथे ख: अथे हे थ:गु भाषाय् दुकायेगुयात तत्सम धाइ । अले मेगु भाषाय् च्वंगु खँग्व:यात रूप हीका जक थ:गु भाषाय् दुहांव:गु खँग्व:यात तद्भव धाइ । गनं गनं धा:सा संस्कृत भाषाया खँग्वयात रूप महीकूसे व:गुयात तत्सम, संस्कृत भाषाया खँग्व:या रूप हिला:व:गुयात तद्भव धाइ । अले संस्कृत भाषा बाहेक मेगु भाषायागु व:गु जुल धायेवं आगन्तुक खँग्व: नं धायेगु या: ।

नेपालभाषाय् नं मेगु भाषायागु यक्व खँग्व: दुहां वयाच्वंगु दु । थथे दुहां वयेगु ज्या मल्ल कालंनिसें सुरू जूगु खनेदु । थ्व इलं-निसें लिपा विभिन्न भाषानाप स्वापू दत । अले विभिन्न भाषाया

विभिन्न खँग्वः दुहांवल । गुलि तत्सम जुयावल, गुलि तद्भव जुयाः दुहांवल । थथे दुहां वयेगु ज्या संस्कृत, प्राकृत, फारसी, अरबी, उर्दू अंग्रेजी, पोर्तुगाली, तीब्बती, गुरुङ्ग, मगः भाषा इत्यादिपाखें दुहाँ वयाः च्वंगु खनेदु ।

थन क्वय् छुं तत्सम व तद्भव खँग्वः दु ।

संस्कृत भाषांवःगु छुं तत्सम खँग्वः
(उकेया अंग्रेजी अर्थ)

अन्न grain
अंश part
आकाश sky
आत्मा soul
ईश्वर god
उद्योग industry
उपन्यास novel
कर्म deed
कलश pitcher
कवि poet
विकास development
माया delusion
राजा king
विद्या learning
विज्ञान science
शख conch
सुख happiness
ज्ञान knowledge

कक्षा class
गुण quality
जगत् world
तीर्थ holy place
दया pity
दुःख suffering
दोष fault
धर्म religion
पाठ lesson
पाप sin
मन mind
रस juice
रूप shape
विद्वान learnedman
वीर brave
शिक्षा education
क्षमा pardon

प्राकृतंव:गु तत्सम खँग्व:

घडी— watch　　　　छुरी— knife
सिंगार— decoration

फारसी भाषांव:गु

अचार pickle　　　　शहर city
सरकार government

अरबी भाषाव:गु

अखबार newspaper　　　　अदालत court
इज्जत dignity　　　　इन्कलाब revolution
इनाम prize　　　　गरीब poor
जुलूस marching　　　　तलब pay
हाजिर present

पोर्तुगाली भाषांव:गु तत्सम खँग्व:

अलकत्रा coal-tar　　　　गमला flower pot
लिलाम auction

तिब्बती भाषांव:गु तत्सम खँग्व:

खम्बा pillar　　　　च्याङ्रा mountain goat
राडी woolen blanket　　　　लामा Buddhist monk

गुरुङ भाषांव:गु तत्सम खँग्व:

खुर्पा pruning knife　　　　घले

अंग्रेजी भाषांव:गु छुं तत्सम खँग्व:

इञ्च inch	कार्पेट carpet
कोट coat	क्लिप clip
चेक cheque	ड्राइभर driver
डिग्री degree	पास pass
पेन्सिल pensil	प्रेस press
फुट rular	फोटो photo
माष्टर master	मोटर moter
रेडियो radio	स्कूल school
स्टेशन station	होल्डर holder

संस्कृतंव:गु तद्भव खँग्व:

अक्षत– आखे	अक्षर– आख:	अजन–– अज:
इत:– इता:	कण्ठ– कथु	कर्पास– कपाय्
कुम्भकार– कुम्हा:	कर्त्तरी– कैंचि	कर्पुर– कपू
कर्मी– क:मि	कलत्र– कला:	कास्य– कँय्
कोण– कुं	कोष्ठ– कोथा	क्षीर– खीर
खट्वा– खाता	खदिर– खयो	ग्राहक– गाहा
घटिका– घडी	घृत– घ्यो	चिह्न– चिं
जिर-- जी	देव-- द्यो	द्राक्ष-- दाख
धूलि-- धू	ध्वज-- ध्वाँय्	नग्न-- नांगा
नायक-- नायो	नारिकेल-- नैंक्या:	पतंग-- पतिं
पाटाक-- पता:	पाद-- पालि	पिप्पली-- पिपी
पुत्र-- पुता	प्राकार-- प:खा:	भाषा-- भाय्
भृगराज-- भिंलाय्	भ्रमर-- भम:	मरीच-- मलय

मर्कट-- माक:	महिष-- मेय्	राक्षस-- लाखय्
शखर-- साख:	शब्द-- स:	श्लेष्म-- सेखं
श्लोक-- सिल:	सिन्दुर-- सिन्हः	सूचना-- सुचं
स्तुति-- तुत:	स्थान-- थाय्	स्नान-- सना:
हस्त-- ल्हा:	हंस-- हँय्	हिंगु-- हिं

प्राकृत भाषांव:गु तद्भव खँग्व:

उष्ण-- ऊन	जोव्वणम्-- जोवन	टोक्कणम-- द्वाक
हिरो-- हीरा		

संस्कृत प्राकृत जुना:व:गु खँग्व:

सं०	प्रा०	ने०	सं०	प्रा०	ने०
दुग्ध	दुद्ध	दुरू	घृतम्	घिअ	घ्यो
विद्युत	बिज्जु	बिजुली	स्तम्भ	थम्म	थां

अरबी भाषांगागु: तद्भवा खँग्वा:

आईन-- ऐन	इल्म-- इलम	जब्त-- जफत
सहीह-- सही	जकात-- जगात	

फारसी भाषांव:गु तद्भवा खँग्वा:

बाजार-- बजार	फानूस-- पानस	फरियाद-- फिराद
जायगाह-- जग्गा	मुह-- मोहर	

अंग्रेजी भाषांगा:गु छुं तद्भवा खँग्व:

इयरनिङ्ग-- यालिङ	कपि-- कापि	क्याप्टेन-- कप्तान
गोडाउन-- गोदाम	ग्लास-- गिलास	जनरल-- जर्नेल
टाइम-- त्याम	टिकेट-- टिकस	डक्टर-- डाक्टर

बक्स– बाकस	ब्रस– बुरुस	मिनिट– मिनेट
वेष्टकोट– इष्टकोट	सिमेण्ट– सिमण्टी	हस्पिटल– अस्पताल

थन च्वय् गुलिनं अर्थ बिया:तल व फुक्क नमूना जक ख: । मेगु भाषां नेपालभाषाय् गुलि अर्थ दुहां वयाच्वन उकेया दक्व दिक्व खँग्व: मखु ।

मेगु छता खँ थन तद्भव धका: गुलिनं खँग्व: दु उकेया पूवंक बयान मदु । छाय् छु जुया: उगु भाषाया तद्भव जुल धका: न्ह्यस: त:सा उकेया लिस: थन मदु । अथे धयागु मतलब छु धा:सा 'घ्यो', 'हँय्' धयागु खँग्व: थन च्वय् 'घृतम' व 'हँस' शब्दं व:गु धका: च्वया । थ्व घ्यो व हँय् छाय् छु जुया संस्कृतं हे वल ? उकेया विकास क्रम छु ? अंग्रेजी भाषांव:गु धका: छाय् मधाल ? अंग्रेजी भाषाया Hen खँग्वलं 'हँय्' छाय् मजुल, Ghee खँग्वलं घ्यो छाय् मजुल । थुकेया क्व:जिक विकास क्रम मस्यूतले तद्भव धका: हाला जुयाया अर्थ मदु । अले नेपालभाषाय् दुगु न्ह्यागु खँग्व:यात नं तत्सम व तद्भव छु धका: जक स्वयानं उलि पाय् छि खनेमदु । छगू दसु काये– "शब्द रचना अलंकार" नांगु आदिवज्र वज्राचार्य जुया सफूया पौ ६ सं "साय्मी धयागु संस्कृत भाषाया "संयमी" या तद्भव धका: च्वया द्यूगु दु । थ्व खँ गुलित पाय् छि ? बिचा: याये बह:जू । थुकथं ध्वनि व आख:ग्व: हूबहु ज्व:लायेव हं तत्सम, तद्भव धायेगु पाय् छि ख:ला ? अले थथे ज्व:लायेगु नेपालभाषां मेगु भाषाय् वना: नं ज्व:लायेफु ।

समास

थ:थवय् स्वापू दुगु निगू अथवा निगुलि अप्व: खँग्व: छथाय् हे स्वाना: छगू खँग्व: जुइगुयात "समास" धका: धाइ। थथे समास याना: दयेकातःगु खँग्व:यात "समस्त" अथवा "सामासिक" खँग्व: धाइ। थथे यायेबले खँग्व: खँग्वलय् दथुइ च्वंगु कारकया चिं, संयोजकया चिं, बचंया लितँसा चिं थुज:गु छुं नं च्वनी मखु। छगू दसु कया: स्वये— "पसलय् जक मिखा ब्वइह्म" थुकेयात समास याइबले "पस:-मिखा" जुइ। थुकथं 'पस:मिखा" धका: समास या:बले प्यंगू खँग्व:या छगू खँग्व: जुल। थथे समास याइबले ताहाक:गु खँत्वाकय् गुलि अर्थ पिज्व:गु ख: समास यःना:त:गु 'समस्त' खँग्वलं नं उलि हे अर्थ पिज्वइ।

थथे स्वयेबले समास धइगु सन्धि थें हे च्वं। तर समाज व सन्धि थ:थवय् पा:। सन्धि धइगु थ:थवय् स्वापू दुगु जुइमा वा स्वापू मदुगु जुइमा निगू खँग्वलय् न्ह्यने च्वंगु खँग्व:या ल्यूनेच्वंगु आखः अले ल्युनेच्वंगु खँग्व:या न्ह्यने च्वंगु आख: स्वाना: छग: हे आखः यायेगुयात सन्धि धाइ। आ: संस्कृत भाषायागु छगू दसु कायेे— राम अवतार। थ्व निगूया सन्धि यायेबले 'रामावतार' जुइ। थुके रामया ल्युने च्वंगु 'म' व 'अवतार' या न्ह्यने च्वंगु 'अ' छथाय् सन्धि जुया: 'मा' जुल। तर समासय् थथे निग: आख: छथाय् स्वाना: छग: आख: जुइमा धयागु मदु।

आ: सन्धि व समासय् छुं छु पा: धका: स्वये –

क) समास धइगुली निगू वा निगुलि अप्व: खँग्व:त थ:थवय् स्वापू दुगुलो जक समास जुइ। तर सन्धि धइगुली निगू खँग्व:या दथुइ स्वापू दये हे मा: धइगु मदु। स्वापू दुसां ज्यू, मदुसां ज्यू।

ख) सन्धि धइगुली निगू खँग्व:या दुने न्ह्योनेच्वंगु खँग्व:या ल्युनेच्वंगु आख: व ल्युने च्वंगु खँग्व:या न्ह्यनेच्वंगु आख:या दथुइ जक सन्धि जुया: निग: आख:या छग: आख: जुइ। समासया अर्थ निग: आख: स्वाना: छग: आख: यायेगु मखु। थ्वला निगू वा निगुलि अप्व: खँग्व: छथाय् हे ल्वाक छ्याना: छगू जक खँग्व: दयेकेगु ख:।

ग) समास यायेबले खँग्वलय् च्वंगु वचनया चि, कारकया चि, संयोजकया चि छुं नं च्वनी मखु। थ्व चि सुंक हे लिकया: व्छइ। तर सन्धिइ थथे जुइमखु।

घ) सन्धि धयागु निग: आख:या दथुइ जुइ। अले समास धयागु निगू वा निगुलि अप्व: खँग्व:या दथुइ जुइ निगुलि अप्व: खँग्व:या दथुइ समास जुइबले खँग्व: खँग्व: हे तना: वनेयो।

समास खुताजि दु। व थथे ख:––

१) अव्ययी भाव समास	२) कर्मधारय समास
३) तत्पुरुष समास	४) द्वन्द्व समास
५) द्विगु समास	६) बहुब्रीहि समास

गुलिसिगु सफुतिइ बहुब्रीहि समास वाहेक न्यागू जक समास क्यनातगु दु[1]। गुलिसिगु सफुतिइ धा:सा उपमान उपमेय समास धका: न्हयगू समास नं दयेकातःगु दु[2]। आ च्वय्या खँयात छसि क्थं स्वयेगु कुतः याये।

---

1. सुबोध नेपालभाषा व्याकरणय् न्यागू जक समास दु।
2. पौभा: सफुतिइ न्हय्गू दु।

१) **अव्ययी भाव समास**— रूप चले याये मज्यूगु खँग्व:यात अव्यय धाइ। थुज:गु अव्यय-अव्यय खँग्व: ल्वाना: जुइगु समासयात अव्ययी भाव समास धका: धाइ। दसु—

थगुने व नगुने— थगुनेनगुने
अथे व थथे— अथेथथे

म्हिग: व म्हीग— म्हिग:म्हीग
थौं व कन्हय्— थौंकन्हय्

कन्हय् व कंस— कन्हय्कंस
आइतिवं व इवं—आइतिवंइवं

न्हापा व लिपा— न्हापालिपा
उखे व थुखे— उखेथुखे

अन व थन— अनथन
चय् व क्वय्—चय्क्वय्

दुने व पिने— दुनेपिने
दुहां व पिहां— दुहांपिहां

ज: व खः— ज:ख:
न्ह्यने व ल्युने— न्ह्यनेल्युने

उगुं व थुगुं— उगुंथुगुं

२) **कर्मधारय समास**— व विशेषण व निगू मिलेजुया दइगु समासयात कर्मधारय समास धका: धाइ। छगू दसु काये— ह्याउँगु मिखा— ह्याउँमिखा। थन 'ह्याउँगु' खँग्व: ब्वाय्सु (विशेषण) जुल। अले थ्व 'ह्याउँगु' विशेषण खँग्वलं 'मिखा' नां खँग्व: थथे च्वं अथवा ह्याउँसे च्वं धका: कनेगुयात। अथे जुया: 'मिखा' विशेष्य जुल। थथे विशेषण व विशेष्य मिले जुया दयेकातःगु कर्मधारय समास ख:। थुज:गु समास नेपालभाषाय् यक्व दु। दसु—

ब्वाय्सु (विशेषण)	विशेष्य	कर्मधारय समास
क्वा:गु	ला	क्वा:ला
ख्वाउँगु	ल:	ख्वा:उँल:
ग्वारागु	चाकु	ग्वाराचाकु
च्वाउँगु	न्हाय्	च्वाउँन्हाय्
छुकिगु	वा	छुकिवा
जा:गु	घ:	जा:घ:

ह्यातुगु	म्हँ	ह्यातुम्हँ
ताहाकःगु	ल्हाः	ताहाकःल्हाः
थस्वःगु	न्हाय्	थस्वःन्हाय्
दथुइच्वंगु	लँ	दथुलँ
धंगु	सुप	धंसुप
नायूगु	नुगः	नायूनुगः
पाउँगु	थ्वँ	पाउँथ्वँ
फ्याफःगु	ख्वाः	फ्याफःख्वाः
बांलाःगु	क्वथा	बांलाःक्वथा
भान्तांगु	लं	भान्तालं
मूलगु	लुखा	मूलुखा
सुकूगु	ला	सुकूला
ह्याउँथ्वँ	थ्वँ	ह्याउँथ्वँ

३) **तत्पुरुष समास**— भाय्लचनय् कारक च्याता दु। व थथे खः कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादन, सम्बन्ध, अधिकरण व सम्बोधन कारक (स्वयादिसँ कारक ब्वँज्या) थ्व च्यागू कारकय् थीथी च्याताजिया चिं दु। थुके कर्ता कारक व सम्बोधन कारक बाहेक मेगु ख्यं खुगू कारकय् दुगु चिं जक लिकयाः जुइगु समासयात तत्पुरुष समास धकाः धाइ। दसु —

विभक्ति	कारक	अर्थ	तत्पुरुष समास
द्वितीय	कर्म	कलात ज्या वाकाः जुइह्म	कलाःच्यो
तृतीय	करण	मिखां मखंम्ह	मिखाकां
चतुर्थी	सम्प्रदान	द्योयात तःगु ब्व	द्योब्व
पञ्चमी	अपादान	देसं दुने	देय्दुने
षष्ठी	सम्बन्ध	दुरुया पुखू	दुरुपुखू
सप्तमी	अधिकरण	छेँनय् च्वंम्ह सि	छ्यं सि

थुकथं च्वय् च्वंगु खुगू कारकय् खुताजिया चिं नं लिकया छगू-छगू जक खँग्वः दयेकातल । वयात हे तत्पुरूष समास धाःगु खः । थुके '', यात, '', या, य् थ्व फुक्क कारक चिं खः । थ्व फुक्क लिकया: जक तत्पुरुष समास दयेके ज्यूगु खः ।

४) द्वन्द्व समास– थुके थुःगु निगू नां खँग्वः (Noun) काइ गुगु समाजय् आपालं हे ज्यला: च्वनी । छता जक नां कायेबले मछिगु थें जुइ । छला छता जक नां काये जि हे मज्यूगु मखु । गनं दसु बौमाल धाःसा नितां हे छकलं नां कायेमाः । धायेकि सुं निह्न मनू तसकं मिले मजू धाःसा वयात 'लः व मि' थें धाइ । थन खँल्हायेबले 'लः व मि' उतिकं हे छ्यलेगु याः । थुकेयात समास याइबले "लःमि" जुइ । थुकथं तसकं समाजय् ज्योगु निगू नांखँग्वः छथाय् स्वाइगुयात द्वन्द्व समास धाइ । दसु कयाः स्वये--

बाज्या व बराजु— बाज्या बराजु । मां व बौ— मांबौ
दाजु व किजा— दाजुकिजा । तता व केहें-- तताकेहें; तकेहें ।
च्वलय् व फै— च्वलय् फै । माकः व भालु— माकःभालु ।
ह्लाः व तुति-- ह्लाःतुति ह्लाः व ह्नुतु-- ह्लाःह्नुतु
ला व लुसि— लालुसि ला व जा— लाजा
धौ व बजि-- धौबजि घ्यो व चाकु-- घ्योचाकु
छें व बुँ-- छेंबुँ कापि व कलम-- कापिकलम
लः व मि-- लःमि खि व च्व-- खिच्व

५) द्विगु समास-- संख्या थुइका खँग्वःनाप संख्या थुइका खँग्वः हे स्वानाः अथवा संख्या थुइका खँग्वःनाप नाम (नां) खँग्वः स्वानाः दयेकीगु समासयात द्विगु समास धकाः धाइ । उकि थ्व समास नितांजिया दु । (क– संख्या थुइका खँग्वःनाप संख्या थुइका खँग्वः स्वानाः–

झिदँ व प्यदँ– झिप्यदँ	सुइह्य व खुह्य– सुइखुम्ह
द्वछि व द्वछि– द्वलंद्व	लख व लख– लखंलख

ख) संख्या थुइका खँग्व:नाप नां खँग्व: स्वाना:-

न्यागू क्वथा– न्याक्वथा	झिगू पव:– (झिपव: स्वां)
स्वगू कव:– स्वकव: ।	

छ) वहुब्रीहि समास– स्वंगू अथवा स्वंगुलि अप्व: खँग्व: स्वाना: दयेकीगु समासयात वहुब्रीहि समास धका: धाइ। गुबलें थुके थ:गु अर्थ त्व:ता मेगु हे अर्थ नं का:वने यो। दसु कया: स्वये--

न जक नयेदयेव गा:म्ह– नयेद्योमछालेपुसे च्वंगु खँ ल्हाइगु म्हुतु– अस्योम्हुतु

खिचायाथें चा तूगु तुति-- खिचातुति

मिसात खनकि वें जुइम्ह– मिसावें

खँग्व:ङ्व:छुना

छगू खँपुइ दुने खँग्व: गथे याना: ङ्व: छुयेगु ? न्हापलाक छु खँग्व: तयेगु, न्हापयांल्यू गुगु तयेगु ? मले लियांल्यू छु तयेगु थथे खँग्व:यात छसिकथं मिले याना: ङ्व: छुकेगु ज्यायात 'खँग्व: ङ्व: छुना' अथवा 'शब्द क्रम' धाइ। गथे- 'छं जित: स्वथु दाल।' थथे च्वयेगु लाकि अथवा 'जित: छं स्वथु दाल।' अथवा 'छं स्वथु जित: दाल।' मथवा 'जित: स्वथु छं दाल। अथे हे 'स्वथु दाल जित: छं।' गथे- च्वयेगु अथवा गुगु खँपु पाय्‌छि ? खला न्ह्याथे च्व:सां खँला थु हे थू। दा:म्ह 'छ', दायेकाम्ह 'जि', दा:गु ल्या: 'स्वथु' ख:। थन खँ छु धा:सा न्हापलाक गुगु खँग्व: च्वयेगु।

तर गुलि भाषाय् धा:सा खँग्व:यात न्ह्यंने ल्युने, उखें थुखें तया: च्वये धुनेसाथ हे अर्थ पायेधुंकी। न्हापलाक थुगु हे तयेमा:, उगु हे तयेमा: धयागु नियम दु। थथे मच्वल धा:सा अर्थया अनर्थ हे जुइ। अंग्रेजी भाषाया छगू दसु काये- Ram Killed Ravan थुके स्या:म्ह राम, सीम्ह रावण ख:। आ: थ्वयात रावण न्हापलाक तया: च्वल धा:सा Ravan Killed Ram जुइ। अले स्या:म्ह रावण जुइ। थुकथं अर्थया अनर्थ हे जुइ। उकि खँपु च्वयेबले योयोगु खँग्व: न्हापलाक च्वये मज्यू।

च्वय् न्ह्यथनाथें नेपालभाषा, नेपाली भाषा, हिन्दी, संस्कृत, अरबी, फारसी इत्यादि भाषाय् खँग्व:यात न्ह्यंने ल्युने च्व:सां खँया

अर्थ पाइमखु । थथे छायधा:सा थ्व भाषातय्के विभक्ति तयेगु चलन दु । विभक्तिया चि दुगुलि कर्ता, कर्म, करणयात म्हसीकाथाय् त:सां कर्ता कर्ता हे जुया: च्वनी, कर्म कर्म हे जुया च्वनी । अंग्रेजी, चिनी भाषाय् चाहिं थथे न्ह्यंन ल्युने योयाथे तये मज्यू ।

च्वय् न्ह्यथनाथें नेपालभाषाय् खँग्व: ज्व: छुना ज्या मिले यायेमा:गु खने मदु । अथेसां खँपुयात बांलाकेत, हिसिचा दयेकेत, धायेत्यनागु खँया पाय्छि-पाय्छि अर्थ पिज्वयेकेत खँग्व: ज्व: छुना ज्या (शब्द क्रम)य् बिचा: यायेमा: ।

थथे खँग्व: ज्व: छुना मिलेयायेगु निगू लँपु दु (१) व्याकरणिक क्रम (२) आलंकारिक क्रम ।

१) व्याकरणिक क्रम:-- कर्ता, कर्म, यासु (क्रिया) व मेमेगु खँग्व:यात छसिकथं मिले याना: ज्व: छुकेगुयात व्याकरणिक क्रम धाइ। थ्वयात क्वय् बिया कथंया नियमय् ज्व: छुकेमा: ।

क) छुं छगू खँपुया निगू ब्व दइ । छगू नांखँत्वा: (Noun Phrase) व मेगु यासु खँत्वा: (Verb Phrase) । दकले न्हापलाक नांखँग्व: अले यासु खँत्वा: तयेमा: । गथे- मचा दन । थुके 'मचा' नांखँत्वा:, 'दन' यासु खँत्वा: ख: ।

ख) नांखँत्वा:या ब्वाय्सु दुसा व ब्वाय्सुयात नांखँत्वा:या न्ह्यंने तयेमा: । अने भेदक-विशेषण अर्थात् सम्बन्ध कारक दुगु खँग्व: दुसा वयात ब्वाय्सुया नं न्ह्यंने तइ । गथे- 'ग्यांदुम्ह मचा दन ।' थुके 'ग्यांदुम्ह' ब्वाय्सु, 'मचा' नांखँत्वा: अर्थात् याक, 'दन' यासु-खँत्वा: अर्थात् यासु ख: । हानं- 'वया ग्यांदुम्ह मचा दन ।' थुके 'वया' भेदक-विशेषण जुल । उकिं 'वया' यात 'ग्यांदुम्ह' यासिकं नं न्ह्यंने तल ।

ग) याक्या ल्युने ई थुइकीगु खँग्व:, वया ल्युने थाय् थुइकीगु खँग्व:, वयां ल्युने ल्या: थुइकीगु खँग्व:, वयां ल्यू चालचलन थुइकीगु

खँग्वः, थ्वयां ल्यू छसिवथं परिमाण अथवा मात्रा थुइकीगु, अले 'खः अथवा मखु' थुइकीगु खँग्वः वइ । थ्व खँग्वःतय्‌त ब्वाय्‌यासु (क्रिया-विशेषण) धाइ । थ्वयां लिपा पूर्वकालिन अले उत्तरकालिन क्रिया वइ ।

घ) कर्मया दकले न्ह्यने अधिकरण, वयां ल्युने अपादान, अले सम्प्रदान, अनंलि करण अले कर्म वइ । कर्मया ल्युने दुसा पुरक वइ ।

ङ) दकले ल्युने यासु वइ । यासुया न्ह्यने ब्वाय्‌यासु वइ ।

खँग्वः ज्वः छुना

भेदक	ब्वाय्‌सु	याक (Subject)	ई थुइकीगु	थाय् थुइकीगु	ल्याः थुइकीगु
		काय्			
	बांलाःम्ह	काय्			
वया	बांलाःम्ह	काय्			
वया	बांलाःम्ह	काय्			स्वकःतक
वया	बांलाःम्ह	काय्		जिथाय् छेँय्	स्वकःतक
वया	बांलाःम्ह	काय्	म्हिगःबहनी	जिथाय् छेँय्	स्वकःतक

याक	अधिकरण	अपदान	सम्प्रदान	करण	कर्म
रामं					धेबा
रामं				ल्हाःतं	धेबा
रामं			जिगु निंति	ल्हाःतं	धेबा
रामं		म्हिचां	जिगु निंति	ल्हाःतं	धेबा
रामं	ववयाय्	म्हिचां	जिगु निंति	ल्हाःतं	धेबा

(पदक्रम)

चालचलन थुइकीगु	परिमाण थुइकीगु	ख: मखु थुइकीगु	पूर्वकालीन यासु	उत्तरकालिन यासु
				पिने वन
			खँल्हाना:	पिने वन
नाइक			खँल्हाना:	पिने वन
नाइक			खँल्हाना:	पिने वन
नाइक			खँल्हाना:	पिने वन
नाइक			खँल्हाना:	पिने वन

पुरक	व्वाय् यासु	यासु		
		बिल		
	खुरुक्क	बिल		
	खुरुक्क	बिल		
	खुरुक्क	बिल		
	खुरुक्क	बिल		

खँत्वाः

(Phrase)

निगू वा निगूलिं अपाः खँग्वः मिले जुयाः नं पूमवंगु खँपु जुल धाःसा उकेयात 'खँत्वाः' (Phrase) धाइ । थुकें नां (नाम, ब्वाय्‌सु (विशेषण), अव्यय नाप स्वापू तयाः उकेयागु बांलाक अर्थ कनेगु याइ । खँत्वाःयात संस्कृतं 'वाक्यांश' धाइ । खँत्वाःया अर्थ खँ अथवा खँपुया त्वाः (Piece) खः । खँ+त्वाः=खँत्वाः । उकिं थ्व पूवंगु खँपु मजूसे खँपुया छगू कुचा जक खः । खँपु धायेबले नां खँत्वाः व यासुखँत्वाः अथवा याक व यासु दयाः थःथमं पूवंगु अर्थ दुगु खँग्वःया पुचः जुइ । खँत्वाः धायेबले पूमवंगु यासु (असमापक क्रिया) दयाः थःथमं अर्थ पूमवगु खँग्वःया पुचः जुइ । गथे– 'जिगु जा छं नयाः वल । छ मनू पास्यायेमत्यो खनी ।' थ्व निगू खँग्वःयात नं खँपु (Sentence) धाइ । छाय्‌धाःसा थुके थःथमं अँ पूवंगु दु ।

'जिगु जा छं नयाः; व मनूयात पास्यायेगु' थ्व निगू खँग्वलय् निगुलिं अप्वः खँग्वः दयाः नं खँ पूमवंगु जुयाः थ्वयात खँत्वाः धाल । थ्व खँत्वाःयात खँपु यायेमाल धाःसा थ्व खँत्वाःया ल्युने यासु तयाः खँपु पूवंके माः । अले जक खँपु जुइ ।

खँत्वाः स्वताजि दु

१) नां खँत्वाः (Noun Phrase)

२) ब्वाय्‌सु खँत्वाः (Adjective Phrase)

३) अव्यय खँत्वाः (Preposition Phrase)

१. नांखँत्वाः— गुगु खँ त्वाःकं नाम अथवा याकया ज्या याइ वयात नांखँत्वाः धाइ। गथे– 'सिद्धिदासयागु ल्हाःतं पिज्वःगु सज्जन हृदयाभरण सफू तन। रामबहादुरया कायया च्वसा त्वःल्हुत। जिगु ल्हाःतय् च्वंगु धेबा कुतुंवन। थ्व स्वंगू खँपुइ 'तन, त्वःल्हुत, कुतुंवन' स्वगुलिं यासु जुल। वयां न्ह्यने च्वंगु नांखँत्वाः जुल। छाय्धाःसा 'सिद्धिदासयागु ल्हाःतं पिज्वःगु सज्जन हृदयाभरण सफू; रामबहादुरया कायया च्वसा, जिगु ल्हाःतय् च्वंगु धेबा, धायेबले पूवंगु अर्थ मब्यू। उकिं थ्व खँत्वाःला जु हे जुल। अज्ञ थुकें याकया ज्या यात उकिं थ्व नांखँत्वाः जुल।

२. ब्वाय्सु खँत्वा (Adjective Phrase)– गुगु खँत्वाकं ब्वाय्सुया ज्या याइ उकेयात ब्वाय्सु खँत्वाः धाइ गथे– 'बांयां कयाः न्यासिचायाः जुइम्ह नं मेले वन। हाकुगु तपुलिं पुयाः न्यासिचायाः जुइम्हसिया नं बिहा यात' थ्व निगू दसुइ मेले वन' व 'बिहा यात' निगुलिं यासु जुल। अले 'बांयां कयाः न्यासि चायाः जुइम्ह' व 'हाकुगु तपुलिं पुयाः न्यासिचाया जुइम्हसिया' निगुलिं ब्वाय्सु जुल। उकिं थ्व ब्वाय्सु खँत्वाः जुल।

३. अव्यय खँत्वाः (Preposition Phrase)– गुगु खँत्वाकं अव्ययय गू ज्या याइ उकेयात अव्यय खँत्वाः धाइ। गथे— व बाग्मति उखेराखे वन। दँसेंनिसें मद्यंतले सनाः जुल। थ्व निगू दसुइ 'वन' व 'सनाः जुल' यासु जुल। अले 'व बाग्मति उखेराखे' व 'दँसे-निसें मद्यंतले' निगुलिं अव्यय जुल। अथे जुयाः थ्व 'अव्यय खँत्वाः जुल।

कचाखँपु

(Clause)

तधंगु खँपु दुने च्वंगु चीधंचागु छगू समापिका यासु दुगु खँपुयात 'कचाखँपु' (Clause) धाइ । थ्व 'कचाखँपु' मिश्र खँपुइ दुने दइ । गथे, सुनां ज्या याइ वं लबः नइ । सुना मखुगु खँ ल्हाइ वया ख्वाः ह्यामुइ । थुके 'सुनां ज्या याइ' छगू कचा खँपु, 'वं लबः नइ' मेगु कचा खँपु खः । अथे हे 'सुनां मखुगु खँ ल्हाइ' छता व 'वया ख्वाः ह्यामुइ' यानाः निता कचाखँपु दु ।

थ्व खँपुइ नं 'वं लबः नइ' व 'वया ख्वाः ह्यामुइ' निगुलिं थःथमं अर्थ पूवंगु व मदयेक मगाःगु खँपु खः । अथे जुयाः थ्वयात 'मू कचाखँपु' (Main Clause) धाइ ।

मेगु 'सुनां ज्या याइ' व 'सुनां मखुगु खँ ल्हाइ' निगुलिं कचा खँपु खः । थथे जक धायेबले अर्थ पूमवं । मेगु हे छुं खँ ल्यंदनीगु थें, लिसा काये मानिगु थें च्वनी । थ्व ज्यामछिगुयात 'वं लबः काइ' व 'वया ख्वाः ह्यामुइ' धाल धाःसेवंतिनि पूवनी । थ्व 'वं लबः काइ' व 'वया ख्वाः ह्यामुइ' या अधीनय् च्वनातिनि खँ पूवन । अथे जुया 'सुना ज्या याइ' व 'सुना मखुगु खँ ल्हाइ' यात अधीन कचाखँपु धाइ ।

थ्व अधीन कचाखँपु स्वताजि दु–

१) नां कचाखँपु (Noun Clause)
२) ब्वायसु कचाखँपु (Adjective Clause)
३) अव्यय कचाखँपु (Adverbial Clause)

(क) **नां कचाखँपु**— छगू खँपुइ थ्व अधीन कचा खँपु नां (Noun) अथवा याक (Subject) जुयाः ज्या यानाः बिल धाःसा उकेयात नां कचाखँपु (Noun Clause) धाइ। आः थ्व च्वय् च्वंगु हे दसु कयाः स्वये, सुनां ज्या याइ' थ्व अधीन कचाखँपु जुल। अले 'वं लबः काइ' मू कचाखँपु जुल। आः थुकेयात भतीचा हीकाः 'सुनां ज्या याइ' या पलेसा 'ज्या याइह्मसें' धकाः च्वयेगु। अले 'वं लबः काइ' या कचाखँपुइ 'वं' धयागु मंकाःनां लिकयाः 'लबः काइ' च्वयेगु। अले 'ज्या याइह्मसें लबः काइ' जुइ। थुकथं 'ज्या याइम्हसें' याक (Subject) अर्थात नां (Noun) या ज्या यात। उकिं थ्वयात नां कचाखँपु (Noun Clause) धाइ। अथे हे 'सुनां मखुगु खँ ल्हाइ वया ख्वाः ह्यामुइ।' थ्वयात नं नां कचाखँपु दयेकेबले 'मखुगु खँ ल्हाइम्हेसिया ख्वाः ह्यामुइ' जुइ।

(ख) **ब्वायसु कचा खँपु**- छगू मू कचाखँपुइ याक (कर्ता) अथवा कर्मया ब्यायसु जुयाः ज्या यानाः बिल धाःसा उकेयात 'ब्वायसु कचाखँपु' (Adjective Clause) धाइ। गथे, गुगु धेबा बौम्हसें मुंकाःतल व काय्म्हसें खर्च यात। थुके 'गुगु धेबा बौम्हसें मुंकाः तल' थ्व अधीन कचाखँपु जुल। अले 'व काय्म्हसें खर्च यात।' थ्व मू कचाखँपु जुल। आः थ्वयात भतीचा हीकाः गुगु धेबा बौम्हसें मुंकाः तल' या पलेसा 'बौम्हसें मुंकाः तःगु धेबा' धकाः च्वयेगु अले 'व काय्म्हसें खर्च यात' या मंकाःनां 'व' लिकायेगु अले स्वाकं च्वयेगु. थुकथं बौम्हसें मुंकाः तःगु धेबा काय्म्हसें खर्चयात।' थन खर्च यायेगु ज्या याम्ह (नां अथवा याक Subject) काय्म्ह खः। छाय्धाःसा वं धेबा खर्च यायेगु ज्या यात व धेबा गुजःगु धायेबले 'बौम्हसें मुंकाः

त:गु ।' थुके धेबाया ब्वाय्सुया ज्या -यात । उकि थ्व ब्वाय्सु कचाखँपु जुल । आ: मेगु छगू दसु काये, 'गुम्हसें ईया मू थू व मनुखं न्ह्याःगु ज्या सयेकी । थुकेयात नं 'गुम्हसें ईया मू थू' या पलेसा 'ईया मू थूम्ह' च्वल 'व' मंकाःनां लिकाल । अले ब्व:लाकं 'मनुखं न्ह्याग ज्या सयेकी' च्वयेगु । थुकथं 'ईया मू थूम्ह मनुखं न्ह्यागुं ज्या सयेकी' जुइ । थुके 'ईया मू थूम्ह, अधीन कचा खँपु 'मनूया ब्वाय्सु जुया: ज्या याना: बिल । उकि थ्व 'ईया मू थूम्ह' ब्वाय्सु कचा खँपु जुल ।

ग) अव्यय कचाखँपु— थुके छगू मू कचाखँपुया ब्वाय्यासु जुया: ज्या याइ । थुके अव्ययया ज्या याइगु जुया: थुकेयात 'अव्यय कचा खँपु' (Adverbial Clause) धाइ । अव्ययं यासुयागु ई, थाय्, धाँचा थुइकी । थुकथं थ्व अव्यय कचा खँपु थ्व ई, थाय्, धाँचायागु मेगु विशेषता थुइकी । छुं दसु कया: स्वये-- 'छ गुब्ले छेँ वन, जि नं उबले हे वये ।' थ्व ई थुइकूगु खँपु ख: । 'छ गन वन, जि नं अन हे वये ।' थ्व थाय् थुइकूगु खँपु ख: । 'छ गथे-गथे प्याखं ल्हुइ जि नं अथे-अथे हे प्याखँ ल्हुये ।' थ्व ज्याया धाँचा थुइकीगु खँपु ख: ।

आ: थनं 'छ गुब्ले छेँ वन', 'छ गन वन' 'छ गथे-गथे प्याखं ल्हुइ' थ्व स्वंगुलि अधीन कच खँपु ख: । अले 'जि नं उबले हे वये', जि नं अन हे वये', 'जि नं अथे-अथे हे प्याखं ल्हुये' स्वंगुलि मुख्य कचा खँपु ख: ।

आ: थ्वयात भतीचा हीका अथे याना: च्वये ज्यू 'छ छेँ वंब्ले जि नं वये ।' अथे हे 'छ वं थाय् जि नं वये ।' हानं 'छ प्याख ल्हूथे जि नं ल्हुये ।' थन थ्व अव्ययया ज्या याना च्वंगु जुया: थ्वयात अव्यय कचाखँपु धा:गु ख: ।

खँपु
(Sentence)

छुं खँ कनेगु ल्याखं पूवंक अर्थ पिलूगु खँग्वःया ज्वःयात 'खँपु' (Sentence) धाइ । थ्वयात 'वाक्य' नं धायेगु याः ।

–आः थ्व खँयात छकः दुवाला: स्वये–

–खँपु (वाक्य) धायेबले छुं खँ कनेगु ल्याखं न्ववाःगु अथवा च्वःगु जुइमाः ।

–धायेत्यंगु खँ बांलाक, क्वःजिक अर्थ पिलूगु जुइमाः ।

--अर्थ दुगु खँग्वःया पुचः मखु, ज्व जुइमाः ।

---खँग्वःयात ज्वः छुकेबले नियम अनुसार 'भाय्लचंया खँग्वः ज्वः छुना' (व्याकरणिक पदक्रम) मिले जुइमाः ।

- खँपुइ म्हु नं थःथःग्य् स्वापू दुगु दर्ता व यासु माः ।

- खँपु भाय्लचं कथं पाय्छि जुयाः व्यावहारिक मजुइफु । उकिं खँपु व्यावहारिक कथं नं पाय्छि जुइमाः । छगू दसु कयाः स्वये— 'जि जिमि बाः खः ।' थ्व खँपु भाय्लचं कथं पाय्छि जू । तर व्यावहारिक मजू । उकिं थुजःगुयात गथे यानाः पाय्छिगु खँपु धाये छिनी ।

खँपु स्वताजि दु--

१) सरल खँपु Simple Sentence

२) मिश्र खँपु Complex Sentence

३) संयुक्त खँपु Compound Sentence

१) **सरल खँपु**– छगू खँपुइ छगू कर्ता व छगू यासु दुगु खँपु-यात 'सरल खँपु' धाइ। थथे धयागु मतलब सरल खँपुइ कर्ता व यासु निगू खँग्व: जक दइ धयागु मखु। मेमेगु नं दयेफु। छु दसु कया: स्वये-- 'मचा दन।' थुके 'मचा' कर्ता, अले 'दन' यासु ख:। अथे हे 'ग्यांदुम्ह मचा सुंक द्यन।' ग्यांदुम्ह म्ह्याय्मचा लासाय् सुंक द्यन।' 'जिमि ग्यांदुम्ह म्ह्याय्मचा खाताय् च्वंगु लासाय् ग्वारामारा तुला: सुंक द्यन।' थ्व दसुतसें छु खँ सी दत धा:सा खँपुइ निता खँ मदयेक मगा:। व ख: 'कर्ता' व 'यासु'। अले कर्ता अर्थात नाम नाप घाना: वइगु नां खँत्वा: (Noun Phrase), यासु नाप घाना: वइगुयात यासु खँत्वा: (Verb Phrase) धाइ।

सरल खँपु

नाम खँपु Noun Phrase	यासु खँपु Verb Phrase
ग्यांदुम्ह मचा	सुंक द्यन
ग्यांदुम्ह म्ह्याय्मचा	लासाय् सुंक द्यन
जिमि ग्यांदुम्ह म्ह्याय्मचा	खाताय् च्वंगु लासाय् ग्वारामारा तुला सुंक द्यन।

थ्वयात नं सरल खँपु हे धाइ।

२) **मिश्र खँपु**– मुख्य कचाखँपु नाप अधीन कचाखँपु मिले य ना: दयेकातःगु खँपुयात 'मिश्र खँपु' धाइ। दसु-- 'छंगु नां कुमार धयागु खँ जि मस्यू। थुके 'छंगु नां कुमार' मुख्य कचाखँपु ख: थ्व थ थमं स्वतन्त्र। थ्वयात मेगु छुकेयागु आवश्यक मजू। छाय्धा:सा थ्वया थ:थमं अर्थ पूवं। उकिं थ्वयात मुख्य कचाखँपु धा:गु ख:। तर धयागु खँ जि मस्यू।' थ्वया थ:थमं अर्थ पूमवं। सुयागु ग्वाहालि

मा: । उकिं थ्व्याव 'अधीन कचाखँपु' धाइ ।

छगू मिश्र खँपुइ छगू मुख्य कचाखँपु दया: छगू अथवा छगुलि अप्व: अधीन कचाखँपु नं दयेयो । गथे– सुना: मखुगु खँ ल्हाइ वया ख्वा: ह्यामुइ धयागु खँ थौं तिनि जि सिल ।' थुके 'वया ख्वा: ह्यामुइ' मुख्य कचाखँपु जुल । अले खवय् च्वंगु 'सुना: मखुगु खँ ल्हाइ' व जवय् च्वंगु 'धयागु खँ थौं तिनि जि सिल ।' निगुलिं अधीन कचाखँपु ख: ।

अधीन कचाखँपु धयागु मुख्य कचाखँपुया न्ह्यने, ल्युने दथुइ न्ह्याथाय् नं लायेफु । गथे– 'सुना पन्यू ज्वनी वया योथे जा ताइ । थन 'सुना पन्यू ज्वनी थ्व अधीन कचाखँपु ख: । 'वया योथे जा ताइ । थ्व मुख्य कचाखँपु ख: । थन अधीन कचा खँपु मुख्य कचाखँपुया न्ह्यने वल । अथे हे जित: ला व मनू स्वये हे मयो गुह्मसें जित: बेक्व: मिखां स्वया: वन ।' थुके जित: ला व मनू स्वये हे मयो ।' मुख्य कचा खँपु जुल । अले 'गुह्मसें जित: बेक्व: मिखां स्वया: वन । 'थ्व अधीन कचाखँपु' ख: । थ्व मुख्य कचा खँपुया ल्युने वल ।

३) संयुक्त खँपु– निगू अथवा निगुलि अप्व: सरल खँपुत मिले याना: 'व', 'वा', 'अले', 'नं' इत्यादि आखलं स्वाना: दयेकातःगु खँपुयात 'संयुक्त खँपु धाइ । गथे– दयालक्ष्मीया म्हाइपुल अले वं वाका: तल । 'थुके निगू सरल खँपु दु । छगू 'दयालक्ष्मीया म्हाइपुल', मेगु 'वं वाका: तल ।' थ्व निगू सरल खँपुयात 'अले नं स्वाना: दिल । उकिं थ्व 'संयुक्त खँपु' जुल ।

संयुक्त खँपु दयेकेबले नाम खँत्वा: छगू जुया: यासु खँत्वा: निगू नं दयेयो । अथे हे छगू यासु खँत्वा: जुया निगू नाम खँत्वा: नं दयेयो । गथे– रविन्द्र र सुरेन्द्र निम्हं पाजुपिथाय् वन । थ्वया मतलब रविन्द्र पाजुपिथाय् वन, सुरेन्द्र पाजुपिथाय् वन ख: । थुके

यासु खँत्वा: (Verb Phrase) छगू अले नां खँत्वा: (Noun Phrase) जक निगू जुल। अथे हे 'रविन्द्र पाजुथिथाय् वन अले ह्यन। थुकेया मतलब 'रविन्द्र पाजुथिथाय् वन अले रविन्द्र पाजुथिथाय् ह्यन' ख:। थुके नां खँत्वा: छगू, यासु खँत्वा: निगू दु।

संयुक्त खँपुइ निगू बा निगुलि अप्व: न्ह्यःक्व हे सरल खँपु मिले याना दयेका: त:सां व सरल खँपुत थ:थवय् भाय्लचं (Grammar) या स्वतन्त्र जुइ। छगू सरल खँपुइ दयेमा:गु भाय्लचंया अंगत फुक्कं दइ। मिश्र खँपुइ थें लिक्क खँपुया अधीनय् च्वने म्वा:। उकिं भाय्लचंया ल्याखं थ्व स्वतन्त्र जुइ, लिक्कच्वंगु खँपुयात छुं म्वापु दइमखु। तर अर्थया ल्याखं लिक्कच्वंगु खँपुनाप स्वापू मदं कं मगा:। गथे– राम तले वन अने नेपालय् हिमाल दु। थथे जुइबले भाय्लचं कथं स्वतन्त्रला ख हे खत। तर खँ कथं नं स्वतन्त्र जू ले थ:थवय् अर्थया कथं छुं स्वापू मंत। उकिं थ्वयात 'अले' धयागुलिं स्वाना ब्यूसां संयुक्त खँपु मजुल। थुवर्थ अर्थ कथं स्वापू दया:लि भाय्लचंया नियम उलि हे समान रूपं स्वतन्त्र जुइ।

१. अजू थुइका	विस्मयादि वोधक	Exclamatory
२. अ–बां	अकार	
३. आख:	अक्षर	
४. आ–बां	आकार	
५. इ–वां	इकार	
६. इंफुति	चन्द्र विन्दु	
७. उजं थुइका यासु	आज्ञार्थक क्रिया	Imperative verb
८. उ–बां	उकार	
९ ए–बां	एकार	
१०. कचाखँपु	उपवाक्य	Clause
११. कत:	पर	Disjunct

१२. कर्मंकाः यासु.	सकर्मक क्रिया	Transitive verb
१३. कर्म मकाः यासु	अकर्मक क्रिया	Intransitive verb
१४. खँग्वः	पद, शब्द	Word
१५. खँग्वः कचा	पद विचार	Etymology
१६. खँग्वः ज्याना	शब्द रचना	Word building
१७. खँग्वः क्रमः छुना	पद क्रम	Word order
१८. खँत्वाः	वाक्यांश	Phrase
१९. खँपु	वाक्य	Sentence
२०. खँपु कचा	वाक्य विचार	Syntax
२१. चय्फुति	शिर बिन्दु	--
२२. चिना आखः	संयुक्ताक्षर	Conjoint letter
२३. चिनाग्वः	समास	Compound word
२४. चिना यासु	संयुक्त क्रिया	Compound verb
२५. चीहाः	ह्रस्व	Short
२६. चीहाः माआखः	ह्रस्व स्वर	Short vowel
२७. छवचं	एक वचन	Singular Number
२८. जाः	लिङ्ग	Gender
२९. जाः हिले ज्या	लिङ्ग परिवर्तन	--
३०. ज्याना खँग्वः	व्युत्पन्न शब्द	Derivative word
३१. तःवचं	बहु वचन	Plural number
३२. ताःहा	दीर्घ	Long
३३. ताःहा माआखः	दीर्घ स्वर	Long vowel
३४. त्यासा खँग्वः	आगन्तुक शब्द	Loan word
३५ थः	आत्म	Conjuct
३६ थः थुइका	नीजवाचक	Reflective
३७ दुगंछि थुइका	आवृत्ति बोधक	Multiplicative

३८. नां	नाम, संज्ञा	Noun
३९. नां कचाखँपु	नाम उपवाक्य	Noun clause
४०. नां खँत्वा:	नाम वाक्यांश	Noun phrase
४१. नां ब्वाय्‌सु	नाम विशेषण	Adjective
४२. नेवा:	नेवार	Newar
४३. नेवा:भाय्	नेपालभाषा	Newar language
४४. न्वंवाये	उच्चारण गर्नु	To pronounce
४५ न्हापह्म	प्रथम पुरुष	First person
४६. न्हाय्	नाक	Nose
४७. न्हाय्‌लिउ	अनुनासिक	Nasalized
४८. न्हासंथ्व:स:	(नाकेस्वर)	Nasal sound
४९. न्ह्यतंसा	उपसर्ग	Prefix
५०. न्ह्यस: थुइका	प्रश्नवाचक	interrogative
५१. पाहाँ खँग्व:	आगन्तुक शब्द	Loan word
५२. पुच: थुइका	समुह वाचक	Collective
५३. पूमवंगु यासु	असमापक क्रिया	--
५४. वचं	वचन	Number
५५. बाआ:ख:	व्यञ्जन	Consonant
५६. बाग: मा:आ:ख:	अर्ध स्वर	Semi vowel
५७. बाजा:	पुलिङ्ग	Masculine gender
५८. ब्व थुइका	अंश बोधक	--
५९. ब्वाय्‌यासु	क्रिया विशेषण	Adverb
६०. ब्वाय्‌सु	विशेषण	Adjective
६१. भाय्	भाषा	Language
६२. भाय्‌लचं	व्याकरण	Grammar
६३. मरु जा:	नपुंसक	Neutral gender

६४. मंका: जा:	सामान्य लिङ्ग	Common gender
६५. मंका: नां	सर्वनाम	Pronoun
६६. माआख:	स्वर	Vowel
६७. माआख:लिउ	अनुस्वार	Nasal
६८. माग्व: ह्ना	स्वर क्रम	Vowel sequence
६९. माजा:	स्त्रीलिङ्ग	Feminitive gender
७०. मिलाफुति	चन्द्र बिन्दु	--
७१. मू खँग्व:	मूल शब्द	Primitive word
७२. मू माआख:	मूल स्वर	Main vowel
७३. मूयासु	मूल क्रिया	Root verb
७४. मेह्म	तृतीय पुरुष	Third person
७५. ग्वलफुति	शिरबिन्दु	--
७६. ह्म	पुरुष	Person
७७. याक	कर्ता	Subject
७८. यासु	क्रिया	Verb
७९. यासु खँग्वा:	क्रिया वाक्यांश	Verb phrase
८०. यासु हा	धातु	root
८१. लितंसा	प्रत्यय	Sufix
८२. लिपाह्म	मध्यम पुरुष	Second person
८३. लिफुति	विसर्ग	--
८४. स:	स्वर	Sound
८५. सिन्ह:फुति	शिरबिन्दु	--
८६. स्वापू थुइका	सम्बन्धवाचक	Relative
८७. ह्ना थुइका	मानवोधक	Honorific
८८. ह:पा: थुइका	प्रेरणार्थक	Causative

ग्वाहालि सफू

१) सुबोध नेपालभाषा व्याकरण— पुष्परत्न सागर
२) पौभा— हितकर वीर सिंह कंसकार
३) बृहत नेपाली व्याकरण—
४) मध्य चन्द्रिका— सोमनाथ शर्मा
५) मूलुखा— ईश्वरानन्द
६) लिधंसा— पुण्यरत्न वज्राचार्य व लक्ष्मी भक्त जोशी
७) शब्द रचना अलंकार— आदिवज्र वज्राचार्य
८) झीगु भाय्: झीगु खँग्व:— इन्द्रमाली
९) राम्रो रचना मिठो नेपाली
१०) धुकूपिकू— ईश्वरानन्द
११) Newari root verb— Iswaranand
१२) नेपाली भाषा र व्याकरण— विष्णुगोपाल रिसाल, शिवगोपाल रिसाल
१३) रचनाकेशर —गोपाल पाण्डे 'असिम'
१४) स्तरीय नेपालभाषाया नियमावली —काशीनाथ तमोट
१५) High School Grammar in Nepali
१६) नेपालभाषा व भाषा विज्ञान —डा० तेजरत्न कंसाकार
१७) The Newari Language : A working outline —Kamal P. Malla

पत्र पत्रिका

१) सितु, दँ १६, ल्या: ६७ कछला- थिला नेο संο ११०५ (पौ ४६)
२) लबु, दँ १५ ल्या: ३० अला-कौला-कछला नेο संο ११1०, (पौ ८)

ववचाल

लय्ताःखँ

नेपालभाषाभाषीपिनि दथुइ तःदँ न्ह्योनिसें नेपालभाषाय् न्हूगु व्याकरण माःगु खँ जू । हाकनं ब्वमिपिंके नेपालभाषाया माःछि ज्ञान मगाःगुलि व्याकरण अःपुक च्वयातःगु माःगु खँया नं सकसिनं अनुभव याः । थ्व इवलय् भाजु तुयुबहादुर महर्जनजु थ्व 'झीगु व्याकरण' सफू च्वयादियाः नेपालभाषाया तःधंगु मगाःयात छु भचासां पूवंका दीगु दु ।

थ्व सफूया छगू विशेषता माःछि व माक्व दसु न्ह्यथनातःगु खः । मेगु विशेषता सरलता खः । नेपालभाषाया छ्यलय् नकतिनि पलाः तःपित थ्वीकेभनं थ्व च्वयातःगु दु । थ्व सफूती न्ह्यथनातःगु खँ परम्परागत व्याकरणया खँ जक मजूसे व्यावहारिक व अनुभूत खँ नं न्ह्यथनातःगु दु । थुकी अप्पोलं अप्पो नेपालभाषाया खँग्वलं खँ कनेगु कुतः जूगु दु ।

च्वमि भाजु महर्जनजु थ्व स्वयां न्हापा हे नं नेपालभाषाय् खोंमोह (उपन्यास, ११०१), च्वसा (वर्णविन्यास, ११०९) सफू च्वयादीधुंकुगु दु । वय्कलं मन थक्याः नेपालभाषाया थीथी भाषिक ज्याज्वः छुनादीगु नं दु । थुगुसी झीगु ल्हातय् तयाबियादीगु थ्व सफू स्वय्बलाः साप लय्ताय्वः, छाय्धाःसा थ्व न्ह्यान्हिथं माल माल धकाः झीसं ताय्कावया च्वनागु अनुभूतिया मूर्त रूप खः ।

भाजु महर्जनं थ्वहे पलाखय् अझ क्वसिक ब्वनेज्या यानाः नेपालभाषाय् मालाच्वंगु च्वज्याय् न्ह्यज्यानादी धैगु आशा याये । निन्तुना !

काशीनाथ तमोट

ने. सं. १११० बछलागा ८ | ख १/२३६ न्हूगु वानेश्वर

देवः थाःह्म– लसता प्रेस, क्वाःबहाः, थँहिति, येँ ।